STUDIU LINGVISTIC ASUPRA PRIMEI CĂRȚI (FACEREA) DIN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688), ÎN COMPARAȚIE CU MS. 45 ȘI CU MS. 4 389

de

VASILE ARVINTE

INTRODUCERE

Selectarea și discutarea fenomenelor lingvistice din prezentul studiu au fost făcute ținîndu-se seama de problematica generală a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această fază se caracterizează, în primul rînd, prin existența mai multor „norme literare", fapt care se va proba și prin studiul comparativ al celor trei variante, aproape contemporane, ale cărții *Facerea*: cea din *Biblia de la București* (1688), cea din manuscrisul 45 (cca 1665—1685), care reprezintă un precursor al textului precedent, și cea din manuscrisul 4 389 (cca 1665—1680), pe care unii cercetători, cum este N.A. Ursu, îl atribuie lui Daniil Panoneanul. Limba fiecărui text menționat conține o serie de fenomene specifice, care se încadrează, în linii generale, în cele două principale variante teritoriale ale limbii române literare din epoca menționată: varianta nordică, moldovenească, și varianta sudică, muntenească. Mai bine individualizate, din acest punct de vedere, sînt ms. 45 și ms. 4 389, primul reprezentînd dialectul literar nordic, al doilea pe cel sudic. *Biblia de la București* (BB), în cartea de care ne ocupăm, conține un amestec al celor două norme: pe un fundal de tip muntenesc, sînt grefate o sumedenie de fenomene pe care diortositorii, sau tipografii, nu au vrut, nu au știut, sau nu au reușit, să le elimine din varianta milesciană, de factură moldovenească, pe care o aveau la dispoziție ca text de bază. Constatarea aceasta, formulată și de alți cercetători, pe baza unor analize relativ sumare, va fi probată cu nenumărate exemple în cele ce urmează.

Operația de selectare a materialului a fost mult ușurată prin faptul că pentru textul BB am avut la dispoziție lista computerizată, realizată la Universitatea din Freiburg, a tuturor cuvintelor, în context, din cartea *Facerea*. Cu ajutorul acestui instrument de lucru, au putut fi controlate echivalentele din cele două manuscrise, întocmindu-se, în multe cazuri, liste de ocurențe ale unor fenomene importante din toate cele trei texte studiate. Pe baza acestora, nu de puține ori au putut fi scoase concluzii demne de luat în seamă în ceea ce privește tendințele care se manifestau în epocă în diferitele norme literare. Într-o anumită măsură, această analiză cantitativă, nemairealizată pînă acum, într-o asemenea amploare, în studiul comparativ al vreunor texte vechi românești, a fost aptă să surprindă uneori, încă din momentul incipient, conturarea unor tendințe lingvistice, care mai apoi au devenit norme ale limbii române literare moderne. Cu toate acestea, trebuie făcută precizarea că datele statistice din prezentul studiu nu au un caracter absolut.

Textele în discuție conțin un foarte mare număr de fenomene care ar merita să fie studiate. Cercetarea de față nu reprezintă decît doar un început. Ea nu și-a propus să abordeze toate compartimentele limbii. Atenția principală a fost îndreptată spre studiul foneticii, compartiment absolut necesar pentru editarea corectă a textelor. În al doilea rînd, a fost acordat un loc special studiului lexicului, sub toate aspectele, dar mai ales sub aspect semantic, căci în cele trei texte abundă calcurile lingvistice după modelul grecesc al *Bibliei*, mai rar și după cel slavonesc. Nu au fost neglijate, însă, nici morfologia și formarea cuvintelor, domenii în care au putut fi, de asemenea, reliefate o serie de fenomene importante pentru istoria limbii române, în genere, și a celei literare, în special. Chiar în actuala formă, fără un capitol de sintaxă, studiul de față a căpătat proporții neașteptat de întinse. Cu toate acestea, el constituie abia un modest început, dacă se are în vedere imensitatea problematicii lingvistice și filologice conținută în textul complet al monumentalei *Biblii de la București*, precum și în textele, la fel de întinse, ale celor două manuscrise. Studiul lingvistic al fiecărei cărți biblice, prin compararea celor trei variante, precum și prin luarea în considerație a altor texte contemporane, va putea oferi concluzii noi privind starea limbii române literare în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea și tendințele ei evolutive.

În analiza lingvistică a fenomenelor, s-a pornit, de regulă, de la textul BB, considerat ca principal și datorită prestigiului conferit de tipărirea lui. Faptele semnificative ale acestui text au fost comparate cu cele din ms. 45 și din ms. 4 389, urmărindu-se în care variantă se realizează mai bine normele de mai tîrziu ale limbii literare, în care text sînt mai numeroase particularitățile arhaice sau regionale și care text este mai inovator. Adeseori, au fost făcute referiri la fapte dialectale actuale sau la faze mai vechi din istoria fenomenului. În ce privește ultimul aspect, trebuie spus că perspectiva diacronică a fost permanent avută în vedere, fie că era vorba de faze anterioare secolului al XVII-lea, fie de faze posterioare. În acest mod, limba celor trei texte, nestudiată pînă acum, este încadrată în lungul proces evolutiv, străbătut atît de limba română în totalitatea ei, cît și de limba română literară, care, pînă în momentul apariției *Bibliei de la București*, cunoscuse o evoluție relativ îndelungată, de peste un secol și jumătate.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

I. FONETICA

1. Accentul

1.1.0. În cîteva cazuri, textele studiate conţin cuvinte al căror accent dinamic diferă în privinţa poziţiei faţă de situaţia de astăzi. Astfel, cuvîntul *măduă* apare cu accentul, notat, pe *ú* (BB, Fac., *45*, 18), continuîndu-se modul de accentuare latinesc (lat. *medúlla)*. La acelaşi capitol şi verset, ms. 45 are varianta *măduhă*, dar accentul nu este notat. În BB, Num. *24*,8 există şi varianta cu accentul pe prima silabă, *măduvă*, ca traducere a gr. ἐκμυελιεῖ (Tiktin, *DRG*, s.v.). Schimbarea locului pe prima silabă s-a produs, probabil, sub influenţa unui cuvînt ca *văduvă*. Ambele moduri de accentuare a cuvîntului *măduvă* sînt în uz pînă astăzi în graiurile populare; cf., pentru graiurile din nord-estul teritoriului dacoromân, *NALR. Mold. Bucov.* I, p. 259, Pl. 20/285. În ms. 4 389, în loc de *măduvă* apare expresia *bunătatea pămîntului*.

1.2.0. Accentul dinamic în cuvîntul *acoló* (< lat. *eccu*[*m*]*—*[*i*]*llŏc)* este întotdeauna pe ultima silabă în toate cele trei texte studiate (vezi **II. 7.1.0.**).

1.3.0. Sufixul *-ie (-ia)* poartă accentul pe *i*, în *istorie* (ms. 45, Pref. M., p. 2), aceasta în conformitate cu modul grecesc de accentuare a cuvintelor în *-ia*, anume pe silaba penultimă, în timp ce modul de accentuare latinesc se caracterizează prin poziţia accentului de intensitate pe silaba antepenultimă: *académia, Mária, sófia, melódia* etc.

1.3.1. În cele trei texte studiate, întîlnim o oscilaţie între modul de accentuare grecesc, respectiv latinesc, a cuvintelor terminate în sufixul *-ia*, nu numai la apelative, ci şi în cazul numelor de ţări în *-ia*.

Cînd accentul cade pe silaba penultimă, numele propriu respectiv se încadrează în sistemul de denumiri de origine grecească, iar cînd accentul este pe silaba antepenultimă, avem a face cu sistemul latinesc al numelor de ţări şi regiuni. În acest sens, este clarificatoare o comparaţie a unor nume de ţări în limba greacă, veche şi modernă, de tipul Τουρκία, Ἰταλία, Σπανία, Γαλλία, Γερμανία, Ἑλβετία, Βλαχία, Οὐγκρία,, în care accentul este pe silaba penultimă, cu aceleaşi denumiri româneşti, accentuate după modelul latinesc: *Túrcia, Itália, Spánia, Gália, Germánia, Elvéţia, Vláhia, Ungária*. În vechea română literară, a existat, timp de mai multe secole, o oscilaţie între cele două moduri de accentuare a numelor de ţări. Cum am arătat în lucrarea **Român, românesc, România**. *Studiul filologic*, Bucureşti, 1983, p. 97—102; p. 107—121; p. 174—180, lupta dintre cele două tendinţe de accentuare a numelor de ţări în *-ia* s-a încheiat abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în favoarea sistemului de accentuare latinesc. Pînă atunci, în multe scrieri vechi româneşti întîlnim nume de ţări accentuate pe silaba penultimă, de felul: *Persia, Siria, Ahaia, Lidia, Machedonia, Frighia, India, Rusia, Turchia* etc. Acest mod de accentuare s-a impus în dialectul aromân: *Arbinăşia* 'Albania', *Magiaria* 'Ungaria', *Nimţia* 'Austria', *Vurgăria* 'Bulgaria' etc. Pentru ultimul mod de accentuare, cf. şi Werner Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescus*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958, p. 255—264.

Cele trei variante ale cărţii *Facerea* de care ne ocupăm prezintă, fiecare, o situaţie specială în privinţa problemei în discuţie. Astfel, în ms. 45 este prezent modul de accentuare grecesc, în BB, cel latinesc, dar cu oscilaţii, iar în ms. 4 389 întîlnim un amestec de forme accentuate pe penultima şi pe antepenultima în cazul numelor de ţări sau regiuni (uneori şi oraşe) terminate în *-ia*.

Traducătorul textului din manuscrisul 45, Spătarul Nicolae Milescu, s-a lăsat influenţat de sistemul de accentuare grecesc tradiţional. Astfel se explică denumiri de ţări şi regiuni ca: *„Pămîntul Ghesem a Araviei"* (Fac., *46*, 34/35*f*), după gr. ἐν γῇ Γεσὲμ Ἀραβίας; *„Pămîntul Ghesem a Arraviei"* (ms. 45, Fac., *45*, 10); *„Pămîntul Ethiopiei"* (ms. 45, Fac., *2*, 13), după gr. πᾶσαν τῶν γῆν Αἰθιοπίας; *„În preajma Assiriilor"* (accentul nu-i notat) (Fac., *2*, 14), după gr. κατέναντι Ἀσσυρίων; *„În Mijlocul Riurilor Asiriei"* (*28*, 6; *33* 18; *35*, 26; *46*, 15), gr. (ἐκ) τῆς Μεσοποταμία Συρίας; *„La Mijlocul Riurilor Asiriei"* (*28*, 7); *„Den Mijlocul Riurilor Asiriei"* (*35*, 9; *48*,7). În ultimul loc, precum şi în *35*, 26, numele de ţară în genitiv, *Asiriei*, este scris cu majusculă. O interpretare *a Siriei* ar fi eronată.

Cînd au tipărit la Bucureşti textul lui Milescu, diortositorii au schimbat modul de accentuare al termenilor geografici menţionaţi mai sus, adoptînd accentuarea pe antepenultima, ca în latină. Astfel, în loc de *Aravia*, apare aici *Arávia*: *„La Pămîntul lui Ghesem al Aráviei"* (BB, Fac., *45*, 10; *46*, 34); în loc de *Ethiopia, Ethiópia*: *„Tot Pămîntul Ethiópiei"* (BB, Fac., *2*, 13); numele cetăţii *Ninive* este notat *Ninéviei*: *„Într-u mijlocul Ninéviei"* (BB, Fac., *10*, 12), deşi în greacă cuvîntul era accentuat pe ultima silabă: ἀνὰ μέσον Νινευι. În textul tipărit, numele geografic *Mesopotámia*, cu acentul notat pe *o*, este atestat de 5 ori în cartea *Facerea* (BB. Fac., *33*, 18; *35*, 9, 26; *46*, 15; *48*, 7), în ciuda faptului că în varianta grecească, pe care diortositorii o aveau în faţă, accentul este pe silaba penultimă: Μεσοποταμία. Merită menţionat apoi faptul că în cele două texte manuscrise (45 şi 4 389) acest cuvînt grecesc a fost „tradus" prin sintagma *„Mijlocul Riurilor"*. Modul de accentuare de tip latinesc mai apare în BB şi în denumirea *Asiria*, care se referea nu la *Siria* de lîngă Palestina (confuzia este frecventă în textele analizate), ci la ţara Assur, care a existat încă în mileniul al III-lea î.e.n. în partea de nord a Mesopotamiei. Accentul de tip latinesc, notat, este atestat în sintagmele: *„Den Mesopotámia Asiriei"* (BB, Fac., *48*, 7); în gr. ἐκ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας; *„De la Mesopotámia Asiriii"* (BB, Fac., *33*, 18). Într-un singur caz (BB, Fac., *46*, 15), accentul este notat în acest nume de ţară pe vocala *e*, în forma de genitiv: *Asiriéi*, dar este aproape sigur că avem a face cu o greşeală de tipar.

Ţara numită *Siria*, care este identică, aşa cum am arătat, cu vechiul Assur, apare în BB, spre deosebire de ms. 45, tot cu accentuarea de tip latinesc: *Siria*: *„La Mijlocul Riurilor Siriii"* (BB, Fac., *27*, 7); *„De la Mesopotámia Siriei"* (*ib.*, *35*, 26).

În BB, accentul nu-i notat în sintagmele: *„În preajma Asiriilor"* (Fac., 2, 14) şi *La Mesopotámia Siriei* (Fac., *35*, 26); locul accentului este foarte probabil pe silaba antepenultimă. Există şi un caz ciudat: accentul apare pe două vocale ale acestui cuvînt: *„La Mijlocul Riurilor Siriéi"* (BB, Fac., *28*, 6); foarte probabil că notarea accentului pe *-é-* este o eroare de tipar.

Exemplele de mai sus ilustrează perfect opţiunea celor care au pregătit pentru tipar textul provenit de la Milescu pentru modul de accentuare latinesc a numelor de ţări şi de regiuni în *-ia*. Va trebui de văzut dacă şi în celelalte cărţi ale *Bibliei de la Bucureşti* acest sistem de accentuare este menţinut. Judecînd după cartea *Facerea*, putem spune că în acest compartiment, nu lipsit de importanţă, al denumirilor geografice de ţări în sufixul *-ia*, varianta bucureşteană a anticipat norma limbii române literare din secolul al XIX-lea şi pînă astăzi.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

Al treilea text, manuscrisul 4 389, se dovedește a fi inconsecvent în această chestiune. Uneori numele în *-ia* au accentul pe antepenultima, ca în exemplele: *Arávia* (Fac., *45*, 10; *46*, 34; în textul slavon: въ аравіи, cu accentul nenotat); „*Dentre Riurile Sýriei*" (Fac., *48*, 7). Alteori, accentul cade pe sufix: *Ethiopiei* (*2*, 13), deși textul slavon are accentul notat în această denumire pe silaba antepenultimă: єѳіо́пьскѣ După modelul slavon, desigur, a folosit traducătorul ms. 4 389 denumirea *Sýrul* cu sensul 'Asiria'. Astfel, sl.wm межаорѣчїа сурска este redat în românește prin „*De la Riurile Sýrului*" (Fac., *35*, 9); cf. și „*Între Riurile Sýrului*" (Fac., *28*, 6, 7; *46*, 15); cuvîntul *mijloc* (gr. μέσος,-η, -ον, sl. межда) a fost eliminat din sintagmă de traducătorul român. Cuvîntul *sir*, art. *sirul*, are în cele trei texte ale cărții *Facerea* și sensul 'om originar din Asiria, asirian', după modelul cuvîntului slavon menționat și al echivalentului din textul grecesc, cf. gr. Βαθουὴλ τοῦ Σύρου. În ms. 45: „*Tatăl sirilor*" (Fac. *22*, 21); „*Lavan sirul*" (Fac., *31*, 20, 24); „*Fata lui Vathuil sirului*" (Fac., *25*, 20; *28*,5; *29*, 1; *31*, 22). La fel în BB: *sirul* (*31*, 20, 24), *sirilor* (*22*, 21) etc. În ms. 4 389: „*Tatăl siriłanilor*" (*22*, 21); „*Vathuil syrinul*" (*25*, 20); „*Vathuil sirul*" (*28*, 5): „*Lavan syrii*" (*31*, 20, 22, 24).

Etnonimul *sirul* este folosit, așadar, uneori, ca nume geografic, în sintagme ce *Țara Sirului*, *Pămîntul Sirului* (*pămînt* are, adesea, în cele trei texte studiate, sensul 'țară', 'teritoriu', germ. 'Land'). Procedeul, constînd din folosirea numelui unui popor, la singular sau la plural, pentru a denumi țara locuită de acel popor, se întîlnește și în alte scrieri românești vechi. El a fost, probabil, preluat din alte limbi, cum ar fi latina, slavona, poloneza, întîlnindu-se și în cehă, în germană etc. La cronicari, se întîlnesc, adesea, nume de țări ca *Șvedul* 'Suedia', *Persul* 'Persia', *Cazilbașul* 'id.', *Franțozul* 'Franța' (vezi V. Arvinte, **Român, românesc, România**, p. 106—107).

De aceea, nu-i de mirare că în ms. 4 389, etnonimul *asirian*, la forma de plural, servește la denumirea țării locuite de acest popor: „*Împotriva Asirianilor*" (Fac., *2*. 14), tot așa cum, în ms. 45 și în BB, același etnonim, în forma de plural, *asiri* (în ms. 45 *assiri*), apare în același capitol și verset deja menționat: „*În preajma Asiriilor (Assiriilor)*" 'în preajma țării numită Assiria'. Folosirea dativului plural al unui etnonim ca nume al țării locuite de poporul respectiv constituie un procedeu foarte productiv de creare de nume de țări în limba germană, cf. mhd. *ze Swêben*=bei den Schwaben 'la șvabi', apoi 'Suabia', germ. *Schwaben* (vezi V. Arvinte, *op. cit.* p. 106).

Studiul integral al tuturor celor trei texte biblice, luîndu-se în considerație și alte scrieri românești din epocă, va putea să clarifice și mai bine stadiul în care se găsea limba română literară din a doua jumătate a secolului al XVII-lea în privința folosirii unuia dintre cele două sisteme de accentuare a numelor de țări terminate în sufixul *-ia*.

2. VOCALISMUL

2.1.0. Prefacerea lui *ęá* (*iá*) — *e* în *é* (*ié*) — *e* (*ie*). Acest fenomen prezintă, în continuare, mari dificultăți de interpretare atunci cînd este vorba de transcrierea cu litere latine a textelor vechi românești. Din cauza complexității faptelor, a marii varietăți dialectale a realizării lui, atît în spațiu, cît și în timp, precum și a diferitelor situații speciale din anumite cuvinte și forme, nu există printre specialiști un punct de vedere unanim acceptat. Este sigur că, la nivelul unor graiuri populare, fenomenul închiderii diftongului *ęá* la *é*, în poziție *-e*, a avut loc cel puțin cu două secole înainte de apariția primelor texte în limba română, în timp ce în altele, diftongul *ęá* sau *é* se menține pînă astăzi. Din această cauză, în ediția de față a cărții *Facerea* din *Biblia de la București*, precum și în cazul celor două manuscrise publicate simultan, editorii au convenit să transcrie cu un *ê* slovele slavone ѣ și ѧ, eventual ѩ, prin care se notau în vechea română diftongii *ęá* și *ię́*. Imaginea grafică din textul chirilic poate fi lesne verificată de cititor în coloana din stînga conținînd fotocopia textului din BB, în cazul exemplelor care au fost extrase din acest text.

2.2.0. Monoftongarea diftongului *ęá* a fost pusă în corelație cu fenomenul paralel al monoftongării diftongului *ǫ́* în poziție *-ųă*, *-ųe* la *-ǫ́-* sau *ǫ́*, în cuvinte bisilabice de tipul *nouă*, *două*. Apropierea a fost făcută de I. Pătruț, în studiul *Rostirea* **nouă, două** *etc.*, în *Omagiu Iordan*, p. 661—665. Lingvistul clujean vorbește de existența unei corespondențe între fenomenul închiderii lui *ęá* și a lui *ǫ́*, în sensul că schimbările ar fi putut avea loc cam în același timp. Dacă aceasta ipoteză este adevărată, atunci am putea scoate unele concluzii privind valoarea slovelor ѣ și ѧ, cînd acestea erau folosite pentru a nota diftongii *ęá*, *ię́* — e.

În cele trei texte studiate, se menține, în marea majoritate a cazurilor, diftongul *ǫ́*, în cuvinte ca *două*, *nouă*, *rouă*, *vouă*, deci: *doao*, *noauo*, *roao*, *voao*. Astfel, în BB, *doao* cunoaște în cartea *Facerea* 34 de ocurențe, în timp ce *doo* apare o singură dată: „*Mînile a doo fête*" (*19*, 16). În дѡа (Fac., *1*, 10) este probabil că ѡ are valoarea lui *ǫ́*. Pronumele *nouă* este folosit în acest text numai în forma *noao* (32 de ocurențe), iar *vouă*, numai ca *voao* (29 de ocurențe). Substantivul *rouă*, atestat de două ori, are o dată forma *roao* („*Den roao ceriului*", Fac., *27*, 28) și altă dată *rooa* (*ib.*, *27*, 39). Situația acestor cuvinte este asemănătoare și în ms. 45, în ms. 4 389, precum și în alte scrieri din epocă. Astfel de pildă la Dosoftei, PS. V., ed. N.A. Ursu, p. 514, cuvîntul *voae* este în rimă cu *nevoaie*. (Cf. și II. **4.1.0.**; **4.1.1.**) Închiderea lui *ǫ́* la *ó* era la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în cazul cuvintelor bisilabice, abia în faza incipientă. Dacă este ceva adevărat în ipoteza lui I. Pătruț, atunci s-ar putea conchide că nici închiderea lui *ęá* la *é* nu era încă peste tot realizată. De altfel, cum s-a spus mai sus, nici pînă astăzi ea nu a fost dusă pînă la capăt în multe graiuri populare.

2.2.1. Valoarea de diftong a sunetului care se ascunde în spatele slovei ѣ în poziție *e* este foarte plauzibilă într-o serie de cuvinte ale căror etimonuri latinești avuseseră un *á*. Astfel, кѣ́, atestat în BB (Pred. I, p. 2, r. 9 de sus), poate fi citit, cu mare probabilitate, *cheaie*, dacă ținem seama că etimonul său este lat. *clavem*, devenit **cláe*> **clįáje*>*kįáje*. Aceeași lipsă a metafoniei, din perspectivă etimologică, se întîlnește și în forma кѣ́ме (BB, Fac., *32*, 28; *46*.16), continatoare a conjunctivului prezent latinesc *clamet*, devenit **cláme*>*k'įáme*. Valoarea de diftong (*iá*) ar rezulta și din transcrierea acestui cuvînt în ms. 45 ca кѣ́ме (Fac., *46*, 18), iar în ms. 4 389, în același loc, кѣ́ме. În prezenta ediție, s-a convenit să se folosească și în asemenea cazuri un *ê*.

2.2.2. Este foarte probabil ca și în forma de perfect forte transcrisă în chirilică фѣрсѣ (ms. 45, Fac., *25*, 29), фѣрсе (BB, *ibid.*), фѣрсе (ms. 4 389, *ibid.*) să avem a face cu diftongul *-įá-*, ca de altfel și în Ps. Sch. sau în PO (vezi O. Densusianu *ILR* II, p. 141).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.2.3. În mod sigur însă semnul ѣ avea valoarea diftongului *ęá* în pl. *unealte*: оунѣатеае, cu 10 ocurenţa în BB şi aproape tot atîtea în ms. 45; (8 ocurenţe) în ms. 4 389, acest cuvînt apare o singură dată: „*Din* оунѣатеае *casei tale*“ (Fac., *31*, 36). Valoarea de diftong rezultă din faptul că acest termen este alcătuit din *une+alte*, elemente care contopindu-se au dus la apariţia tardivă a unui diftong *ęá*. În *Îndreptarea legii*, din 1652, era încă vie conştiinţa că acest cuvînt este compus din elementele menţionate, căci acestea sînt încă scrise separat: *hainele sau une alte*. După ce combinarea lor s-a realizat, grafia mai păstrează ceva din situaţia iniţială, căci nu s-a trecut direct la scrierea cu ѣ, ci s-a folosit grafia cu *-ѥá-* (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Singularul *unealtă* s-a refăcut de la plural, fiind şi el atestat în *Îndreptarea legii*, p. 461 (H. Tiktin) Pentru comoditatea transcrierii, în ediţia prezentă se foloseşte însă semnul *ę* în pl. *unęlte*.

2.2.4. În schimb, verbul transcris în chirilică мсмѣ sau мсмѣ, atestat de sute de ori în cele trei texte, este redat în variantele cu litere latine prin *iaste*, apreciindu-se că datorită unei lungi tradiţii grafice monoftongarea nu ar fi avut loc în rostire în perioada apariţiei textelor de care ne ocupăm. Cînd mai tîrziu diftongul *ią-* (<*ęá-* în poziţie *-e*: **este*>**ęáste*) s-a monoftongat, devenind *-ię-*, elementul semivocalic iniţial *-i-* s-a putut extinde şi la alte forme ale acestui verb, apărînd astfel rostirile cu diftongoid: *ieşti*, *(el)ie*, *ieram*, *ierau* etc.

2.2.5. La prezentul indicativ şi subjonctiv, persoana a II-a singular, formele verbului *a lua* sînt diferite în cele două principale graiuri dacoromâneşti. În graiul de tip nordic, moldovenesc, a rezultat, din lat. **lĕvis*, în mod normal, *(tu) iei*, aşa după cum, tot aici, la persoana I singular, lat. *lĕvo* a dat *ieu*. Prin analogie cu aceste forme, persoana a III-a singular, care provenea din lat. *lĕvat*, şi care, în mod normal, a ajuns *ia* (prin fazele **ľięa*>**ľia*, cf. arom. *la*), a schimbat pe al său *-a* în *-e*: *(el) iá — (el) ié*. La conjunctiv prezent, după cum se ştie, persoana I şi a II-a sînt identice cu cele de la indicativ prez. Dar la persoana a III-a, păstrată din latină *(lĕvet*>**ľięe*>**ľiáe)*, avem în graiul de tip moldovenesc, prin evoluţie fonetică normală în ce priveşte închiderea lui *-ęá (iá)* în poziţie *e*, forma *(el să) iele*; dar în cel muntenesc, *(el să) ia*. Forma de persoana a III-a singular indicativ prezent mold. *(el) ie*, precum şi forma de conjunctiv prezent persoana a III-a singular din graiul de tip muntenesc, *(el să) ia*, nu se explică nici prin evoluţie fonetică şi nici prin analogie. Faptul a fost remarcat şi studiat de lingvistul ieşean Grigore Scorpan, în *Graiul moldovenesc. Tendinţe fonetice. Expresivitate*, în BIFRPH, XI—XII, Iaşi 1944—1945, p. 424—471, care a pus la baza acestor schimbări un factor de natură psihică şi anume tendinţa vorbitorilor mai plini de temperament din sudul ţării spre vocale deschise (în cazul de faţă vocala *a* din munt. *(el) ia*, *(el) să ia)*, faţă de tendinţa opusă a celor nordici, cu un temperament mai molcom [mold. *(el) ie*, (el) *să iele*; în ultimul caz, însă, a acţionat legea monoftongării diftongului *ią — e*]. Tendinţa s-a realizat şi la persoana a III-a plural a prezentului indicativ: mold. *(ei) ieu*, munt. *(ei) iau* (<lat. *lĕvant*>**ľięa*>**ľia*>*ia+u̯*; cf. arom. *lau)*, precum şi la imperativ: mold. *ie* !, munt. *ia* !

În BB, în ms. 45 şi în ms. 4 389, variantele cu *a* sînt singurele care apar: persoana I singular, prezent indicativ şi conjunctiv, persoana a III-a plural, prezent indicativ *iau* (ꙗ8, ѧ8); persoana a II-a, prezent indicativ şi conjunctiv *tu (să) iai* (ѧй, ꙗй); persoana a III-a singular, indicativ şi conjunctiv, *el (să) ia*; imperativ *ia* ! (ѧ). Ocurenţele din BB pot fi văzute în *Indicele de cuvinte* de la sfîrşitul volumului. Situaţia din manuscrise este asemănătoare.

2.2.6. Tendinţa spre vocală deschisă, în graiul sudic, şi spre vocală închisă, în cel nordic, se manifestă şi în formele unor verbe ca *a tăia* (<lat. *taliare*), *a despoia* (<lat. *dispŏliare*). Astfel, după ce formele etimologice *tăiaţi, tăiate*, respectiv *despuiaţi, despuiate*, prin acţiunea legii închiderii lui *ią — e* în *ię — e*, au devenit în graiul de tip moldovenesc *tăieţi, tăiete, despuieţi, despuiete*, acestea din urmă au determinat închiderea diftongului şi în cazul formelor de singular *tăiat, tăiată, despuiat, despuiată*, schimbate în *tăiet, tăietă, despuiet, despuietă*, în ciuda faptului că nu erau îndeplinite condiţiile închiderii (nu existau în silaba următoare, sau în imediata vecinătate, *e, i*, sunet muiat). În graiul de tip muntenesc, dimpotrivă, formele din urmă, în care nu putea avea loc închiderea, au influenţat pe cele de mai sus, nepermiţînd apariţia variantelor cu *(i)é*; peste tot, atît la singular, cît şi la plural, s-a fixat realizarea cu *á*: *tăiat, tăiată, tăiaţi, tăiate*; *despuiat, despuiată, despuiaţi, despuiate*. Tipul din urmă este general în toate cele trei texte studiate. Astfel, în BB şi în ms. 45 apare *despuiat* în Fac., *3*, 10; *3*, 11; *9*. 21, iar *despuiaţi*, în Fac., *2*, 25; *3*,7. În ms. 4 389, este înregistrat numai forma de plural *dăspuiaţ* (Fac., *2*, 25; *3*. 7). Participiul *tăiat* este atestat numai în această formă în toate cele trei texte: Fac., *36*, 35; *49*, 5. Substantivul мѣѧрѣ (BB, Fac., *14*, 17; la fel şi în ms. 45) şi, аѥспѧрѣ (BB şi ms. 45, Fac., *9*, 22, 23) trebuie transcrise *tăiarea* şi *despuiarea*.

Fenomenul din prezentul paragraf s-a petrecut în acelaşi timp cu prefacerea lui *ęá — e* în *é — e* (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 218). Demnă de remarcat este absenţa formelor moldoveneşti în ms. 45, fapt datorat fie tradiţiei literare, fie copistului muntean.

2.3.0. Diftongul *ęá* (*iá*) în unele cuvinte de origine slavă este etimologic: *aiave* (BB Fac., *42*, 16: аѧвѥ)<vsl. *ajavě*; *boiari* (боарн, dar боѥрїѫ) <vsl. *boljárinŭ*; *cluceari* (ms. 4 389, Fac., *40*, 1, 2, 5, 16, 20)<vsl. *ključarĭ*; *obiceaĭu* (BB, Fac., *31*, 35; *19*, 31: wвнчѣкю, обнчѧю, pl. -чѧѥ)<vsl. *obyčaj*.

2.3.1. Diftongul *ęá* (*iá*) apare şi în unele derivate cu sufixul de origine veche slavă *-eaninŭ, -ĭaninŭ*, pl. *-eane, -ĭane*, bg. *-ean, -eanin*, sufix care a pătruns în româna literară printr-o serie de cuvinte biblice ca *agarean* 'nom biblique qu'on appliquait aux Mahométans“ <vsl. *Agareaninŭ*; vrom. *rîmlean* 'roman'<vsl. *Rimlĭaninŭ* (vezi G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 305), Pluralul acestor nume în română avea terminaţia *-eani, -iani*, în care diftongii erau notaţi cu ѣ. Este foarte probabil că datorită influenţei formelor de singular şi, în acelaşi timp, a originalelor slavone, limbă foarte bine cunoscută de cărturarii români, pluralele respectivelor nume etnice să fi fost rostite cu diftongii *ęá* sau *ią*: *eghipteneanii* (BB, Fac., *21*, 9), *eghipteani* (BB, Fac., *43*, 32), *eghipteanii* (*ibid.*, în 6 ocurenţe, vezi *Indicele de cuvinte* de la sfîrşitul volumului); *ismailiteani* BB, ms. 45, ms. 4 389: *37*, 25, 27, 28; *39*, 1); *sodomiteanii* (BB, ms. 45, Fac., *19*, 4); *filistimleanii* (ms. 4 389, Fac., *19*, 4); *madiiani* (ms. 4 389, Fac., *37*, 28); *moaviteanilor* (BB, ms. 4 389, Fac., *19*, 37); *amaniteanilor* (BB, Fac., *19*, 38; la fel şi în ms. 45; în ms. 4 389: *ammoniteanilor)*.

2.3.2. Vocala vsl. ѣ, transcrisă de slavişti *ě*, cea mai deschisă vocală din seria anterioară, a fost tratată în împrumuturile slave ale românei ca *é* în poziţie *-e.-ă*. Ţinînd seama de faptul, menţionat şi mai sus, că oamenii de cultură români ştiau slavona, este de presupus că aceştia rosteau acest semn cel puţin ca pe un *-ę-*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(deschis), dacă nu *ęá*. Este cazul unor cuvinte ca вкчи (BB, ms. 45, Fac., *3*, 22; *6*, 4); вкчиникъ (BB, ms. 45 Fac. 6 ocurenţe, ms. 4 389, 5 ocurenţe), вкчиниче (BB, ms. 45: 2 ocurenţe), вкчиникѕ (BB, Fac., *21*, 33; în ms. 45 şi ms. 4 389, acelaşi cuvînt, dar fără *-u*) <vsl. *věčĭnŭ*; вкмрнлєле (ms. 4 389, Cl, p. 1)<vsl. *větrilo*; врѣдникъ (BB, ms. 45, Fac. *23*, 9)<vsl. *vrědĭnŭ*; врѣмѧ (numeroase atestări în toate cele trei texte) <vsl. *vrěmę*; în aceste cuvinte, şi în altele asemănătoare, *ѣ* putea fi rostit de cărturari şi ca *ęá*. Oscilaţia între acest diftong şi *e* poate fi dedusă şi din faptul că un cuvînt ca внд҃ѣнїѧ este transcris în BB, Fac., *15*, 1, ca atare, în timp ce în acelaşi text, în 3 ocurenţe, acest cuvînt apare ca внд҃ѣнїєн (BB, Fac., *24*, 62), внд҃ѣнїѧ (ib., *31*, 49), внд҃ѣнїа (ib., *46*, 2), cu *ѣ* în loc de *ѣ*. Situaţia se întîlneşte şi în ms. 45, în care, alături de cazurile de mai sus, mai apare notată pe margine, de aceeaşi mînă, varianta внд҃ѣнїѧ în Fac., *32*, 31, ca explicaţie pentru cuvîntul *chipul* (lui Dumnezeu), din text. Iar în ms. 4 389, varianta вѣчникъ este semnalată şi ea o singură dată, alături de alte 5 ocurenţe ale acestui cuvînt cu *ѣ*.

2.4.0. Cuvîntul de origine maghiară *feliu* (<magh. *-féle*, cu semnificaţia germ. *-lei*, de ex. magh. *kétféle* 'zweierlei'; magh *fél* 'Hälfte', vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 325) este scris cu *ѣ* în 19 ocurenţe din BB Fac. şi de 6 ori cu *ѣ*. În ms. 45, alături de *ѣ* se foloseşte şi slova ѧ (фѣлюрнлє, фѧлюрн, фѧлюшн etc.), dar niciodată nu se întîlneşte *ѣ*. La fel stau lucrurile şi în ms. 4 389, în sensul că şi aici apare numai *ѣ*. Faptul este remarcabil, deoarece în silaba următoare este un *i*, care nu numai că provoacă închiderea diftongului din silaba precedentă, dar nici nu permite (sau nu ar fi permis) deschiderea lui *ę* la *ęá*. În acest cuvînt, care a făcut o carieră prodigioasă în română, diftongul *-ęá* a rezultat printr-un proces de „adaptare bruscă" (G. Ivănescu) a sunetului maghiar *-é-*, care este un *ę* foarte deschis, la diftongul *ęá*, rostire care se întîlneşte pînă astăzi pe întinse regiuni ale ţării. Ea era o realitate fonetică şi în textele studiate. Din acest punct de vedere, n-ar fi fost greşită transcrierea cu *-ęá* sau cu *-ę*, ultima soluţie fiind consemnată şi de H. Tiktin, *DRG*, s.v. Notarea cu *ę* la care ne-am oprit marchează totuşi că e vorba de o situaţie specială. Pe de altă parte, cele 6 cazuri din BB, Fac., cu *ę*, indică tendinţa incipientă de trecere în româna literară către faza actuală (cf. I. 3.22.0.).

2.5.0. Lat. *á*+*n*+voc., în cuvinte de tipul *calcaneum*, *capitaneus*, **antaneus*, a cunoscut, mai întîi, o fază cu *-ă-*: *călcăiu*, *căpătăiu*, *întăiu* (*-n-* păstrat în băn. *călcănu*, băn., *întănu* etc.), şi apoi, regional, cu *-î-*. Textele vechi de proveniență moldovenească au *-ă-*, cele care provin din sud, *-î-* (vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *întîi*; pentru răspîndirea teritorială a cuvintelor de mai sus, vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 101). Stuaţia se constată şi în cazul celor trei texte de care ne ocupăm, dar desigur numai în linii generale, căci există şi inconsecvenţe. Norma „dialectului" literar căruia îi aparţine este respectată întrutotul în textul *Facerea* din ms. 45. Aici, în toate cele trei cuvinte găsim scrierea cu *ѣ*: *călcăi*, *căpătăi*, *dentăi(u)*, ultimul cunoscînd 22 de ocurenţe. În BB, Fac., avem pentru cuvintele în discuţie următoarea situaţie: a) varianta cu *-î-*, în *călcîi*, este prezentă în toate cele trei ocurenţe, semnul folosit fiind ѧ: *călcîile 3*, 15; *călcîiul*, *25*, 26; *călcîiu de cal*, *49*, 17. b) la fel, *căpătîi*, este scris cu ѧ: *căpătîiul lui* (BB, Fac., *28*, 18). c) *dentîiu)*, care în ms. 45 este cu *ѣ*, apare în BB de 14 ori cu ѧ şi de 8 ori cu *ѣ*. Din faptele de mai sus rezultă că diortositorii BB au intenţionat să introducă norma muntenească cu *-î-* în scrierea (şi rostirea) acestor cuvinte. În primele două cazuri, care au o ocurenţă redusă, substituirea s-a operat cu consecvenţă În cazul ultimului cuvînt, cu o ocurenţă mult mai mare, substituirea lui *-ă-* prin *-î-* s-a produs numai în aproximativ o treme din exemple. Totodată, judecînd după cuvintele în discuţie, se poate spune că se confirmă tendinţa de la sfîrşitul secolului al XVII-lea de a nota pe *î* prin ѧ, iar pe *ă* prin *ѣ*.

Al treilea text, ms. 4 389, merge, în cazul de care ne ocupăm, cu aria nordică; în 10 ocurenţe, verificate de noi, în cazul cuvîntului *dentăi*, acesta are *-ă-*. De asemenea, se întîlneşte *călcăi* (ms 4 389, Fac., *3*, 15 *25*, 26), precum şi *căpătăi* (*ib.*, *28*, 11, 18).

2.5.1. Lat. *á*+*n*+voc., în cuvinte ca *pane(m)*, *manus*, *mane*, apare, în textele studiate, ca *-ăi-* sau ca *-îi-*. Epenteza lui *i* a avut loc încă în româna preliterară (G. Ivănescu, *ILR*, p. 406). În cazul primului cuvînt, forma *pîine* este aproape generală în textul BB Fac. Din totalul de 32 de ocurenţe, această variantă apare în 30 (ѧн), iar cea cu *-ăi-* (ѣн) numai în două (Fac., *14*, 18; *39*, 6). Dimpotrivă, în ms 45 varianta cu *-îi-* nu se întîlneşte niciodată; în 27 de cazuri este prezent diftongul *-ăi-*, iar în restul de 5 apare un alt cuvînt *(pită)*. Din ms. 4 389 am verificat numai 10 ocurenţe. Varianta folosită este cea cu *-ăi-* (ѣн), Ca şi în paragraful precedent, se confirmă utilizarea motivată a grafemelor: ѧ=*î*, iar *ѣ*=*ă*. Aceasta nu înseamnă însă că chiar în aceste texte cele două semne nu pot fi întrebuinţate cu sens invers: ѧ=*ă*, iar *ѣ*=*î*.

Pluralul subst. *mînă* cunoaşte în BB, Fac. 39 de ocurenţe, cu următoarele variante: *mîini(e)le* (*-ѧн-*) atestat de 8 ori; *mînile* (*-ѧ-*) de 27 de ori; *măinile* (*-ѣн-*), de 4 ori. Trecînd la ms. 45, distribuţia se schimbă radical: nu apar niciodată variantele cu *îi* sau cu *î*; varianta cu *-ăi-* (*-ѣн-*), *măinele*, cunoaşte 20 de ocurenţe, iar cea cu *-ă-* (*-ѣ-*), 19 *(mănule)*. În ultima formă, articolul hotărît se alipeşte direct radicalului *mănu*, care vine din lat. *manus*. De altfel, forma de pl. *mănule* este şi astăzi cunoscută prin unele graiuri dacoromâne nordice. Acest fapt ne determină să considerăm ca reale diferenţele dintre vocalele *î* şi *ă* pe care le notează textele în discuţie prin ѧ şi *ѣ*. În ms. 4 389, este prezentă scrierea cu *-ѣн-* *(măinile)*. Situaţia este, prin urmare asemănătoare cu cea din paragraful precedent.

Al treilea exemplu, adv. *mîine* (*-ѧн-*) cunoaşte în textul BB, Fac. o singură atestare (Fac. *30*, 33). În ms. 45, varianta este *măine* (*-ѣн-*) *(ibid.)*; în ms. 4 389 nu apare acest cuvînt.

2.5.2. Lat. *á*+*m*+cons., din lat. *ambŭlo*, a devenit **ă-*, **ămblu*, şi apoi *-î-*, *îmblu*. Deşi cu alt punct de plecare, la faza cu *î-* a ajuns şi verbul lat. *împleo*> **emplo*>**ămplu*>*împlu*. Secolul al XVI-lea se caracterizează prin preponderenţa formelor cu *î-* la aceste verbe. În urma unui fenomen de asimilare regresivă, în schema *î-u*>*u-u*, îşi fac apariţia în acest secol cîteva atestări rare cu *umblu*, *umplu*, în textele munteneşti. După 1600, atestările noii variante, devenite mai tîrziu literare, se înmulţesc rapid în zona sudică. Dar în Moldova şi în Transilvania, formele cu *î-* se menţin în scrierile din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, fiind sprijinite de circulaţia lor în graiurile din zonele respective, circulaţie care este atestată pînă în zilele noastre (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 114).

Situaţia de mai sus se reflectă şi în textele studiate, În timp ce ms. 45 are întotdeauna variantele cu *î-*, atît în cazul verbului *a umbla*, cît şi în cel al lui *a împle*, oglindindu-se, prin urmare, norma dialectului literar nordic, în BB diortositorii au înlocuit pe *î-* cu *u-* în: *umblă* (3 ocurenţe); *să umbli* (1 ocurenţă,; *umblînd* (2 ocurenţe); substituirea s-a petrecut şi în cazul vb.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

a umple, dar nu în mod consecvent. În 9 cazuri apare la inițială *u-* : *să umple* (1) ; *umplef(i)* (4) ; *să umplu* (1) ; *umplú* (1) ; *au umplut* (2), iar în 5, *î-* : *împlefi* (2) ; *împlú* (1) ; *împlură* (1) ; *au împlut* (1).

Textul ms. 4 389 urmează în acest caz norma sudică. Astfel, verbul *a umple* are *u-* în toate cele 12 ocurențe : *umplú* (Fac. *21*, 19 ; *24*, 16) ; *umple* (*42*, 25) ; *umplef* (*9*, 1, 7, 22, 28 ; *41*, 1) ; *să umple* (*45*, 17) ; *umplîndu-i-se* (*25*, 24) ; *umplură* (*26*, 15) ; *au umplut* (*29*, 21). De asemenea, verbul *a umbla* apare ca atare în cele numai două ocurențe : *umblînd* (Fac., *3*, 8, 10).

2.5.3. Lat. *a* neaccentuat +*n*+vocală, dintr-un etimon reconstruit **extraneănu*, a devenit *-ă-*, în forma **străńínu*>*străńín*, pentru ca apoi, în urma apariției în locul lui *ń* a unui *i*, să devină, dialectal, *strein* și apoi *striin*, *strîn*. În textele studiate, apar variantele cu *-e-* și cu *-i-*, și anume în BB Fac. : *strein* (*6*, 13 ; *17*, 12) ; *striine* (*31*, 15) ; *striini* (*35*, 2, 4) ; în ms. 45, de 3 ori *striin* (*17*, 12 ; *35*, 2, 4) și o dată *striine* (*31*, 15), în ms. 4 389 : *streine* (31, 15) ; *streini* (35, 2, 4). Actuala răspîndire teritorială a formelor *străin*, *strein*, *strîn* etc. poate fi văzută în ALR SN, V, h. 1 355, ... *vită străină*.

2.6.0. Închiderea vocalei *é*+*n*+voc. sau +*n*, *m*+cons. la *i*, fenomen petrecut înainte de apariția primelor texte, nu s-a realizat pe întregul teritoriu dacoromân atunci cînd în silaba următoare exista un *e*. Este vorba de unele graiuri populare de nord-vest (de la nord de Mureș) (G. Ivănescu, *ILR*, p. 403). În aceste graiuri, cuvinte ca *mene*, *mente* s-au menținut cu această formă și în primele scrieri românești din secolul al XVI-lea. Mai mult chiar, în localitatea Țelna, de lîngă Alba Iulia, scrie G. Ivănescu *(loc. cit.)*, prefacerea lui *-ene* în *-ine* nu s-a petrecut nici pînă astăzi.

Cu toate că, în genere, forme de tipul *mene*, *mente* dispar din scrierile muntenești după 1620 (G. Ivănescu, *ILR*, p. 572), fenomenul în discuție reapare totuși în textul BB, cartea *Facerea*. Astfel, expresia *ia aminte*, cu 12 ocurențe, cunoaște o dată și varianta cu *-e-* : *ia amente* (Fac. *24*, 6). Tot astfel, față de 24 de atestări ale formei cu *-i-*, în *cuvinte(le)*, se întîlnește de 4 ori și varianta cu *-e-*, *cuventele* (BB, Fac., *24*, 66 ; *27*, *34*, 42 ; *44*, 7). Din totalul de 5 ocurențe ale cuvîntului *îmbrăcăminteа*, 4 au varianta cu *-i-*, iar una, cu *-é-* : *îmbrăcămentea* (BB, Fac., *41*, 14). De asemenea, forma de pl. *denții* este consemnată în BB, Fac. *49*, 12. Cu toate acestea, pronumele *mine*, cu aproape 100 de ocurențe (subst. *minte* nu apare în BB, Fac.), nu cunoaște niciodată varianta cu *-é-*.

Pe de altă parte, atît în ms. 45, cît și în ms. 4 389 în capitolele și versetele de mai sus ale cărții *Facerea*, nu apar niciodată variantele cu *-é-* ale cuvintelor menționate mai sus, ci numai cele cu *-i-* : *aminte*, *cuvinte*' *îmbrăcăminte*, *dinți*. Referindu-ne la raportul dintre textul BB și cel al ms. 45 (o variantă a acestuia a stat la baza textului BB), constatăm că textul din BB manifestă o tendință spre arhaizare a limbii, tendință pe care am constatat-o și o vom întîlni și în alte cazuri. Presupunem că nu pe seama tipografilor, care, după toate probabilitățile, erau moldoveni, din cercul episcopului Mitrofan, putem pune această tendință ușoară de arhaizare, ci pe seama diortositorilor munteni, cu o formație lingvistică tradițională.

2.6.1. Închiderea lui *e* în condițiile arătate în paragraful precedent, cu deosebirea că aici avem în vedere un *e* neaccentuat, nu s-a realizat cu aceeași consecvență ca atunci cînd *e* era sub accent. Aceasta era situația de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Mai tîrziu, și acest *e* neaccentuat a trecut la *i*. Diferența de tratament a fost remarcată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 69 : a fost o discordanță în evoluția fonetică dintr-un cuvînt ca *credență*>*credință*, față de prepoziția *den*<*de*+*în* (>*din*), căci ultima era neaccentuată în frază.

Situația aceasta se reflectă și în cele trei texte studiate. Astfel, prepoziția amintită, *den*, cunoaște în BB, Fac. sute de ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*), în timp ce varianta cu *-i-*, *din*, apare abia de 12 ori, marcînd începutul schimbării spre faza actuală. În compuse ca *denainte*, *den(n)apoi*, *dencătroo*, *den(n)afară*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentăi-dentîi*, nu apare niciodată vreo variantă cu *-i-*. Iar în cazul lui *dentr(u)*, celor 45 de ocurențe din BB, Fac. îi se opune o singură atestare cu *-i-*, *dintru* (*17*, 16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată (BB, Fac., *42*, 24).

Tot un *e* neacc. +*n*+cons. există și în cuvîntul *semenție* 'Same, Geschlecht, Stamm', care apare în această formă în 7 ocurențe în BB Fac. (*3*, 15, 15 ; *6*, 9 ; *9*, 9 ; *12*, 7 ; *15*, 5, 13), față de 36 de ocurențe cu *-i-* : *seminție*. Ultima formă este normală, deoarece cuvîntul este un derivat de la *sămînță*, pl. *semințe*, în care închiderea a putut avea loc mai înainte. Este cu toate acestea demn de remarcat faptul că forma cu *-e-* se întîlnește numai în textul BB, fiind, în mod evident, rezultatul acelei ușoare tendințe de arhaizare de care a fost vorba și în paragraful precedent. În ms. 45, varianta *seminție* apare în toate cele 43 de ocurențe (există și varianta cu *să-*, *sămințe)*, iar în ms. 4 389, cuvîntul este folosit numai de două ori în forma cu *-i-*, *seminție* (ms. 4 389, Fac., *9*, 9 ; *15*, 13).

2.6.2. Vocala lat. populară *-e-*, neaccentuată, provenită din *-ae-*, în lat. *paene ad*, a devenit, mai întîi, în urma velarizării prin labiala *p*, *-ă-* *(până)*, după care s-a închis la *-î-* *(pînă)*. Forma cu *-ă-* se întîlnește astăzi în multe graiuri populare și era generalizată în româna veche. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se petrece schimbarea către faza actuală cu *-î-*. Procesul poate fi surprins și în textul BB, Fac., în care, din totalul de 66 de ocurențe, un număr de 59 au forma *până* (cu *-ѧ-*), iar un număr de 7 au *pînă* (cu *-ѧ-*). În ms. 45 este foarte probabil folosită numai varianta cu *-ă-* în cartea *Facerea*, cum rezultă din sondajul pe care l-am făcut. Tot forma cu *-ă-* este prezentă și în ms. 4 389, în care întîlnim grafia пънѫ, de foarte multe ori.

2.6.3. Trecerea lui *e* neaccentuat, în poziție medială și finală, la *i* este un fenomen general și permanent în istoria limbii române, pentru care nu a putut fi formulată o „lege fonetică" (Philippide). Are loc și fenomenul invers, de trecere a lui *i* neaccentuat la *e*. În anumite zone dialectale, cum ar fi cea a graiului moldovenesc, cea din estul și nord-estul Munteniei, trecerea lui *e* neacc. la *i* se petrece cu o mai mare consecvență.

Fenomenul se întîlnește și în textele pe care le studiem. Astfel, în timp ce în BB, Fac. cuvîntul *fecior* (și *fecioară*) apare în sute de ocurențe în această formă (cu *e* neacc. păstrat), în ms. 45, de proveniență nordestică, în toate cazurile aceste cuvinte au *-i-* : *ficior*, *ficioară*. În ms. 4 389, ca în BB, *fecior*. Cu toate acestea, în BB, Fac. sînt înregistrate cîteva cazuri de trecere a lui *e* neaccentuat, medial și final, la *i*. În prima categorie se găsesc multe forme articulate, ceea ce ne face să presupunem că acești *-i-* sînt rostiți ca atare și în poziție finală (nearticulată). Formelor cu *-i-* din BB le corespund forme cu *-e-* în ms. 45 : BB : *brațile* (dar și *brațelor*), față de *brațele*, din ms. 45 (Fac., *27*, 16) ; BB : *dobitoacile* (Fac., *34*, 5), *dobitoacilor* (*33*, 17), față de *dobitoacele*, *dobitoacelor*, din ms. 45 *(ib.)* ; BB : *genunchile* (Fac., *30*, 3 ; *48*, 12), față de *genunchele*, în ms. 45 ; BB : *hainilor* (Fac., *27*, 27), față de *hainelor*,

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

în ms. 45; BB: *hiclișug* (Fac., 27, 35), față de *viclișug*, în ms. 45; BB: *îngirii* (Fac., *19*, 15) (și *îngerii* apare de multe ori), față de *îngerii* din ms. 45; BB: *(voi) judica-o* (Fac., 15, 14), față de *(voi) giudeca-o*, din ms. 45; BB: *peștiră* (de 9 ori, alături de *peșteră* (de 6 ori), față de *peștere*, art. *peșterea*, din ms. 45, în toate ocurențele; BB: *pricipeá* (imperf.) (Fac., *24*, 21), față de *pricepea*, în ms. 45; BB: *tinirel* (Fac., *4*, 23), față de *tinerel*, în ms. 45; B: *viniră* (*37*, 35); *vinit-am* (*32*, 6); *vinit* (*37*, 27), față de *veniră*, *venit-am*, *veniți*, în ms. 45.

Varianta *sufletile* este atestată în BB, Fac. în 3 ocurențe, în timp ce același cuvînt, în varianta cu *-e-* (*sufletele*, *sufletelor*), este întîlnit de 4 ori. În ms. 45, varianta cu *-i-* cunoaște 6 ocurențe, iar cea cu *-e-*, una.

În *nemică* (<lat. *nec-mica*), atestat în BB de 8 ori, și *nemic*, atestat o singură dată, trecerea lui *-e-* neacc. la *-i-* nu s-a realizat. Schimbarea este însă prezentă în ms. 45, în 5, din cele 8 ocurențe: *nimic*; *nemic* apare o singură dată, iar în două cazuri s-a recurs la alte cuvinte.

Consemnăm și cîteva cazuri de trecere a lui *-e* la *-i* în *pietri* (BB, Fac., *31*, 46, de 2 ori; la fel în ms. 45; pl. art. *pietrili* (Fac., *28*, 11) se întîlnește în ambele texte. Din ms. 45 mai consemnăm: *fapteli* (2, 2) și *zburătoari* (7, 11, pe margine).

Oscilația dintre *-e* și *-i* se constată și în cazul adv. și conj. *nice* (<lat. *nĕque*). Varianta cu *-e* are în BB, Fac. 13 ocurențe, iar cea cu *-i*, 3. În ms. 45, se menține faza mai arhaică cu *-e*, *nice*.

2.7.0. Vocala nazală slavă din seria anterioară, *-ę-*, din cuvîntul vsl. *sŭmęsti*, *-mętǫ*, de la baza rom. *a sminti*, apare ca *-e-* în contextul din BB, Fac., *31*, 41: „*Și-m smentiș simbria*"; în ms. 45, *smintiș*. Grupul *-in-* apare însă în BB de mai multe ori în derivatul *sminteală*.

2.8.0. Sunetul *i* accentuat din subst. *zi*, în formele *ziua* și *ziuă*, apare ca *-u-*, *dzuă*, *dzuă* în toate cele 18 ocurențe din ms. 45 (*dzua* în 16, iar *dzuă* în 2); fenomenul constituie una din trăsăturile nordice, și totodată arhaice, ale acestui text. Trecerea lui *i* la *u* a avut loc, probabil, prin faza *î*, în urma unui proces de durificare a șuierătoarei: *dziua*>*dzîua*>*dzuua*, de la care a apărut și forma nearticulată *dzuuă*. În ms. 45 avem însă și formele *dzi*, *dzile*, fără durificarea africatei. De aici putem deduce că în procesul de apariție a lui *-u-*, în locul lui *-i-*, în formele menționate, un anumit rol a avut și semivocala bilabială *-u-*. În BB, Fac. și în ms. 4389, se folosesc numai formele *zioa*, neart. *zio*. (Cf. I. **3.10.1.**).

2.8.1. Lat. *ĭ-+n+*cons.>**e-*>**ă-*>*î-*, în cuvîntul *întro*, *-āre* (**éntru*>**ăntru*>*întru*). Formele cu *î-* sînt general folosite în scrierile analizate: *întra*, *întrară*, *întrat* etc. În limba literară, înlocuirea lui *î-* prin *i-* s-a produs abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 113, 571, 582). În graiurile nordice, rostirea cu *î-* se păstrează și astăzi:

2.8.2. Vocala *i* neaccentuată apare uneori trecută la *e* (fenomen invers față de cel de sub **2.6.3**): *inemă* (BB, Fac., *20*, 6), *dimeneață* (BB, Fac., *1*,5, 8, 13, 19, 23; *22*, 3). În forma, atestată în BB de 4 ori, *demineață* (*1*, 31; *19*, 27; *24*, 54; *49*, 27), *de-* este etimologic. Varianta literară actuală, *dimineață*, este și ea prezentă în BB, Fac. (11 ocurențe; la fel în ms. 45 și ms. 4389). Același fenomen apare sporadic și în formele verbului *a trimite*: forma cu *-i-* neacc., *trimis*, *trimiseră* etc., este atestată în 39 de ocurențe, pe cînd cea cu *-e-*, *tremis*, *tremiteți*, numai în 3.

Aceeași schimbare se întîlnește în *întrestăciune* (BB, Fac., *44*, 29, 31), în timp ce în ms. 4389 avem *întristăciune* (ms. 45 are alți termeni).

2.8.3. Sincopareа lui *-i-*, devenit *e*, în cuvinte ca *(în)derepta* < lat. **dīrēctare*, *derept*<*dīrĕctus*, *derege*<*dirĭgĕre* (CDDE, nr. 515), modificate în *(în) drepta*, *drept*, *drege*, poate fi urmărită în textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Generalizarea variantelor cu sincopare are loc în decursul secolului al XVIII-lea; însă formele celelalte se mențin în multe graiuri populare pînă astăzi (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 110—111, *passim*). Situația din textele de care ne ocupăm se prezintă astfel:

În BB, Fac. apar 9 ocurențe ale formei *înderepta* o singură dată *îndirepta* (39, 23). Se constată, așadar, o tendință arhaizantă, căci în textul care a servit ca punct de plecare Bibliei de la București apar în cazul acestui verb numai formele sincopate; *îndrepta*, *îndreptat*, *îndreptă*, *îndreptează* caracterizează textul ms. 45, Fac. Dacă sincoparea din graiul popular de la baza acestui text este foarte veche, datînd, după opinia lui G. Ivănescu, încă din latina populară (*ILR*, p. 113), ea s-a petrecut, după același lingvist tot atunci și în viitorul grai muntenesc. Primele forme sincopate apar în secolul al XVI-lea tocmai în aceste graiuri. De aceea este și mai surprinzătoare recurgerea diortositorilor BB la formele nesincopate, de proveniență transilvăneană. Prezența acestora din urmă în ms. 4389 (*va înderepta*, Fac., *24*, 40; *înderepteză*, *24*, 42; *înderepta*, *24*, 56; *îndireptă*, *24*, 27) este însă explicabilă, atîta timp cît și alte fapte lingvistice din acest text indică proveniența sud-ardelenească a traducătorului lui.

În BB Fac., întîlnim apoi *direpți* (11 ocurențe) și *derept* (4 ocurențe); *direaptă* (5 ocurențe) și *dereaptă* (1 ocurență); *direpți* (4 ocurențe). La fel se prezintă situația și în ms. 4389. Dar în ms. 45 ne întîmpină numai formele cu *-i-* (sau *-e-*) sincopat: *drept*, *dreaptă*, *drepți*.

Derivatul *dereptate* cunoaște în BB, Fac., 7 ocurențe, iar varianta cu *-i-*, *direptate*, 4 ocurențe. O situație similare există în ms. 4389: *direptate* este atestat de 6 ori, *dereptate*, de 2 ori, iar într-un caz apare expresia *cu mîna dereaptă* (ms. 4389, Fac., *20*, 5). Dar în ms. 45, cuvîntul în discuție este fără *-i-* sau *-e-*: *dreptate(a)*, în 6 ocurențe; în trei dintre acestea (*20*, 13; *21*, 23; *24*, 49) se întîlnește grafia *dreptaatea*. Cu toate acestea, în *Cuvîntul înainte către Mitropolit*, p. 3, cu care se deschide ms. 45, se întîlnesc formele nesincopate arhaizante *dires* și *direască*, care trebui explicate fie prin intervenția copistului, fie în alt mod.

2.9.0. Vocala accentuată *o*, în cuvîntul *tolbă*, apare ca *u*, *tulbă*, în toate cele trei texte studiate (Fac., *3*, 27). Schimbarea pare a fi avut loc sub influența vsl. *tulŭ* 'Köcher', cum presupune H. Tiktin, *DRG*, s.v., cu care ocazie s-a produs și substituirea lui *-r-*, care exista în etimon (tc., sl, rus., ucr., *torba*), prin *-l-*: *torbă* — *tulbă*.

2.9.1. Vocala *o* neaccentuată se menține ca atare în cîteva cazuri: *conoștința* (BB, Fac., *2*, 9); *coprinse* (ms. 45, Fac., *41*, 57/58/).

2.9.2. O singură dată a fost înregistrat fenomenul sporadic de delabializare a vocalei *o* neacc.: *aprăpiindu-să* (ms. 45, Fac., 18, 23).

2.9.3. Vocala *o* neaccentuată apare ca *u* în: *rumănească* (ms. 45, Cuv., p. 1, col. 2; ms. 4389, CÎ, p. 1); *(noi) rumînii* (ms. 4389, CÎ, p. 2); *amurțit* (ms. 45, *32*, 32; dar, în același verset, și *amorțitu*).

2.9.4. Cuvîntul de origine vsl. *a porunci*<vsl. *porŭčiti* este atestat în forma menționată de 20 de ori în textul BB, Fac.,; în 2 ocurențe însă apare forma *porînci* (*42*, 25, *45*, 19) și, o singură dată, *poronci* (*22*,

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

20). Varianta *porînci* este prezentă și în ms. 45, Fac., *3*, 11 ; *6*, 22), iar varianta *porănci*, în ms. 4 389 (*26*, 11 ; *32*, 17), alături de *porăncit* (*27*, 19 ; *31*, 16), dar și de *porunci* (*32*, 19). După cum se vede, vocala nazală slavă *-ǫ-* a fost reflectată cînd ca *-un-*, din care, prin delabializare, a rezultat varianta cu *-în-*, cînd ca *-on* din care, prin același fenomen, a rezultat *-ăn-*. S-ar putea totuși ca varianta *poronci* să fi rezultat din *porunci*, printr-un fenomen de asimilație progresivă (*o — u>o—o*) (Cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 456). În folosirea acestui cuvînt, norma literară încă nu era fixată în cele trei texte studiate.

2.9.5. Consemnăm și formele neobișnuite a două cuvinte cu etimologie nesigură. Este vorba de forma *șoviițe*, din ms. 4 389, Fac., *30*, 37, în loc de *șuviițe* 'fășii' (Scriban, *Dicț.*, s.v. îl derivă din bg. *ševica*), și de *doslușit*, pentru *deslușit*, din ms. 45, Cuv., p. 1 (Scriban, *op. cit.*, s.v., îl explică din sl. *do-slušati*).

2.10.0. Lat. *nūbĭlum*, devenit în română veche *núăru*, a cunoscut în graiurile dacoromânești diferite evoluții în ceea ce privește timbrul vocalelor aflate în hiat. Vocala *ú* în hiat cu *ă* (acesta provenit din *e<Í*) a evoluat spre *ú—o>ó—o>ó—u*, rezultînd forma nordică *nóur* ; sau, de la faza *ó—o*, prin contragere, a rezultat forma sudică (muntenească) *nor*. Parțial, evoluția se întîlnește și în *bŭbalus>búăru>bŭor(u)-bóor>bóur*. Situația actuală din graiuri poate fi văzută la I. Gheție, *BDRL*, p. 119.

În cele trei texte studiate, sînt atestate următoarele stadii :

În BB, Fac. apare forma *nóor*, în 2 ocurențe (*9*, 14; 16) și *nor*, de asemenea (*9*, 13, 14) ; totodată, există și verbul a *nocrá* : *„Cînd vo ŭ noora noor prè pămînt“* (BB, Fac., *9*, 14). Scrierea cu *-oo-* nu mai este în acest caz o chestiune de grafie, ci ea notează o realitate fonetică dintr-o fază intermediară (vezi mai sus).

În ms. 45, formelor precedente le corespund : *núăr* (*9*, 13, 14), *núării* (*9*, 14), *nóăr* (*9*, 16), iar verbul este a *nuărá* ; prin urmare avem a face cu o fază mai veche decît cea din BB (de remarcat forma intermediară *nóăr*). Sub influența acestor forme nordice, diortositorii au adoptat forme cu 2 silabe, din care prima are vocala *o (nóor)*, care poate fi totuși și o fază intermediară mai veche.

Faza actuală literară, de proveniență sudică, a acestor cuvinte se întîlnește în ms. 4 389, Fac., *9*, 14 : *„Cînd voi înnora pămîntul cu nori“*. În multe privințe, cum se va vedea mai departe, acest text este cel mai apropiat de faza ulterioară, modernă, a limbii române literare.

2.10.1. Cuvîntul *cuib* (<lat. **cubium*) este atestat în BB, Fac., *6*, 14, în forma de pl. *cúiuburi*, traducînd gr. (ἡ) νεοσσιά 'niche', 'couvée'. Apariția unui *-u-* după *-i-* semivocalic a fost interpretată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 73 ca „o urmă de labializare a lui *i*“. Atestările acestei forme sînt numeroase în cartea *Ieșirea* : *27*, 11, 12, 13, 14, 15 (aici *cóiuburile*), 16, 17, 18, 19 ; *36*, 20, 21, 22, 26, 34, 37 ; *39*, 10, 14, 15, 17 etc. Forma este cunoscută din mai multe scrieri din secolul al XVI-lea, precum și din secolul al XVIII-lea (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Ea constituie o particularitate a textului BB, neîntîlnindu-se în ms. 45 și în ms. 4 389, cartea *Facerea*.

2.10.2. Grupul *ciŭ-*, din cuvîntul *ciulură* (<lat. **ciūtŭlus*, **kiululus*, REW ³, nr. 2 290, 4 748), a cunoscut un fenomen de delabializare, devenind *ci-* : *cilură* (ms. 4 389, Fac., *24*, 14 ; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mînă, pentru a-l explica pe *vadră* din text) ; *citoră* (ms. 4 389, Fac., *24*, 15) ; *cilură* mai apare în ms. 4 389 Fac., în *24*, 14, 16, 45.

2.10.2. bis. Delabializarea lui *ú* se întîlnește în ms. 45, Fac. (*8*, 8, 9, 10, 11, 12) în *porîmb*. Forma cu *-ă-* etimologic, *părîmb* (<lat. *palumbus*), apare în același text (*15*, 9).

2.10.3. Vocala *u* neaccentuat din cuvîntul *ciulură* apare uneori transformată în *o* : *ciólură* (ms. 45, Fac., *24*, 17, 43) ; *citoră* (ms. 4 389, Fac., *24*, 15).

2.10.4. Sunetul *u* final apare foarte des în ms. 45, atît cînd e precedat de consoană simplă, cît și cînd are înainte un grup de consoane, altele decît *muta cum liquida*. Editorii BB au procedat la o eliminare a acestui sunet, dar nu în mod sistematic, astfel că în textul *Facerea* întîlnim destule cazuri de *-u* : *arcu* (*21*, 16) ; *ascunsu* (*31*, 36 ; *35*, 4) ; *așezu* (*41*, 13) ; *coptu* (*19*, 3) ; *cîmpu* (24, 63) ; *facu* (*18*, 17) ; *iedu* (*37*, 31 ; *38*, 17) ; *întorsu* (11 ocurențe) ; *întórcu* (*24*, 49) ; *întorșu* (*50*, 18) ; *mănîncu* (*27*, 4 ; *28*, *20*) ; *mergu* (5 ocurențe) ; *mersu* (3 ocurențe) ; *ospățu* (*21*, 8) ; *rîsu* (*18*, 13) ; *urăscu* (*29*, 33) ; *voiu* (de sute de ori). După cum se vede, textul BB nu a reușit să renunțe la un fenomen caracteristic unei faze mai vechi din istoria limbii române literare.

În ms. 4 389 nu apare niciodată *u* final (în poziție finală absolută). În cazul cuvintelor *cumu* și *cîndu*, cînd acestea sînt urmate de pronume conjuncte, el se menține totuși : *cumu-ț* (ms. 4 389, Fac., *27*, 8) ; *cumu-l* (*38*, 18) ; *cumu-ș* (*38*, 29) ; *cîndu-ț* (*40*, 14). Din acest *-u*, prin delabializare, provine *i* din formele pronominale *iș*, *iț*, *il*.

3. CONSONANTISMUL

3.1.0. Palatalizarea labialelor. În textul BB, *Facerea*, se întîlnesc o serie de forme cu palatalizarea lui *ĭ+i>h*, cărora în ms. 45 le corespund variante cu *f*. Astfel, cuvîntul *fiară* (<lat. *fĕra*) este atestat de 3 ori în BB, Fac. cu forma *hiară* (χ῾ιαρ῾ᾶ), de 9 ori în varianta articulată de pl. *hiarăle* și o dată *hiarălor*, în total 13 ocurențe ale formei cu *h-*. Față de această situație, în locurile corespunzătoare din ms. 45 nu apare niciodată vreo variantă cu *h-* ; dimpotrivă, în 5 ocurențe apare *fiarăle*, iar în 8, *jiganie*. Totuși, textul BB nu este consecvent, căci într-însul apare și varianta cu *f-*, *fiarăle* (3 ocurențe), acolo unde în ms. 45 se spune *jiganiile* (Fac., *6*, 19 ; *9*, 2 ; *44* 28). În BB, Fac. (*49*, 3) avem *herbi*, față de *fierbi*, din ms. 45. Preferința diortositorilor BB pentru variantele cu palatală în locul spirantei labio-dentale este surprinzătoare, mai ales că nu poate fi vorba aici de o influență din partea originalului. Sau poate copistul ms. 45 a înlăturat formele cu *h-* din acest text, iar varianta milesciană avută la îndemînă de cărturarii bucureșteni conținea formele cu labio-dentala alterată ? A pune însă aceste forme numai pe seama tipografilor, care se pare că erau moldoveni, sau a le atribui numai lui Mitrofan, moldovean și el, fără a lua în considerație controlul exercitat de cărturarii bucureșteni (frații Greceanu), este iarăși greu de admis. Oricum, ne aflăm în fața unui fapt de limbă literară în care BB adoptă „norma“ moldovenească. Dar în BB, Fac. *4*, 22 avem *fier*, față de *her*, din ms. 45.

3.1.1. O formă specială de palatizare prezintă verbul *a (se) rășchira*, 'a (se) împrăștia', 'a (se) răspîndi'. El este atestat în BB, Fac. în 3 locuri : *9*, 19 ; *10*, 18, 32. În afară de aceste ocurențe, textul ms. 45 mai conține încă următoarele forme : *(ne vom) rășchirá* (Fac., *11*, 9 ; BB are *răsipi*) ; *rășchirđ* (Fac., *11*, 8 ; BB : *răsipi*) ; *au rășchirat* (Fac., *11*, 9 ; BB : *au răsipit*). Și de data aceasta, în ms. 4 389 apare varianta nepalatalizată din limba literară actuală : *răsfirăm* (Fac., *11*, 4) ; *se-au răsfirat* (Fac., *10*, 18, 32 ; *11*, 9) ; *se va răsfira* (Fac., *28*, 11) ; *răsfirđ* (Fac., *31*, 25). Față de paragraful

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

precedent, de data aceasta ms. 45 conține forma dialectală moldovenească, pe care cei care au publicat BB nu au eliminat-o decît în jumătate din ocurențe. Încă o dată, textul BB se dovedește a fi caracterizat prin lipsă de consecvență în adoptarea unei norme ferme de factură sudică.

Referitor la cuvîntul *răşchira*, este de observat că apariția oclusivei palatale *-ki-* comportă anumite precizări. Deoarece etimonul cuvîntului este *fir*, precedat de prefixul *răs-*, forma așteptată în urma palatalizării ar trebui să fie *răshira*. Într-adevăr, această formă există, fiind atestată în 1620 la Moxa : *răshirară* (vezi I. Gheție, BDRL, p. 277). Tot din același secol datează și prima atestare a formei *a răsfira*, din *Îndreptarea legii*, 1652 (H. Tiktin, *DRG*, s.v.), mai veche decît cea de mai sus, din ms. 4 389.

Insuficient explicată este apariția oclusivei palatale surde *-ki-* în locul lui *-hi-*, precum și a grupului *-şki-*, în loc de *-ski-*, din *răschira*, *răşchira*, variante atestate de mai multe ori în secolul al XVII-lea (la Varlaam, *Psaltirea* de la Bălgrad, din 1651, în BB, Dosoftei, Cantemir etc.). În mod normal, în afară de reflexul *-h'i-*, menționat mai sus, în graiurile palatalizante s-a realizat, pe o arie mult mai întinsă, varianta cu *-şi-*, sau ar fi trebuit să se realizeze : *răsşirá*, așa după cum din *a se sfii* (<vsl. *svěniti sę*, *-nją sę*) a rezultat, pe de o parte, *a se sh'iți*, pe de altă parte, **a se sșiți*. Ultima realizare a existat cu adevărat, căci ea stă la baza vb. mold. *a se șiți* (rostit și *șîți*), cuvînt atestat încă la Miron Costin : *„Să șiia împărăția de sfada leșilor“* (H. Tiktin, *DRG*, sub *sfii*). În acest caz, grupul mai puțin obișnuit *-sși-* s-a redus la *-și-*. Constatăm însă că dintr-un **răsșira* nu întîlnim în graiuri un **rășira* sau *răși̯ra*, ci, dimpotrivă, formele *răschira*, *răşchira*, cu un *-şki-* neexplicat. O primă încercare de a-l explica pe *-ki-* ar putea fi invocarea fenomenului sporadic de trecere a lui *-h'i-* la *-ki-*, chiar în cuvîntul *fir* : răspunsurile din două puncte, 602 și 615, din jumătatea de sud a Moldovei, conțin forma *kir* (vezi *NALR. Mold. Bucov.*, I, h. 7, *fir (de păr)*, p. 28—29). Fenomenul este însă cu totul accidental și el nu poate explica o schimbare pe o arie atît de întinsă a lui *-fi-* la *-ki-*, cum încearcă să susțină și H. Tiktin. Forma cu *-ki-* nu a putut să apară numai în aria mult mai restrînsă în care *-fi-* trece la *h'i-*, situată în sudul Moldovei mai ales. Tot nexplicată suficient este apariția lui *ș*, pe care același lingvist, H. Tiktin, o pune pe seama influenței unor verbe ca *a deșcheia*, *a deșchide*, *a dejgheța*.

În această situație destul de neclară, socotim că poate fi formulată o altă explicație. Originea formei *a răşchira* trebuie căutată mai ales în aria moldovenească în care *fir* a devenit *șir*, arie aproximativ de două ori mai întinsă decît cea în care varianta palatalizată sună *h'ir*. Forma neatestată *răsșirá* a fost influențată nu de verbe ca cele invocate de Tiktin, ci de un verb aparținînd aceleeași sfere semantice, anume *a răşchia* 'aufhaspeln, weifen' (probabil dintr-un lat. pop. **rasclāre*). Într-o construcție populară moldovenească de tipul : **răsșir șirile pi răşkitór* (graiul moldovenesc central și nordic), sau **răshír h'irile pi răşkitór* (graiul moldovenesc sudic), pe de o parte, și *răşkii șirili (h'irili) pi răşkitór*, se întîlneau grupurile **-sși-*, *-sh'i-*, din vb. *a răsfira*, cu grupul *-şki-*, din *răşkii* și *răşkitór*. Aceste cuvinte din urmă le-au influențat pe cele dintîi, astfel încît **a răsșirá* și *a răshirá* au devenit *a răşchira*, *a răschira* (în ultimul caz, prefixul *răs-* s-a menținut, dar a fost preluat grupul *-ki-*).

Noua formă *răşchira (răschira)* a fost un timp acceptată în norma literară nordică, moldovenească mai ales. Din altă variantă, pierdută, a ms. 45, ea a fost preluată, necritic, în textul BB.

3.2.0. Evitarea formelor palatalizate, considerate și în Moldova neliterare, a avut ca efect apariția unor variante hipercorecte (sau hiperliterarizate). Astfel, în graiul moldovenesc, cuvîntul slav *mogyla* a fost transformat în *movilă*, considerîndu-se că *-gi-*, care exista de fapt în etimon, ar fi rezultat prin palatalizarea fricativei labio-dentale *-v-*+*-i-*. Această formă moldovenească s-a impus în norma limbii literare din toate regiunile țării. Astfel se explică prezența în textul BB, Fac., (*31*, 47, 48, 51, 52), și în cel al ms. 4 389, numai a formei *movilă*. Ea este, desigur, prezentă și în ms. 45.

3.3.0. Variante hiperliterarizate sau hipercorecte cunosc și cuvintele *viclenie* și *vicleșug*, precum și verbul *a vicleni* (< magh. *hitlen hütlen* 'unglăubig, treulos', *hütlenség* 'Treubruch, Untreue'). În BB, Fac., norma este oscilantă. O dată apare forma cu *h-*, *hicleșug* (*27*, 35), iar de două ori cea hiper-, corectă, *vicleșug* (*34*, 13), respectiv *vicleniiá* (imperf.) (*37*, 18). În ms. 45, se folosește numai forma cu *v-*. Dar în ms. 4 389, întîlnim de două ori varianta cu *h-* : *hiclenie* (Fac., 34, 13) ; *nehiclean* 'sincer' (Fac., *25*, 27). Ultimul cuvînt este atestat de Lajos Tamás, *EWUR*, p. 849, abia în anul 1837, astfel că prima atestare ar putea să fie aceasta din ms. 4 389. Cuvintele de care ne ocupăm au fost folosite cu *h-* încă din secolul al XV-lea, în texte scrise în slavonește : ХИТАѢНИ, în 1462/65 ; ХИТАѢНСТВО, în 1434 (EWUR, p. 849). Sunetul inițiat trebuia să fi fost rostit ca o spirantă palatală sonoră, *y*, pentru a putea fi apoi substituit de vorbitorii dialectului moldovenesc prin spiranta labio-dentală sonoră *v-*. Ca și în în cazul cuvîntului *movilă*, și aceste forme hiperliterarizate moldovenești au devenit astăzi singurele admise de limba literară.

3.4.0. Africatele *ĝ* și *dz* (*ḑ*) se prezintă în mod diferit în textele studiate. Ne vom ocupa întîi de africata *ĝ*. Aceasta, plecînd de la exemplele de care dispunem, provine fie din spiranta palatală sonoră latinească populară *j*, urmată de *o*, *u* (prima africatizare), fie din oclusivele dentală *(d)* și velară *(g)*, urmate de *-i-*+*ó*, *ú* (a doua africatizare). Pe teren românesc, africata rezultată a cunoscut o diversificare după dialecte : în partea de sud, *ĝ* a trecut la *j (ž)* (șuierătoarea palato-alveolară sonoră), care mai tîrziu a fost acceptată în norma limbii române literare moderne ; în dialectele din jumătatea de nord a teritoriului dacoromân, acest *ĝ* s-a menținut un timp în graiurile populare, a pătruns în limba scrisă și a rămas în norma variantei moldovenești a limbii literare pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea (V. Alecsandri). În graiurile populare, africata a pierdut elementul oclusiv, devenit spiranta de tip moldovenesc *ẑ*.

Cum este de așteptat, în BB, Fac., predominantă este realizarea ca *j* (*ž*), de tip muntenesc : *joc*, *jos*, *a juca*, *a judeca*, *judecată*, *jug*, *juncă*, *a junghea*, *jungher*, *jur*, *a înconjura*, *împrejur*, *a jura*, *jurământ* (vezi *Indicele de cuvinte*). În ms. 45, dimpotrivă, predominante sînt realizările cu africata *ĝ*.[1] Cu toate acestea, în textul BB, Fac., sub influența textului manuscris care avea trăsături ale „normei literare nordice“, sau datorită unor tipografi moldoveni, s-au strecurat unele forme cu *g* : *încungiurară* (BB, Fac., *19*, 4 ; la fel în ms. 45) ; *încúngiură* (BB, Fac., *2*, 13 ; la fel și în ms. 45)

Mai numeroase sînt imixtiunile „normei sudice“ muntenești, prin mîna copistului Dumitru din Cîmpulung, în textul ms. 45, Fac. : *jos* (*26*, 35 ; *28*, 18) ; *jucîndu*

[1] O prezentare detaliată a celor două realizări din întregul text al *Vechiului Testament*, din BB și din ms. 45, a făcut N. A. Ursu, în studiul *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al VECHIULUI TESTAMENT tradus de Nicolae Milescu* (I), în „Limba română“ XXXVII, nr. 5, sept-oct., 1988, p. 466-468.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(*21*, 9); *jugul* (27, 40); *să junghe* (*22*, 10); *jungheturi* (*43*, 16); *au jungheat* (37, 30); *au jurat* (*24*, 37).

În textul ms. 4 389 este respectată peste tot norma muntenească cu *j*.

3.4.1. Africata *dz* (*d*) provine fie din lat. *j*+*á* (prima africatizare), fie din *d*+*i*+*á*, din *d*+*i*+vocală neacc. în silabă finală, din *g*+-*i*- în aceleaşi condiţii ca *d* (a doua africatizare), fie din *d*+*i* (*i*, -*i*-, -*i*) (a treia africatizare). Acest *dz* caracterizează în epoca veche limba scrisă din zona nordică, unde avea şi bază populară. În partea de sud a dialectului dacoromân, africata a pierdut în epoca preliterară caracterul său propriu, adică elementul oclusiv, transformîndu-se în spiranta *z*. Această situaţie se reflectă în cele trei texte studiate. Ms. 45, care indirect a stat la baza textului din BB, are în cartea *Facerea*, şi în totalitatea lui, drept normă africata *dz*. Copistul muntean al acestui manuscris o consemnează mai des în partea de la început a textului, dar pe măsură că înaintează cu scrisul, uită să o mai scrie, punînd în locul ei spiranta *z* (vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 465). În BB, Fac., norma muntenească cu z este respectată în întregime. Aceeaşi situaţie se întîlneşte şi în textul ms. 4 389.

3.4.2. În ms. 45, Fac., se întîlnesc cîteva cazuri de înlocuire a africatei *dz*, prin *z*: *„cătră amîăzădzi"* 'sud' (*20*, 1); *„În amîazădzi"* 'pe la amiază' (*18*, 1) (în ambele exemple, al doilea *dz* este menţinut); *iezilor* (*27*, 8, 16); *zace* (<*jacet*) (*8*, 21).

3.4.3. Într-un cuvînt de origine slavă, în mod neaşteptat, în locul spirantei *z*, apare africata *dz*. S-ar putea să fie vorba de o intervenţie a copistului, care confunda aceste situaţii, cum foarte rar se întîmpla celor care aparţineau zonei nordice. În ms. 45, Fac., întîlnim forma *bodzii* 'idolii' (<pl. sl. *bozi*, sg. *bogŭ*), (*31*, 19, 31). Alte împrumuturi de origine slavă cu *z* etimologic îl menţin pe acesta: *izvor* (ms. 45, Fac., *2*, 6); *îndrăzni(re)* (Fac., *35*, 17); *a zidi* (*2*, 7) etc.

3.4.4. Este cunoscut că spiranta dentală sonoră *z*, inexistentă în latină, cu excepţia împrumuturile de origine greacă, s-a transmis în română prin cuvinte ca *a boteza* (< lat. *baptĭzo*<gr. βαπτίζειν), *a cuteza* (<lat. *cottĭzo*<gr. κοττίζειν). Dar această spirantă a putut apărea pe teren românesc şi prin sonorizarea lui *s* din prefixul *ex-*, printr-un fenomen de acomodare la consoana sonoră următoare. Este cazul unor cuvinte şi forme ca *a zbura, zburătoare, zburînd*, din BB, Fac. (*1*, 20, 21), al căror etimon este lat. *ex-volo*, sau ca al verbului *a zbea* 'a (se) zbici', 'a se usca', foarte probabil dintr-un lat. **ex-blbo* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În aceste exemple, în ms. 45 nu întîlnim niciodată africata *dz*, ci numai spiranta *z*.

3.5.0. Fenomenul velarizării (Generalităţi). Prin schimbarea locului de articulaţie, vocalele prepalatale *e* (-*ę*-, -*ę*- din diftongul *ęá*) şi *i*, precedate de anumite consoane, devin vocale velare: *ă* (-*ą*-) şi *î*. Fenomenul a avut loc în diferite graiuri, în perioade diferite şi în condiţii fonetice specifice anumitor categorii de consoane. Velarizarea prin şuierătoare, de pildă, însoţită, în alte zone, de rostirea muiată a acestora, s-a petrecut în graiul de tip muntenesc într-o perioadă mult mai veche decît în graiul de tip moldovenesc. Velarizările prin siflante şi prin africate, sau velarizările prin labiale sau prin *t*, *d*, *n*, *r*, au avut loc, fiecare în parte, în condiţii specifice. În momentul apariţiei textelor vechi româneşti, efectele acestor schimbări în graiuri se produseseră, astfel încît în texte se reflectă în mare măsură un amestec al formelor velarizate şi nevelarizate, amestec care a devenit normă pînă astăzi în limba literară. Din marea varietate şi bogăţie a acestui fenomen, care a contribuit enorm la creşterea ocurenţei vocalelor *ă* şi *î* în română, vor fi prezentate mai departe, pornind de la cele trei texte analizate, cîteva constatări şi fapte mai semnificative.

3.5.1. Velarizarea prin şuierătoarele *ş* (*š*) şi *j* (*ž*) a avut loc, cum s-a spus, în mai multe rînduri, în graiuri diferite şi în epoci diferite. Prima velarizare prin şuierătoarele a vocalelor *e* şi *i* s-a petrecut indiferent dacă în silaba următoare sau în imediata vecinătate se aflau *e*, *i*, sunet muiat. Ea a avut loc pe la începutul epocii numită „romînă primitivă", aşadar după secolele al VII-lea —al VIII-lea, fiind caracteristică dialectului muntenesc (Cf. Tiktin, Philippide; vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 330). Prin acest fenomen, se explică variantele muntenești; *băşică, cămaşă (-e)*, faţă de cele de tip moldovenesc: *beşică, cămeşă*; apoi munt. **şădu, şade, şarpe, şapte* etc., faţă de mold. *şăd(u), şăde, şărpe, şăpte* etc. Într-o fază ulterioară, probabil prin secolele al XIII-lea — al XIV-lea (Ivănescu), şi după ce diftongul *ęá—é* trecuse la *é—e* (-*ę*-) (vezi mai sus sub I. 2.1.0.), se petrece acest fenomen al durificării şuierătoarelor, şi implicit al velarizării, şi în graiul moldovenesc şi în cel ardelenesc, care pînă atunci nu cunoscuseră decît rostirea muiată a şuierătoarelor. Astfel, din forme ca *şęáde, şęápte* au rezultat, mai întîi, *şéde, şepte* (există şi faza cu -*ę́*-), iar prin durificarea lui *ş*, *şăde şăpte*. Un cuvînt ca vsl. *žalĭ*, rostit la început de moldoveni cu *j'* (*ž* muiat), deci *j'ale*, apoi *jęále*, deci ca şi cum ar fi avut un diftong -*ęá*- în poziţie *e*, l-a transformat pe acest -*ęá* în *é*, iar prin fenomenul de care vorbim, a ajuns să sune în graiul moldovenesc *jăle*. În acelaşi timp, aşadar cam prin secolul al XIV-lea şuierătoarele *ş* şi *j* dure căpătă în unele graiuri muntenești o rostire muiată (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 471). În mod schematic, avem următoarele două faze: faza I: munt. *şă, şî, jă, jî* — mold. *ş'e, şi, j'e, j'i*; faza a II-a (după secolul al XIV-lea): munt. *ş'e, ş'i, j'e, j'i* — mold. *şă, şî, jă, jî*. Aceste rezultate se referă la situaţia din graiurile populare. În limba scrisă, se constată un mare amestec de forme velarizate şi nevelarizate, pentru că alături de baza dialectală au acţionat şi alţi factori, printre care tradiţia grafică a unor şcoli de scriere din diferitele provincii româneşti a jucat un rol deloc lipsit de importanţă.

În cazul celor trei texte studiate, velarizarea prin şuierătoare va fi ilustrată prin exemplele care urmează. În ms. 45, provenit dintr-o zonă în care durificarea şuierătoarelor avusese loc înainte de apariţia primelor texte, constatăm că apar totuşi foarte multe forme cu şuierătoarele muiate. Această discordanţă dintre limba literară şi graiuri se constată şi în cazul velarizării prin *s, z, l, dz*. Rostirile *şîatră, aşîa*, din acest text, şi din alte texte moldoveneşti din epocă, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 254, printr-o tradiţie grafică, avînd la origine o particularitate proprie graiului aristocraţiei maramureşene.

3.5.2. Adv. *aşa* (<lat. *eccum*+*sic*+-*a*) a avut iniţial şuierătoarea muiată: *acşiá, aşiá*. Prin durificarea lui *ş'*, s-a ajuns în dialectul sudic, muntenesc, la forma *aşa*, pe care o întîlnim în cele 35 de ocurenţe din BB, Fac., precum şi în ms. 4 389. Ea aparţine astăzi normei limbii literare (chiar dacă în vorbirea de tip muntenesc se aude şi *aşiá*). Cum s-a văzut, în dialectul nordic, moldovenesc, rostirea cu *ş'* muiat a durat din latina populară pînă în secolul al XIV-lea. Durificarea realizată acum în graiuri a dus la transformarea sintagmei *aşęá-i*, devenită *aşę́-i* şi apoi *aşé-i*, în *aşă-i*; din această formă s-a detaşat mold. *aşă*. La nivelul limbii literare din secolul al XVII-lea, însă, s-a menţinut scrierea (şi, cu siguranţă, şi rostirea, în cazul oamenilor de cultură) cu şuierătoarele muiate: *Botoşeani, a şeasea, orăşeanii, şeapte* etc. (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 144). Acest mod de scriere este aproape general în ms. 45, Fac.: *aşea*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(ашѣ, în 2 ocurenţe; ашѧ în 20 de ocurenţe). Grafia ашѧ, consemnată în 6 ocurenţe, s-ar putea datora copistului muntean al acestui text.

3.5.3. Cuvîntul *cenuşă* (< lat. **cĭnūsia*) este folosit cu această formă (cu *-şă*) în BB, Fac., *18*, 27, în timp ce în ms. 45, *ibid.*, întîlnim varianta cu *-şe*, *cenuşe*. Forma de genitiv sg. *cenuşii (în felul cenuşii* 'cenuşiu') cunoaşte 3 ocurenţe atît în ms. 45, cît şi în BB (*30*, 39; *31*, 10, 12). În ultimul text s-a transferat scrierea din ms. 45.

3.5.4. În BB, Fac., verbul *a aşeza* (<lat. *ad-sedĭare*) apare de 2 ori cu şuierătoarea muiată *şe*: *aşeză* (*40*, 21); *să mă aşezu*, respectîndu-se scrierea din ms. 45, numai că în cazul africatei *dz*, aceasta a fost înlocuită prin *z*: *aşază*, *aşezu*. Preferinţa pentru norma cu şuierătoarele dure a celor care au tipărit textul BB se trădează însă atunci cînd în locul cuvîntului *punea*, din ms. 45 (Fac., *29*, 3), ei recurg la cuvîntul *aşază*, cu şuierătoarea dură *-şă-*.

3.5.5. Ultima constatare este ilustrată perfect de analiza verbului coradical *a şedea*, care în BB, Fac. cunoaşte 18 ocurenţe. Dintre acestea, secvenţa *şe-* apare de 6 ori *(şedea, şezi, şezînd, şezu, au şezut)*, iar *şă-* de 12 ori *(şădea, şădeţi, şăzi l, şăzînd, şăzu, şăzură, au şăzut)*. Numărul dublu de ocurenţe cu şuierătoare dure este cu atît mai surprinzător cu cît modelul, adică textul analog al ms. 45, azi pierdut, probabil că nu conţinea nici o singură ocurenţă cu *şă-*, dacă judecăm după situaţia din ms. 45, în care, în 17 cazuri apare numai şuierătoarea muiată *şedea, şedeţi, şedzi, şedzînd, şedzu, şedzură, au şedzut*. Diferenţa de o ocurenţă faţă de BB se explică printr-o greşeală de copist, care, în ms. 45, a scris *căd̆zînd*, în loc de *şedzînd*. Rezultă foarte clar din cele de mai sus că cei care au tipărit textul BB aveau o altă normă în privinţa cuvintelor cu şuierătoare decît autorul, eventual şi revizorul, ms. 45, înlocuind în proporţie de 2/3 variantele cu *şe-* prin cele cu *şă-*. Li se poate totuşi „reproşa" lipsa de consecvenţă, pe care însă nu au arătat-o în cazul substituirii africatei *dz*, prin *z*. Numărul realizărilor de tipul *şă*, şi era în creştere în scrierile munteneşti de după 1600 (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 140). Ele sînt prezente şi în ms. 4 389, în care verbul *a şedea*, în toate cele 17 ocurenţe, cunoaşte numai realizarea cu silaba iniţială *şă-*: *şădea, şădeţ, şăzi, să şază* (<*şa͡ază*) (*24*, 55), *şăzînd, şăzi, şăzu, şăzură*. Limba literară modernă va renunţa la aceste realizări, preferînd pe cele de tipul conţinut în ms. 45.

3.5.6. Verbul *a deşerta* este prezent în BB, Fac. cu formele *deşărtă* (*24*, 20) şi *fu deşărtîndu* (*42*, 35). Acestora, în ms. 45, le corespund forme cu şuierătoarele muiate, *-şe-*: *deşertă*, *deşertînd*. Totuşi, în BB, Fac., *31*, 42, apare şi adj. *deşert*, faţă de *dăşertu*, din ms. 45. Forma de fem. sg. *deşartă* este aceeaşi în ambele texte (*37*, 27). Faţă de aceste texte, ms. 4 389 are *dăşărtă* (Fac., *24*, 20) şi *dăşărtă* (Fac., *42*, 35), precum şi subst. *dăşărtul (mieu)*, scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *şoldul (mieu)* din text (Fac., *47*, 29) şi, încă o dată, *dăşărtul*, tot pe margine, de aceeaşi mînă, în loc de *mijlocul (tău)* din text (Fac., *35*, 11). Sensul 'Weiche (der Säugetiere)' din aceste contexte al cuvîntului *deşert* pare a fi ateştat în acest manuscris pentru prima dată.

3.5.7. Faţă de varianta *greşală* din BB, Fac. (*31*, 36; *50*, 17) şi de *greşalele*, din BB Pred. I, p. 2, r. 33 de sus, ms. 45 are, în aceleaşi locuri din cartea *Facerea*, forma cu şuierătoarea muiată *greşială*, scrisă cu *-шѧ-*, respectiv *greşeală*, scrisă cu *-шѧ́-*; cf. la Dosoftei, PV, p. 944, грешѧ́лелѣ. În ms. 4 389, se reflectă norma sudică, ca şi în BB, cu varianta velarizată *greşală*. În acest text, *-şă-* apare chiar şi într-o formă verbală, *să nu greşăşti* (Fac., *20*, 2), în timp ce în BB şi în ms. 45 acest verb are numai forme cu *-e-* sau *-i-* după *ş*: *greşeşti, voi(u) greşi, greşi(i)* (7 ocurenţe).

3.5.8. Ms. 4 389 conţine şi alte forme cu velarizarea lui *e* prin *ş*, ca de pildă *înşălăciune* (Fac., *27*, 35), pentru care în BB se foloseşte vb. *m-am înşelat*, întocmai ca în ms. 45; apoi *(îşi) înşală (măgarii)* (ms. 4 389, Fac., *22*.3), faţă de ms. 45, *ibid.*, cu *(îş) înşelă (măgariul)* (în BB: *(îş) însămără)*; ms. 4 389, Fac. *29*, 25: *înşălat*, scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *zmintit*, din text; ms. 4 389, Fac., *21*, 28—30: *mieluşalele* (în BB şi în ms. 45: *mieluşile)*.

3.5.9. În timp ce în BB, Fac. apare *-şî-*, precedat de *-ţi-*, în cuvîntul *îmbrăţişîndu-l* (*29*, 13), în ms. 45 acelaşi cuvînt are *-şi-* precedat de *-ţă-*, deci invers: *îmbrăţăşindu-l*; dar în BB se întîlneşte o dată şi *-şi-*: *îmbrăţişîndu-l* (BB, Fac., *33*, 4; în ms. 45 se repetă forma menţionată mai sus), variantă prezentă exact în această formă în ms. 4 389 (Fac., *29*, 13). Consecvent cu scrierea *-şe-*, care-i caracteristică normei literare moldoveneşti din epocă, autorul ms. 45 are şi forma *îmbrăţăşé*, pentru *îmbrăţişă*: „*Şi-i îmbrăţăşé pre ei*" (Fac., *48*, 10). Totodată, în conformitate cu aceeaşi normă, *ţ*+*e*, *i* este rostit, şi scris, *ţă*, *ţi*, pe cînd norma sudică avea *ţe ţi* (vezi mai jos, sub I. **3.8.0**; I. **3.8.2.**).

3.5.10. Rostirea palatală, respectiv velară, a lui *ş* este ilustrată, şi de cuvintele *posluşenie* şi *posluşeşti*, din ms. 45 (Fac., *29*, 27), faţă de variantele *posluşanie* şi *posluşăşti*, din BB *(ibid.,)*; tot astfel, în ms. 45 apare *întorşiu* (ѩитѡршїѡ) (Fac., *30*, 7), faţă de *întorşu*, din BB *(ibid.)*.

3.5.11. Lat. *rēsīna* cunoaşte în graiurile dacoromâneşti, ca urmare a velarizării lui *e* prin *r* şi a lui *i* prin *ş*, realizări de felul următor: *răşină*, *rîşină*, *răşînă* etc. În textele studiate se reflectă acest amestec de forme. Astfel, în BB, Fac., apare o dată varianta *răşină* (рѣшѝнъ) (*43*, 11), iar altă dată *rîşină* (рѫшѧ́нъ) (*37*, 25). Ms. 45 conţine, în aceleaşi locuri, varianta literară actuală, *răşină*, ca, de altfel, şi ms. 4 389.

3.5.12. Un împrumut relativ recent, cum este *şatră* 'cort', din magh. *sátor* (cf. şi sîrb. *šator*)<tc., *çadır*, a fost rostit cu *ş'-* (muiat), astfel că în ms. 45 el apare în forma *şiatra* (шїатрѧ) (Fac., *12*, 8), grafie asemănătoare cu cea folosită de Dosoftei PV, p. 806, 914: шѧ́трє (pl.). Se vede că termenul de la Dosoftei a fost încadrat în grupul de substantive cu *-ă-* în radical, de tipul *faţă* (<lat. **facia*, în loc de *facies*), al cărui pl. trebuia să fie *faţe*, dar, sub influenţa unor substantive ca *faţă*, pl. *feţe*, *masă*, pl. *mese*, *pată*, pl. *pete*, al căror *-é-* de la pl. se explică prin evoluţie fonetică normală, a devenit la pl. *feţe*. Tot aşa, de la *şiatră*, pluralul ar fi trebuit să fie, şi a şi fost un timp, *şiatre*, cum se poate vedea în materialul *DRL*. Totuşi, grafia шѧ́трє de la Dosofteı este interpretată de N.A. Ursu *şetre*.

3.5.13. Rostirea muiată a lui *ş* trebuie să fi fost reală în vorbirea cărturarilor moldoveni, altminteri nu s-ar putea explica marea consecvenţă în scrierea grupurilor munteneşti *-şă-*, *-şa-* ca *-şe-*, *-şea-* (*şia-*). Astfel, în timp ce în BB, Fac. numeralul ordinal are formele *al şaselea*, *a şasea* (*1*, 31; *2*, 2), în ms. 45 el este scris *al şeaselea* (шѧсєлѧ) (*30*, 19), *a şeasea* (шѧсѧ) (*1*, 31; *2*, 2). Ms. 4 389 urmează norma muntenească a epocii: *al şaselea*, *a şasea*. Numeralul următor, *al şaptelea*, are, de asemenea, un *ş-* dur în BB, Fac. (20 de ocurenţa inclusiv într-un loc din Pred. II, p. 1, r. 12 de jos), precum şi în ms. 4 389 (aici, de ex. Fac. *2*; 2, 3: *a şaptea*). Faţă de BB şi ms. 4 389, în textul de proveniență nordică, ms. 45, întîlnim variantele *şeapte* (шѧптє), în 9 ocurenţe, *a şeaptea* (шѧптѧ, шѧптъ), în 3 ocurenţe, *a şeaptelea* (шѧптєлѣ), 1 ocurenţă şi *şeaptedzeci*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(ШАПТЕСЕЧИ), 1 ocurență. O singură dată însă întîlnim în acest text și varianta de tip sudic *șapte*, explicabilă poate prin intervenția copistului muntean.

3.5.14. Oscilația între scrierea cu șuierătoarea muiată sau cu șuierătoarea dură este prezentă și în cazul cuvîntului *șarpe* (<lat. *sĕrpes*) și al cuvîntului *ușă* (<lat. *ōstia*). În primul caz, forma *șarpe* este generală în BB, Fac. (6 ocurențe). Ea caracterizează și textul ms. 4 389 (Fac. *3*, 1 ; *49*.17). Dar în ms. 45, în 5 ocurențe apare *șearpe* (ШѦ-), și numai într-una, *șarpe(lui)* (ША-), poate datorită copistului muntean. Celălalt cuvînt, *ușa*, (art.), este atestat în această formă în toate cele 9 ocurențe din BB, Fac., (la gen. *ușii*, neart. *ușă*), pe cînd în tot atîtea cazuri ms. 45 conține varianta cu *ș* muiat, *ușea* (ѲШѦ), gen. *ușii* (Fac., *19*, 6), formă care a fost preluată și în BB. În ms. 4 389, avem forma art. *ușa* în 4 ocurențe (Fac. *18*, 10 ; *19*, 9, 10, 11), gen. *ușăi* (18, 1), gen. *ușii* (*19*, 6, 11 ; *43*, 19).

3.5.15. În cîteva forme verbale, care au sufixele verbale *-este* sau *-ează* precedate de șuierătoarea *ș*, *ț* din diftongul *ęá* a devenit mai întîi *ă*, într-un diftong cu elemente egale **ăa*, care apoi s-a contras la *á*, apărînd astfel varianta tipic muntenească a acestor cuvinte : *săvîrșáște*, din BB Fac. (*29*, 27), față de *săvîrșeaște* (cu -ШѦ-), din ms. 45. Cu toate acestea, varianta muntenească poate fi întîlnită și în ms. 45, dar în Cuv., p. 3 : *sfîrșaște* ; acest text a putut fi însă modificat de copist. Un al doilea exemplu îl constituie cuvîntul *înfricoșază*, de data aceasta tot din ms. 45, Fac., *27*, 42, formă pe care nu greșim, credem, dacă o punem, de asemenea, pe seama copistului muntean.

3.5.16. Pronumele reflexiv de dativ *îș*, precum și particula de întărire *-și*, din *cineși*, *cîndu-și*, *fĕlu-și*, apar în BB întotdeauna fără *-i*. Aceeași situație se găsește, în genere, și în ms. 45 : *cineș*, *fĕliu-ș*; în cazul lui *cînd*, avem aici (în ms. 45) fie *cîndu își* (Fac., 17, 24), fie *cîndu îș* (Fac., 17, 25 ; 35, 18) ; o singură dată, din 14 ocurențe cu *fĕliu-ș*, se întîlnește în acest text forma cu *-i* : *fĕliu-și* (Fac., *1*, 11).

3.5.17. Adj. *roșiu*, cu *ș* muiat, este prezent atît în ms. 45, cît și în BB (Fac., *25*, 25 ; *38*, 28, 30), în timp ce în ms. 4 389, mai fidel normei muntenești a epocii, avem de două ori *roșu* și o dată *roșul*, cu *ș* dur. Dar la forma de feminin apare șuierătoarea urmată de *i* : *roșie* (ms. 4 389, Fac., *41*, 42).

3.6.0. Velarizarea prin *j (ž)*. Generalități. Șuierătoarea sonoră *j (ž)*, care în cele trei texte studiate nu apare decît în împrumuturi străine, cunoaște un tratament asemănător de durificare sau de înmuiere ca cel pe care l-am întîlnit la corespondenta ei surdă. În BB, Fac., vocala care urmează după *j* este, de regulă, velară (*ă*, *î* ; există o dată și *grije*, în BB, Pred. I, p. 1) ; la fel în ms. 4 389 ; pe cînd în ms. 45, *j* este urmat de *e*, *i*. Într-un cuvînt ca vsl. *žali*, menționat și sub I. 3.5.1., grupul *ža-* a fost tratat inițial în cele două principale tipuri de graiuri dacoromane fie ca *ži̯a-* (în transcrierea ALR : *j'i̯á-*), fie ca *ža-* (*já-*). În primul caz, avem varianta moldovenească (nordică) *j'i̯ále*, în care a apărut un diftong *-i̯á* (apoi și *-ęá*) în mod independent de legea diftongării lui *é* latin în poziție *-ă*, *-e*. Noul diftong a fost tratat în continuare în graiuri la fel ca cel apărut în epoca de formare a limbii române. Astfel, cînd s-a produs monoftongarea diftongului *ęá—e* la *é—e*, și *j'ęále (j'i̯ále)* a devenit *j'éle*, iar cînd în graiul de tip moldovenesc a avut loc velarizarea prin șuierătoare, provocată de durificarea consoanelor *ș j*, aproximativ prin secolul al XIV-lea, cuvîntul în discuție a ajuns să sune *jăle*. În limba scrisă din Moldova, însă, constatăm că încă în secolul al XVII-lea se păstrează tradiția grafică cu *j'ęa-*, de proveniență, eventual, maramureșeană (Ivănescu). Nu este însă deloc greșit să presupunem că unii cărturari din acest secol, mai ales clerici, rosteau acest cuvînt, și altele asemănătoare, fie cu *-ęá-*, fie cel puțin cu un *-ę-* (deschis). La plural și la genitiv-dativ singular articulat, după modelul altor substantive, au apărut formele *j'eli*, *j'elii*, iar după durificarea lui *j*, *jăli*, *jălii*.

În graiul de tip muntenesc (sudic), vsl. *žali* a fost adaptat în forma *jale*, cu un *j* dur, în conformitate cu modul de rostire a șuierătoarelor în acest grai în epoca respectivă. Formele de la genitiv-dativ singular și de la plural s-au modelat după grupul de substantive care cunosc alternanța *-ă-* acc. la sg. — *-ă-* acc. la pl. : *jale—jăli*. Referitor la ultima formă, observăm că ea era în uz în graiul muntenesc în același timp în care în cel moldovenesc (nordic) se spunea *j'eli*, *j'elii*. Această situație a durat în graiul muntenesc și în perioada cînd se petrecea închiderea diftongului *-ęá-* la *e*. După aceasta, a avut loc în graiul de tip muntenesc fenomenul înmuierii șuierătoarelor, astfel încît astăzi, la nivelul vorbirii populare, într-o anumită arie muntenească (aproximativ jumătatea de est a Munteniei) există formele *j'i̯ále—j'ieli*, cărora li se opun în jumătatea de nord a teritoriului dacoroman, în primul rînd în graiurile moldovenești, formele *jăle—jăli*, gen. dat. art. *jălii*. Aceste constatări ne oferă anumite puncte de reper în înțelegerea amestecului de forme velarizate și nevelarizate din limba literară a secolului al XVII-lea, în primul rînd din cele trei texte de care ne ocupăm. Putem, de pildă, să ne dăm seama de prezența în textul BB a unor forme care sînt astăzi caracteristice graiului de tip moldovenesc, cum sînt grupurile *ža-*, *žă-*, și să le socotim ca nemoldovenești, pentru că ele reprezintă o fază mai veche a rostirii de tip muntenesc, care a fost menținută pînă în acest secol de tradiția grafică a acestei provincii.

3.6.1. În ms. 45, cuvîntul discutat în paragraful precedent apare în forma de genitiv articulat în numele de loc *Ghinda Jelii* (Fac., *35*, 8) (ЖЕАЛІЙ) și în sintagma *dzilele jelii* (Fac., *27*, 41). În BB, primul exemplu a fost modificat : *Stejariul Jălii* ; al doilea a fost menținut : *zilele jelii*. Norma muntenească se întîlnește și în ms. 4 389, care are numai numele propriu : *Stăjăriul Jălii*.

Situația se repetă și în verbele coradicale *a jelui* (< vsl. *žalovati*), *a jeli* (<vsl. *žaliti*, *žaljati* sau din rom. *jale*+*i*) și *a jelcui* (pentru acesta din urmă, cf. rus. *žalkovati*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În ms. 45 se întîlnește forma *să jelească* (cu -ѦЩ-) (Fac., *23*, 2) ; acesteia îi corespunde în BB, *ibid.*, *să jălească* (cu -ѦЩ-), iar în ms. 4 389, *să se jălcuiască* (cu -ѦѪ-).

3.6.2. Șuierătoarea sonoră *ž-* din vsl. *žrŭtva* (sîrb. *žrtva*) a fost reflectată în româna scrisă fie ca *jr-* (*žr-*), fie ca *j'i-* (*ži-*): *jirtfă*, respectiv *jirtfă* (pentru reflexul *i*, vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 51). Dar alături de acestea, există în româna veche și variante cu *-é-* după *j* ; din acest *e* provin apoi variantele cu *-ă-*, rezultate prin rostirea dură a șuierătoarei precedente. Varianta cu *-e-* își are punctul de plecare în limbi slave mai noi, cum ar fi bulgara, rusa, poloneza, în care cuvîntul sună *žertva*. În aceeași familie se află și cuvîntul rom. *jertfelnic* 'altar'. Etimonul acestui este vsl. *žrŭtvinikŭ*, sîrb. *žrtvenik*, bg. rus. *žertvennikŭ*. Din formele vsl. și sîrb., se explică rom. *jirtăvnic* și *jirtăvnic*, iar din varianta bg. și rus., *jertfelnic*, *jărtfelnic*. În cazul variantelor din urmă, partea finală a cunoscut modificări sub influența unor cuvinte ca *pomelnic*, *vremelnic*, acestea create, la rîndul lor, după un model ca *îndoielnic*, din *îndoială* (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Verbele din familie sînt *a jertfi*, cu variante ca *a jărtfi*, *a jertfui*, *a jertvui*. *A jertfi* este derivat de la *jertfă*, cunoscînd toate variantele fonetice de mai sus ale a-

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

cestui radical. Dar *a jertfui (a jetvui)* poată să vină direct din vsl. *žrътvovati*. Fiind vorba de niște cuvinte foarte importante în cultul religios, cu o mare ocurență în textele bisericești, slave și românești, putem să ne imaginăm că rostirea și scrierea lor au stat permanent sub influența modelelor slavone. Așa se explică și menținerea în textele din epocă a grupului *-rtv-*, neobișnuit în română, care mai apoi a ajuns la *-rtf-*. Chiar și astăzi, folosit în texte laice, cuvîntul și-a menținut trăsătura sa religioasă.

Cuvintele din familia discutată cunosc, în cele trei texte studiate, variante care se grupează, în genere, în cele două arii principale dacoromânești privitoare la velarizarea prin șuierătoare. Astfel, în BB, Fac., varianta predominantă este cea cu șuierătoarea dură și cu vocalele velare *ă* sau *î*. Din 23 de ocurențe ale radicalului în discuție, 17 au silaba inițială *jî-* (*jîrtvă, jîrtăvnic*, scrise cu жѫ-, 4 au *jă-* (*jărtăvnic*, жѣртъвнинк) și numai în două cazuri apare *ji-* (*jirtvă*, Fac., *13*, 19; în text жиртъ; *jirtăvnic*, Fac., *46*, 1; în text жиртъвнинк). Se poate spune, prin urmare, că „norma" în BB era cu *jă-, jî-*, nu cu *je-, ji-*, deoarece cele două excepții pot fi explicate ca niște inconsecvențe datorate influenței originalului după care se făcea culegerea în tipografie. Într-adevăr, ms. 45, care-i „frate" cu textul după care s-a cules BB, conține în toate cele 20 de ocurențe numai varianta cu șuierătoarea muiată urmată de *i*, *ji-*: *jirtăvnic* (жи-), *jirtvă, jirtvuiașe* (Fac., *22*, 11; жиртвꙋ́ѩше, scris pe margine, de aceeași mînă). În alte locuri (*28*, 6, 7, 8, 13), ms. 45 folosește sintagma *ardere de tot*, calc după gr. (τὸ) ὁλοκάρπωμα, -ατος 'holocaust'. Consecvența cu care apare *ji-* este remarcabilă, fapt care se întîmplă și în PO: *jirtvă*, vb. *a jirtvi* apar aici de zeci de ori. Pe de altă parte, însă, în ms. 4 389, în toate cele 8 ocurențe ale acestor cuvinte (de ex. Fac., *22*, 3, 6, 13; *31*, 14; *31*, 54; *35*, 14 etc.), silaba inițială este *jă-* (жъ-), fapt care situează acest text în aria muntenească. În 7 cazuri din acest text, pentru *jertfelnic* a fost folosit însă cuvîntul *altăr*.

3.6.3. În etnonimul *jidov* (<vsl. *židovinŭ*) și în adj. *jidovesc* se păstrează, de obicei, silaba inițială ca în etimon. Astfel, de exemplu, stau lucrurile în cele 5 ocurențe din ms. 45 (precum și în cele aproximativ 20 din PO). Dar în BB, chiar în cazul unui asemenea cuvînt livresc, întîlnim de două ori realizarea *jî-*: *jîdov* (Fac., *41*, 12); *jîdovesc* (*40*, 15), în primul caz cu жѫ-, în al doilea cu жъ-. În mss. 4 389, este menținută forma din etimon: *jidov*, (Fac. *39*, 14, 14; *41*, 12), *jidovit* (*43*, 32), *jidovească* (*40*, 15).

3.6.4. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea se pare că a pătruns în română, pe cale livrească, termenul de origine rusească *mujic* (vezi H. Tiktin, *DRG* ², s.v.), devenit în română *mojic*. În cele trei texte studiate, cuvîntul este atestat atît cu *-ji-*, ca în etimon, cît și cu *-jî-*. Ultima variantă apare în BB: *mojîc* (Fac., *16*, 12; *25*, 27), pe cînd în ms. 45, în aceleași locuri, se găsește varianta cu *-ji-*, *mojic*, ca de altfel și în ms. 4 389. De remarcat predilecția celor care au tipărit BB pentru realizările fonetice cu șuierătoare dure. În ultimul text manuscris, pe de altă parte, în dreptul cuvîntului *mojic*, este notat pe margine sinonimul *țăran*, iar în Fac., *25*, 27, sinonimul *plugar*, tot pe margine, de aceeași mînă. Se vede că acești trei termeni erau sinonimi în epocă. Mai tîrziu, însă, *mojic* a căpătat sensul peiorativ 'necioplit, bădăran'.

3.6.5. În cazul vb. *a sluji* (< vsl. *služiti*), poate și sub influența radicalului slavon, foarte cunoscut și folosit în terminologia religioasă și administrativă, velarizarea prin *j* nu se întîlnește, din totalul de 15 ocurențe în BB, Fac., decît o singură dată: *slujît* (*29*, 25). În ms. 45, varianta *slujit* este generală. Dar în varianta verbală *slujască* (Fac., *27*, 29), avem *-ja-* atît în ms. 45, cît și în BB. O formă velarizată, *slujît*, mai consemnăm în BB, Pred. II, r. 5 de sus. De asemenea, o variantă velarizată, *slujăști*, există și în ms. 4 389, Fac., *29*, 27. În rest, acest text conține realizarea cu șuierătoarea muiată: *slujit*.

3.6.6. O oscilație asemănătoare între formele velarizate și cele nevelarizate se manifestă și în cazul cuvintelor *vrăjă* și vb. *a vrăji*. În BB, Fac., varianta cu *-jă, vrajă* e prezentă în *44*, 15, cea cu *-ji-, vrăjind*, în *44*, 5, pe cînd variantele cu *-je, -ji* se întîlnesc în *aș vrăji* (Fac., 30, 27) și *vraje* (*44*, 5). În ms. 45, verbul sună *vrăjaște*, iar substantivul este *vraje* (44, 5); pe margine, de aceeași mînă, este adăugată în acest ms. sintagma: *„Întru a lui vraje vrăjaște"*, care înseamnă 'a ghici, a prezice'. Construcția se întîlnește aidoma și în ms. 4 389. (Cf. IV. **2.2.57.**)

3.6.7. Cuvintelor cu *jă, jî*, respectiv *je, ji*, de origine slavă, pe care le-am prezentat mai sus, li se alătură un element de origine germană-săsească. Cu toate că, după cum e cunoscut, limba germană nu posedă în sistemul său fonologic fricativa palato-alveolară sonoră, în dialectul săsesc din Transilvania acest sunet există. În *SSW*, I, p. XLV, se dă următoarea indicație de transcriere a acestui fonem: „Das stimmhafte *sch* wird durch *šch* bezeichnet". Din acest dialect german au pătruns în română o serie de cuvinte cu *j* (*ž*), cum sînt: *perjă, jeț, jilț, joagăr, ylajă, julfă* etc. (vezi V. Arvinte, *Die dt. Entlehn.*, p. 43—46; vezi prezenta lucrare, sub IV. **1.5.2.**).

Printre aceste elemente se numără și: *jaf*, vb. *a jefui, jecaș, a jecmăni* etc. Unele din aceste cuvinte au putut veni și din poloneză sau din maghiară, cf. polon, *żak* 'jaf', magh. *zsákmány*<mhd. *sackmann*. În textele studiate, variantele acestor cuvinte conțin atît șuierătoarea dură *jă*, cu *ă* provenit în mod normal dintr-un *a* neaccentuat al etimonului, cît și șuierătoarea muiată *șe*, în care *e* nu mai este etimologic, ci a apărut ca urmare a rostirii muiate a șuierătoarei precedente în unele graiuri populare românești.

Distribuirea formelor după texte și, în ultimă instanță, după variantele dialectale de la baza acestora (există însă și tradiții grafice de care trebuie să se țină seama) corespunde cu situația constatată în cazul exemplelor precedente. În textul BB, Fac., se întîlnește grupul sonor *jă-* în exemple ca: *jăfuiră* (*34*, 27); *jăfuit* (*34*, 29); *jăhuit* (*31*, 26). Tradiția sudică este prezentă și în ms. 4 389, în care apare de două ori forma *jăhuiră* (Fac. *34*, 27, 29). Față de aceste texte, ms. 45 are însă grupul sonor *je-*: *jecuiră* (Fac., *34*, 27); *jecuit* (Fac., *34*, 29); *jecaș*, în expresia *lup jecaș* (Fac., *49*, 27; BB: *lup hrăpitoriu*, ms. 4 389: *lup apucător*).

În încheierea acestui subcapitol dedicat fenomenului velarizării prin șuierătoare în cele trei texte analizate, consider util de menționat un citat mai lung din G. Ivănescu, *Probl.*, p. 245, în care se spune: „Înclin pentru ipoteza că și în secolul al XVII-lea clasa cultă moldovenească pronunța *šă, ši, žă, ži*, și că grafiile *șe, și, je, ji* se explică prin tradiția ortografică din acel timp. Trebuie să admitem totuși că măcar din cînd în cînd clasa cultă pronunța și *še, ši, že, ži*, întocmai cum e cazul cu clasa cultă moldovenească de azi (limba scrisă influențează doar asupra limbii vorbite)".

3.7.0. Velarizarea prin labialele *p, b, f, v, m, ŭ* s-a petrecut în epoca românei primitive, deci după secolul al VIII-lea, dar ea nu a afectat toate zonele dialectale și nici toate cuvintele și formele (vezi A. Philippide, *OR*, II, p. 40—43; G. Ivănescu, *ILR*, p. 331). Fenomenul constă în trecerea vocalei *e*, accentuată și neaccentuată, la care se cuprinde și *ę* din

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

diftongul *ęá*, precedată de labialele menţionate, la *ă* (acesta, în anumite condiţii, trece la *î*), dacă în silaba următoare, sau în imediata vecinătate, nu există vocale palatale (*e, i*) sau sunet muiat.

În cele trei texte de care ne ocupăm, fenomenul nu prezintă prea multe abateri de la tabloul general, popular şi literar. Aceste abateri vor fi semnalate pe scurt.

3.7.1. Nu există exemple semnificative (abateri de la normă) în ce priveşte velarizarea prin *p*. În cazul corespondentei sonore, pot fi reliefate următoarele fapte. Verbul *a slăbi* are în BB, Fac. forma *slăbesc* (*25*, 30), pe cînd în ms. 45, în acelaşi loc, *-e-* a trecut la *-ă-*: *slăbăscu*. În ultimul text, velarizarea apare şi la forma de conjunctiv *să slăbască* (Fac., *42*, 38), pentru care, în BB există o altă construcţie *(a să slăbi)*. Tot astfel, în timp ce în BB apare *iubescu* (Fac., *27*, 4), în ms. 45 se foloseşte varianta velarizată *iubăscu*. Derivatul de la *alb, albeaţă*, atestat ca atare în BB, Fac., de două ori în acelaşi verset (*30*, 37), şi o dată în ms. 4 389, *ibid.*, cunoaşte în ms. 45 forma velarizată *albaţă*.

3.7.2. Nu există fapte demne de semnalat pentru spiranta labio-dentală surdă *f*. După corespondenta sonoră *v*, *-ę-* din diftongul *ęá* a fost velarizat, iar diftongul cu elemente egale **a͡a*, redus la *á*. Această schimbare se întîlneşte mai ales în ms. 45, în cuvinte ca : *să blagoslovască* (7 ocurenţe) ; *blagoslovăscu* (2 ocurenţe) (în toate aceste cazuri, BB, Fac. are *-ea-*, *-e-*, ca de altfel şi textul ms. 4 389) ; în ms. 45, *ivască* (Fac., *1*, 9), faţă de *ivească*, din BB (Fac. *1*, 10) ; în ms. 45, *lovască* (Fac., *32*, 11), faţă de *lovească*, în BB, *ibid.* ; în ms. 45, *vac* (Fac., *13*, 15), faţă de *veac* (Fac., *13*, 18), *veacu* (Fac., *13*, 16), din BB. Lat. *vĭrtus, vĭrtutem* apare în ms. 45 ca *vărtute* (Fac., *31*, 6 ; *49*, 3), la fel în BB, Fac., *49*, 3 ; dar în *31*, 6, *vîrtute* (cu *-ѫ-*) ; în ms. 4 389, Fac., *31*, 6 : *vărtute*. Lat. *vēnor, -ari* este reprezentat de forme ca *vinează* (ms. 4 389, Fac., *27*, 3, 5), *vinează* (BB, Fac., 27, 3), *să vinêze vănat* (ibid., *27*, 5) ; în ms. 45 : *văneadză* (Fac. 27, 4) şi *să vănêze vănat* (*27*, 5). În ultimul text, pl. de la *covată* este *covăţi*, aşadar cu *-ă-* în poziţie *-i*, în loc de *-é-*, desigur datorită alternanţei fonetice cu valoare morfologică *-á-*, la sg. — *-ă-*, la pl.

3.7.3. Velarizarea prin *m* se întîlneşte în ms. 45 în exemple ca : *mărgu* (Fac., 30, 25) alături de *mergu* ; ultima formă cunoaşte 4 ocurenţe în ms. 45 şi 5 în BB, Fac. (în ultimul text nu există o formă velarizată a acestui cuvînt) ; *mărsu* (ms. 45, Fac., 13, 18), dar şi *mersu* (*ibid.*, 14, 24 ; 31, 30) ; *să margă*, cu 7 ocurenţe în ms. 45, faţă de *meargă* din BB (tot 7 ocurenţe). În ms. 45 : *să priimască* (Fac., *4*, 11), faţă de *să priimească*, în BB (*ibid.*) ; *tocmască* (ms. 45, Fac., *41*, 39), faţă de *tocmească* (BB, *ibid.*). Cu toată tendinţa vădită a textului ms. 45 spre forme velarizate, în cuvîntul *umerul* (Fac., *24*, 15) *e* precedat de *m* a rămas neschimbat ; iar în ms. 4 389, Fac., *1*, 24, întîlnim forma *pămînteşti*, cu *-i-* în poziţie *e*, după regula velarizării.

Velarizarea prin labiale este caracteristică mai mult textului din ms. 45, în timp ce velarizarea prin şuierătoare constituie o trăsătură specifică a BB şi a ms. 4 389, care urmează în această privinţă norma sudică.

3.8.0. Velarizare prin africatele *ţ, dz (ę)* şi spirantele *s, z*. Generalităţi. Numărul cuvintelor şi formelor în care apar vocalele velare *ă* şi *î* a crescut simţitor în graiurile româneşti, şi, totodată, în limba literară, după ce vocalele *e* şi *i*, ca urmare a rostirii dure a africatelor *ţ* şi *dz* şi a spirantelor *s* şi *z*, s-au velarizat. La această schimbare a participat şi *-ę-* din diftongul *ęá* (>**a͡a*>*á*). Astăzi, la nivelul graiurilor, fenomenul apare pe tot teritoriul dacoromânesc, cu excepţia Munteniei, a sud-estului Ardealului şi a unor zone izolate din Oltenia, Banat şi chiar din Moldova (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 264). În modul cel mai consecvent, velarizarea de acest tip s-a produs în graiul moldovenesc. Epoca în care s-a produs poate fi mai greu datată. Acest fenomen pare a fi mai nou decît velarizarea prin şuierătoarele *ş* şi *j* la moldoveni şi la ardeleni. În genere, velarizările prin *ş* şi *j*, precum şi prin *ţ, dz, s, z*, par a fi „aspecte, diferite ale aceleeaşi tendinţe fonetice" (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268). În graiul moldovenesc, velarizarea prin *ţ, dz, s, z* pare a fi avut loc cam în acelaşi timp cu durificarea şuierătoarelor *ş* şi *j*, adică prin secolul al XIV-lea (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269). În Muntenia, în graiurile populare din această provincie, vocalele *e* şi *i* precedate de *ţ, (d)z, s, z*, au rămas neschimbate din latina populară pînă astăzi (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268).

În limba literară, fenomenul a pătruns într-o măsură mult mai mare decît velarizarea prin şuierătoare, „devenind, spune Ivănescu, *Probl.*, p. 269, chiar un fenomen normal al limbii scrise". S-a ajuns, încă din secolul al XVI-lea, ca norma să constea dintr-un amestec de forme velarizate cu forme nevelarizate, amestec care s-a menţinut şi în secolele următoare. Faptul că în limba literară din Moldova nu apar, în cele mai vechi scrieri, rostirile de tipul *ţă, ţi, dză, dzi* şi *să, sî,ză, zî*, existente în graiul popular în secolele al XV-lea — al XVI-lea, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269—270, prin influenţa graiului literar al aristocraţiei de origine maramureşeană din această provincie. În această variantă de origine maramureşeană, scrisă şi populară, a limbii române, nu se petrecuse în secolele al XIV-lea—al XV-lea velarizarea lui *e* şi *i* precedaţi de sibilante. Numai astfel pot fi înţelese grafiile (şi rostirile) din documentele slavo-române din Moldova secolului al XV-lea : *Cusкră* (1443) ; *Coposeşti, Secară, Dzкmă, Grodzк, Budzк, bradzi, Sturdzк, Deokкli* (există, totuşi, şi *Sь(ca)rь* (1489) şi *sьcьlura* (1491). Tot prin graiul aristocraţiei maramureşene (sau printr-un grai literar ardelean), s-ar explica, apoi, şi grafiile *sкcere, sкte, dzкce*, din limba literară din Moldova, provincie în care graiurile populare realiseră demult închiderea diftongului *ęá* la *e* şi velarizarea acestuia prin fricativa *s* şi prin africata *dz*: *săcere, săle, dzăce*. Norma de a nu velariza pe *e* şi *i* precedaţi de sibilante exista şi în varianta muntenească a limbii literare, variantă în care, totuşi, au pătruns şi forme cu velarizare, provenite fie din unele graiuri de aici, în care fenomenul a avut loc, fie din textele rotacizante, iar mai tîrziu, din cele ardeleneşti şi moldoveneşti (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 271). La Coresi se constată un amestec de forme, la fel şi în *Biblia de la Bucureşti*. La Dosoftei, PV, se constată, după Ivănescu *(ibid.)*, prezenţa velarizării prin *ţ, dz*, dar absenţa fenomenului, cînd consoanele precedente sînt *s* şi *z* ; situaţia este asemănătoare cu cea din dialectul aromîn.

În continuare, vom prezenta situaţia acestui fenomen în cele trei texte pe care le analizăm. Vom începe cu velarizarea prin *ţ* şi *dz*

3.8.1. Cuvîntul *ţărmure* (<lat. **tĕrmulus*) apare în BB, Fac. în 5 ocurenţe cu silaba iniţială *ţă-*, dar într-un singur loc (*49*, 26) cu *ţe-* : *ţermuri* ; în ms. 45, forma cu *ţă-* este generală. BB, Fac. are varianta nevelarizată *ţîţelor* (*49*, 25), căreia în ms. 45 îi corespunde *ţîţelor*. Dintre formele verbului *a înmulţi*, velarizarea prin *ţ* se realizează numai în cazul lui *-ę-* din diftongul *ęá* : *să înmulţască* (ms. 45, Fac., *28*, 3 ; *48*, 16). Ultima atestare se găseşte aidoma şi în BB, precum şi în ms. 4 389 : *înmulţască*. La alte timpuri şi moduri, avem în toate cele trei texte : *înmulţi, înmulţit, înmulţiră* etc.

Formei velarizate *frăţîne-tău* (scris ciu *-ць-*), din ms. 45 (Fac., *27*, 40 ; *38*, 8), îi corespunde în BB şi în ms. 4 389, în aceleaşi locuri, varianta cu *-ţi-* : *frăţîne-*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

tău. La fel, gen.-dat. *făgăduinʃăi*, din ms. 45 (Fac., *9*, 17), îi corespunde în BB forma nevelarizată *făgăduinʃii*; această din urmă formă apare în BB încă de două ori (Fac., *9*, 12; 13). Ea se întîlneşte şi în ms. 45, *făgăduinʃii* (Fac., *9*, 12); în alt loc, tot în acest ms., *făgăduinʃei* (Fac., *9*, 13). Prin urmare, textul ms. 45 este inconsecvent în cazul acestui fenomen, oferind totuşi cele mai multe exemple de velarizare.

Astfel, în acest text se întîlneşte varianta velarizată *viʃăi* (Fac., *12*, 16; *20*, 14; *21*, 27; *24*, 35), apoi *viʃăl* (Fac., *18*, 7), în timp ce în BB, Fac. apar numai formele nevelarizate *viʃel*, *viʃei* (ultimul în 4 locuri). Cu toate acestea, o singură dată apare varianta nevelarizată şi în ms. 45 (Fac., 18, 8: *viʃelul*); faptul ar putea fi atribuit copistului muntean. Norma nevelarizantă muntenească este prezentă în cazul acestui cuvînt şi în ms. 4 389 (cu *-ʃe-*).

3.8.2. Modul cum se produce velarizarea prin africata *ʃ* şi velarizarea prin şuierătoarea *ş* în textele din BB, Fac., şi din ms. 45, Fac. este ilustrat concludent de variantele verbului *a îmbrăʃişa* (vezi şi I. 3.5.9.). În BB, avem formulele *îmbrăʃişă* (Fac., *48*, 10); *îmbrăʃişîndu-l* (Fac., *29*, 23); *îmbrăʃişîndu-l* (Fac., *33*, 4), aşadar în toate cazurile cu *-ʃi-*, dar de două ori cu *ş* dur, cu efect velarizant, în grupurile *şă*, *şî*. Pe de altă parte, în ms. 45, prima formă este *îmbrăʃăşe* (cu *-цъ-*, care poate avea şi valoare de *-ʃt-*), iar a doua şi a treia, *îmbrăʃăşindu-l* (tot cu *-цъ-*). Deci, autorul ms. 45 este consecvent în privinţa velarizării prin africata *ʃ* a lui *e*. Sau, poate, mai degrabă s-ar putea spune că autorul este consecvent în păstrarea lui *-ă (-l)* din radicalul acestui verb, care este pl. *braʃă*<lat. *brachia*, pentru că această vocală era precedată de un *ʃ* dur. Totodată, autorul ms. 45 este consecvent şi cu nevelarizarea lui *e*, *i* precedate de şuierătoarea *ş*, în conformitate cu norma nordică, discutată în I. **3.5.1.** şi urm. În ms. 4 389, este folosită o singură dată forma *îmbrăʃişîndu-l* (Fac., *29*, 13), cu *-ʃi-* şi cu *-şi-*, ilustrînd un amestec de norme. Acelaşi amestec este întîlnit şi în scrierea cuvîntului *ameʃală*, care, în această formă, se găseşte în BB, Fac., *15*, 12, în timp ce în ms. 45, *ibid.*, aflăm varianta cu *-ʃea-*, *ameʃeală* (*-цъа-*).

3.8.3. Situaţia silabei finale *-ʃi* poate fi urmărită în mai multe cuvinte din textele studiate. Rezultatul este absenţa unei norme ferme. Astfel, în BB, Fac., auxiliarul *aʃi* este scris cu *-i* în 11 ocurenţe şi fără *-i*, în 13. În ms. 45, forma generalizată este *aʃi*, în timp ce în ms. 4 389 este *aʃ*. Lipsa de consecvenţă în textul BB se constată şi în cazul auxiliarului *veʃi*, care apare cu *-i* în 13 cazuri şi fără *-i* în 18. În ms. 45, după un scurt sondaj, se pare că norma este cu *-i*, *veʃi*. Tot astfel, imperativul *păsaʃi* ! apare în BB, Fac. de 2 ori, iar forma fără *-i*, *păsaʃ* !, de 4 ori. Însă în ms. 45, acest cuvînt este scris în toate cele 6 ocurenţe cu *-i*: *păsaʃi* !. În BB, Fac., cuvîntul *toʃi* apare în această formă în 32 de ocurenţe, în timp ce *toʃ*, numai în 3; *cîʃi* cunoaşte 5 ocurenţe, iar *cîʃ*, 3; *nu faceʃi* cu 3 ocurenţe, iar *nu faceʃ* cu 5. Lipsa de consecvenţă poate fi atribuită, eventual, şi tipografilor în cazul textului BB. O oarecare normă se conturează în ms. 45, care constă în scrierea lui *-i* după *-ʃ*. Situaţia inversă pare a fi generală în ms. 4 389, care are forme ca *v-aʃ*, *veʃ*, *aʃ* etc., fără *-i*. O reglementare a grafiei în cazul discutat se va produce abia în vremea noastră.

În genere, velarizarea prin *ʃ* se produce cu mai multă consecvenţă în textele de provenienţă nordică (ms. 45), decît în cele originare din partea de sud a ţării (BB, ms. 4 389).

3.8.4. Africata sonoră *dz* este prezentă numai în ms. 45. Discutarea şi ilustrarea cu exemple a efectului ei velarizant nu pot fi separate de fenomenul similar al velarizării prin *z*; de aceea aceste fenomene vor fi tratate la un loc, în paragraful I. 3.10.0. şi următoarele.

3.9.0. Velarizarea prin *ş, z*, a vocalelor *e*, *i* a avut loc indiferent de vocala din silaba următoare, iar în timp, cam în aceeaşi perioadă cînd s-a produs durificarea în graiul moldovenesc a şuierătoarelor. Velarizarea prin *s, z* nu a avut loc în graiul muntenesc, dar în scrierile din această zonă au fost introduse forme velarizate din scrierile moldoveneşti şi ardeleneşti. Norma limbii române literare este un amestec de forme velarizate şi nevelarizate. Situaţia facilitează apariţia unor forme cu false regresiuni sau cu grafii hipercorecte. După I. Gheţie, *BDRL*, p. 137—138, velarizarea de care ne ocupăm, ca şi cea prin *ʃ*, *dz*, a început expansiunea în limba literară în secolul al XVI-lea, cunoscînd o răspîndire maximă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea.

3.9.1. Vom ilustra fenomenul cu exemple din textele studiate, caracterizate, în genere, în cazul de faţă, printr-un mare amestec de forme. Astfel, în BB, Fac., varianta *adusără*, cu *-să-*, este atestată de 3 ori (*37*, 32; *43*, 24, 26), iar *aduseră*, de 2 ori. În ms. 45, în care formele velarizate sînt mai numeroase, întîlnim, în acest caz, contrar aşteptărilor, de 4 ori varianta nevelarizată, *aduseră*, şi o dată, pe cea cu *-să-*, *adusără*. Iar în ms. 4 389, Fac., în cele două ocurenţe de aici, forma este cu *-se-*, *aduseră*.

3.9.2. Situaţia este asemănătoare în cazul verbelor *a duce* şi *a pune*. Forma de perfect simplu, pers. a III-a pl. este în BB, Fac. *dusără* (6 ocurenţe: *9*, 23; *14*, 11, 12; *22*, 6; *24*, 61; *26*, 31) şi *duseră* (5 ocurenţe; *22*, 19; *37*, 12; *39*, 1; *42*, 26; *45*, 24). În cele 7 ocurenţe, cîte sînt în ms. 45, apare numai forma nevelarizată, *duseră*. Celălalt verb, *a pune*, cunoaşte în BB, Fac. 3 ocurenţe cu *-să-*, *pusără* (*9*, 23; *40*, 15; *43*, 32) şi 1 cu *-se-*, *puseră* (*44*, 13). În ms. 45, situaţia este inversă: varianta *puseră* are 3 ocurenţe, iar *pusără*, 1. În al treilea text, ms. 4 389, există numai 2 ocurenţe ale acestui cuvînt, în ambele apărînd forma nevelarizată *puseră* (Fac., *9*, 12; *43*, 32).

3.9.3. Amestecul de variante velarizate şi nevelarizate se poate vedea bine în formele verbelor *a semăna* (<lat. *sēmĭno, -āre*) şi *a asemăna* (<lat. *assĭmilo, -āre*), cu derivatele lor. Ultimul verb, cu diferitele lui forme lexicale sau gramaticale, apare în BB, Fac. cu *-să-* (<*-se-*<*-sĭ-*) în 5 ocurenţe: *asămănă* (*34*, 22; *41*, 15); *asămănare* (*1*, 11, 28); *asămănăm* (*34*, 23), şi cu *-se-* în 2 ocurenţe: *asemăna* (*34*, 15); *asemănare* (*1*, 13). În ms. 45, toate aceste cuvinte au forme velarizate, cu *-să-*, confirmîndu-se din nou tendinţa spre o normă cu forme velarizate prin *s* în cazul acestui text de provenienţă nordică. Cît priveşte ms. 4 389, formele existente ale acestui verb prezintă atît varianta velarizată: *asămăna* (*34*, 15), *asămănăm* (*34*, 22), cît şi pe cea nevelarizată; *asemănarea* (*1*, 26), *asemănăm* (*34*, 15).

Celălalt verb, *a semăna*, împreună cu alte elemente ale familiei sale, a cunoscut o influenţă fonetică şi din partea substantivului coradical *sămînţă* (<lat. *sementia*, pl. de la *sementium*, pentru *sementis*), în care silaba iniţială *să-* este generală. De aceea, în BB, Fac., din cele 10 ocurenţe, în 9 întîlnim silaba iniţială *să-*: *sămănă* (*49*, 7); *sămănat* (*1*, 29); *sămănă* (*26*, 12); *să sămănăm* (*47*, 19); *sămănătoare*, adj. 'care produce sămînţă' (*1*, 11, 12, 29, 29); *sămînţile* (*47*, 24). O singură dată apare silaba *se-*: *semănaţ* (*47*, 23). În ms. 45, în toate cele 10 ocurenţa există *să-*; tot aşa în ms. 4 389, numai că aici numărul atestărilor este mai mic.

3.9.4. Norma din BB în ceea ce priveşte cuvîntul *se* este încă nefixată. Predominante, de ordinul sutelor, sînt ocurenţele variantei velarizate *să*, fie că e

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

vorba de pronumele reflexiv (<lat. *sē*), fie de conjuncție (<lat. *sī*), devenită morfem de subjonctiv. Cu toate acestea, pronumele reflexiv *se* cunoaște în BB, Fac. aproximativ 130 de ocurențe. În ms. 45, text care a stat la baza celui precedent, ocurența formei *să* poate fi apreciată ca fiind și mai mare (n-am avut la dispoziție liste de cuvinte pentru acest text, nici pentru 4 389). În ms. 4 389, însă, norma este în acest caz cea actuală : *se* (apreciere pe bază de sondaje).

3.9.5. Verbul *a osebi* (<sl. *o sebě* 'für sich'), cu diferite forme și derivate, cunoaște în BB, Fac. 11 ocurențe. Din acestea, 10 sînt nevelarizate, adică întocmai ca în limba literară de astăzi : *osébească* (*1*, 14, 18) ; *osebi* (*1*, 4, 7 ; *31*, 49 ; *43*, 32) ; *osebíră* (*13*, 12) ; *osebire* (*32*, 16) ; *osébite* (*30*, 40) ; *osebítoare* (*1*, 6), iar una singură velarizată : *osăbéște* (*13*, 10). Față de această situație, în ms. 45 velarizarea lui *e* prin *s* apare în 8 cazuri, iar vocala inițială este *u-* : *usăbéște* (*13*, 10) ; *să usăbască* (*1*, 14, 18; și cu velarizarea prin labială) ; *usăbi* (*1*, 4, 7 ; *31*, 49) ; *usăbíră* (*13*, 12) ; *usăbite* (*30* 41). În două cazuri, în care apare prepoziția *de*, velarizarea nu a avut loc : *de usebi* 'separat' (*32*, 16 ; *43*, 32). În al treilea text, ms. 4 389, există numai 2 ocurențe : *de usebi* (43, 32) și *de osebi* (*32*, 16), ambele fără fenomenul velarizării.

3.9.6. Termenul *seară* (<lat. [*hora*] *sera*) are în BB, Fac. 14 ocurențe. Dintre acestea, în 8 cazuri *-ę-* din diftongul *ęá* a fost velarizat, iar **ă* rezultat a fost absorbit de *á* : *sară* (Fac., *1*, 5, 8, 13, 19, 23, 31 ; *8* 11) ; *îndesară* (*3*, 8). Cealaltă formă, mai veche, apare după cum urmează : *seara* (*19*, 1 ; *30*, 16) ; *seară* (*24*, 11 ; *29*, 23 ; *49*, 27) ; *îndeseară* (*24*, 63). În ms. 45, este generală forma velarizată : 14 ocurențe, printre care și *îndesară*. Atestările din ms. 4 389, mai puține (7), conțin varianta cu *-ęá-* : *seară*, de 5 ori, și *îndeseară*, de 2 ori.

3.9.7. Influențat de formele mai vechi *seară*, *seacă*, pl. *seri*, *seci*, care în acest secol al XVII-lea coexistau cu cele mai noi, *sară*, *sacă*, pl. *sări*, *săci*, cuvîntul de origine maghiară *samă* (<magh. *szám*) a devenit *seamă*, variantă care astăzi a intrat în norma literară (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În BB, Fac., întîlnim o dată forma veche, *samă* (*39*, 8), și altă dată pe cea nouă, *seamă* (*27*, 12). Ms. 45, Fac. conține o singură atestare a acestui cuvînt, în forma apropiată de etimon, dar transcrisă cu *-aa-* : *saamă* (vocala dublă nu are nici o valoare specială) (*27*, 12). În ms. 4 389, Fac., nu am întîlnit acest cuvînt în locurile în care există în BB.

3.9.8. În cuvîntul *seminție* (pentru acest termen, vezi și I. 2.6.1.), velarizarea lui *e* din prima silabă nu apare nici o singură dată în cele 43 de ocurențe din BB, Fac. Acest text reprezintă în acest caz norma literară de astăzi. Într-o situație asemănătoare se află și textul ms. 4 389. Aici, din 29 de ocurențe, numai în două cazuri apare *să-*, *săminție*, în rest *seminție*. Numărul mai mic de ocurențe se explică fie prin absența mai multor capitole din acest text, fie prin aceea că traducătorul a recurs la alte cuvinte și expresii. Față de aceste două texte cu norma preponderent sudică, ms. 45 conține în marea majoritate variante cu *e* trecut la *ă* sub influența lui *s* precedent. Din totalul de 43 de ocurențe, 29 au *să-* (*săminție*), iar restul de 14, *se-* (*seminție*). În ce măsură numărul destul de ridicat al ultimului grup a fost datorat și copistului muntean Dumitru din Cîmpulung, nu se poate ști. Caracterul mai intens velarizant al acestui text de proveniență nordică, moldovenească, în cazul velarizării prin *s*, este de necontestat.

3.9.9. Velarizarea prin *s* a lui *e* în cuvîntul *semn* (<lat. *signum*) este prezentă în toate cele 5 ocurențe din ms. 45, Fac. : *sămnu*. Dimpotrivă, BB are numai forma cu *-e-* : *semn*. Tot așa, ms. 4 389, în cele numai două ocurențe, are *semn*.

3.9.10. Cuvîntul *sicriu* 'corabie' 'Arca lui Noe' (< magh. *szekrény* 'Lade, Truhe), atestat încă din anul 1473 cu forma *secriiul* (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 695—696), are în BB, Fac. forma *sicriiu* (*6*, 14, 15, 16, 18), iar în ms. 45, *ibid.*, forma velarizată *săcriiu*, care provine din varianta cu *se-*. În ms. 4 389, *sicriu* 'Arca lui Noe' cunoaște 11 ocurențe.

3.9.11. Cuvîntul *singur* (<lat. *sĭngŭlu*) are în toate cele 9 ocurențe din ms. 45, Fac. varianta velarizată *sîngur* (scris cu *-ъ-*, dar, desigur, aici ъ = ѫ ; totuși nu poate fi complet eliminată nici o formă cu *să-*<**se-*<lat. *sĭ-*). Grafia cu *-ъ-* după *s* este prezentă și cele 5 ocurențe din ms. 4 389. Față de aceste două texte, BB, Fac. are în 5 ocurențe forma nevelarizată *singur* (*21*, 28, 29 ; *32*, 24 ; *42*, 38 ; *44*, 20), care este astăzi în norma literară, iar în 4 ocurențe *sîngur* (cu (ѫ-) : *2*, 18 ; *3*, 11 ; *7*, 23 ; *43*, 32).

3.9.12. O formă hipercorectă trebuie considerată grafia cu *si-* a cuvîntului *a sirgui*, din BB, Fac., *18*, 6 ; *41*, 32, în loc de *sîrgui*, căci etimonul este magh. *szoróg* 'sich beeilen', al cărui *-o-* a trecut în română la *-i-* înainte de *r* și *l*, ca în magh. *hordó*>*hîrdău*, magh. *porkoláb*>*pîrcălab*, magh. *tornác*>*tîrnaț*, magh. *tolvaj*>*tîlhar* (Lajos Tamás, *EWUR*, p. 700—1). În ms. 45 apare însă forma cu *-ĭ-*, *sîrgui* (сѣрги).

3.10.0. Velarizarea prin *ʒ (dz)* (cf. I. 3.4.1 ; I. 3.8.4.). A fost de mai multă vreme observat faptul că în textul BB apare de nenumărate ori forma velarizată *Dumnezău*, fapt contrar normei dialectului literar sudic (muntenesc). S-a propus ca explicație originea moldovenească a textului de bază, atribuit lui Nicolae Milescu Spătarul, apoi, aceeași origine a tipografilor Chiriac și Atanasie Moldoveanul și a diortositorului Mitrofan, fostul episcop al Hușilor. A fost invocat, în același sens, prestigiul scrierilor din Moldova din vremea lui Dosoftei, fapt remarcat chiar de D. Cantemir. Varianta moldovenească a limbii literare ajunsese la un anumit prestigiu spre sfîrșitul secolului al XVII-lea. Despre toate acestea, vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 339—342.

Comparînd textul BB și cel al ms. 45, *Facerea*, în privința folosirii cuvîntului *Dumnezeu*, constatăm că ms. 45 are în toate ocurențele numai forma *Dumnedzău*. Forma cu africata *dz* nu apare niciodată în varianta bucureșteană a *Facerii*. În schimb, forma cu *-ă-* apare de 247 de ori, iar cea cu *-e-*, care este și ea prezentă, numai de 51 de ori.

În ms. 4 389 este respectată norma literară sudică, în toate ocurențele apărînd forma *Dumnezeu*.

3.10.1. (Vezi I. 2.8.0.). Din cele 40 de ocurențe ale cuvîntului *zi* în BB, Fac., în 37 există vocala *i*, iar în 3, vocala *ĭ* (ѣ) (*1*, 5 ; *17*, 14 ; *22*, 3). În ms. 45 însă, cuvîntul acesta este peste tot scris cu *i* (и) : *dzi*. Prin urmare, în textul BB trebuie admisă o intervenție a culegătorilor moldoveni. În ms. 4 389, forma velarizată nu apare niciodată în acest cuvînt.

În BB, Fac. există 17 ocurențe ale formei articulate *zioa* ; lor li se adaugă 2 ocurențe cu *zloa* (ѕлwа). În acest caz, ms. 45, care are peste tot (18 ocurențe) forma nordică și arhaică *dzua* (ѕ8а) (<*dzuoa*<*dzioa*<*dzioa*), contrasta violent cu norma sudică muntenească, motiv pentru care această variantă din ms. 45 a fost total înlăturată. Cele două exemple din BB, Fac., cu *zloa*, nu pot fi puse în corelație cu forma din ms. 45, ci, ca și în cazul precedent (*zi*), ele trebuie explicate ca niște intervenții întîmplătoare ale tipografilor velarizanți moldoveni. În ce privește ms. 4 389, forma articulată a susbtantivului *zi* este aici, în 11 cazuri care

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

au putut fi verificate, *zioa*, ca în cele mai multe ocurenţe din BB. Din această variantă provine forma articulată actuală a acestui substantiv. Menţionăm în treacăt că în PO există un amestec de forme nordice şi sudice : *dzua, zioa, dzioa* etc.

3.10.2. Tot printr-o intervenţie a tipografilor se pot explica cele 4 ocurenţe ale formei velarizate *zîse* (*22*, 1, 1, 2, 5) şi atestarea unică, *zîcă* (*22*, 14), din BB, Fac. În ms. 45, la locurile respective, apare forma nevelarizată (dar cu africata *dz-*) : *dzise, dzică*. Explicaţia aceasta este cu atît mai plauzibilă cu cît, atît în BB, Fac., cît şi în ms. 45 (dar şi în ms. 4 389), în toate sutele (şi chiar miile) de ocurenţe ale formelor acestui verb, nu se întîlneşte niciodată forma velarizată cu *zî-*, fapt care probează că tradiţia grafică din secolele precedente nu putea fi modificată atît de uşor de rostirea velarizantă curentă.

3.10.3. Diftongul *ęá* precedat de *z* apare de cîteva ori în BB, Fac. ca *-a-* : *„va să prînzască“* (43, 25), formă preluată aidoma din ms. 45 (aici însă, în loc de *z*, este *dz*). Textul ms. 4 389, mai apropiat în multe privinţe de norma actuală, are *prînzească*. De asemenea, alături de *păzească* (*2*, 15), BB, Fac. are şi forma velarizată *păzască* (*3*, 24), întocmai ca în ms. 45. În ms. 4 389 însă, acest cuvînt nu prezintă velarizarea : *„Să-l păzească“*, Fac. (*2*, 15) ; *„Să păzească calea lemnului vieţii“* Fac. (*3*, 24).

3.10.4. Alternanţa dintre formele velarizate şi cele nevelarizate a generat uneori nesiguranţă în mintea adepţilor unei anumite norme. Pentru a nu comite cumva vreo eroare, aceştia înlocuiau cîteodată formele cu *ă*, prin forme cu *e*, chiar în cuvinte care aveau în mod normal, adică etimologic, vocală velară. Aşa este situaţia cu verbul *a zămisli*, al cărui etimon este vsl. *zamysliti*, alcătuit din prefixul *za-* şi subst. *mysl* 'cugetare'. În acest caz, cuvîntul românesc are un *-ă-* provenit din *-a-* neaccentuat, şi nu dintr-un *e* velarizat prin *z* (pentru aspectul semantic al acestui cuvînt, vezi IV. 1.2.34.).

Într-adevăr, în cele mai multe texte vechi, printre care şi BB, Fac., acest cuvînt apare întotdeauna cu silaba iniţială *zĕ-*. În BB sînt 26 de ocurenţe : *zămisli*, (*16*, 4 ; *18*, 10 ; *25*, 21 ; *29*, 32, 33, 34 ; *30*, 5, 7, 10, 19, 39) ; *zămislita* (*30*, 30, 41 ; *31*, 10) ; *zămislind* (*4*, 1, 17, 25 ; *21*, 2 ; *29*, 35 ; *30*, 17, 23 ; *38*, 3, 4) ; *zămislită* (*19*, 36) ; *să zămislească* (*30*, 38, 41). Consecvenţa editorilor este remarcabilă, cu atît mai mult cu cît modelul, dacă judecăm după ms. 45, trebuie să fi conţinut în toate cazurile enumerate silaba iniţială *ze-*. Într-adevăr, în ms. 45 se găsesc numai variante ca : *zemisli, zemislita, zemislind, zemislită, să zemislească* etc., folosite în exact aceleaşi locuri ca în textul tipărit al BB. În ms. 45 se reflectă o tendinţă spre forme „hiperliterare“ sau „hipercorecte“, constînd în înlocuirea, uneori, a vocalelor *ă* şi *î* prin *e* şi *i*. Fenomenul apare şi în alte scrieri moldoveneşti ale epocii. Cărturarii din această provincie erau determinaţi la aceasta fie de tradiţia grafică maramureşeană, cu mai puţine forme velarizate, fie de modelele munteneşti, în care formele velarizate prin spirante şi africate nu erau atît de numeroase ca în graiul moldovenesc. Înlocuirea a fost efectuată şi în cazurile în care ea nu se justifica. Fenomenul nu a avut loc, însă, numai în Moldova ; el se întîlneşte şi în acele părţi ale teritoriului dacoromân în care s-a petrecut în graiurile populare velarizarea prin spirante şi africate (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 139). Alături de *a zemisli*, în scrierile moldoveneşti ale secolului al XVII-lea mai apar : *grije, simtu, vădzindu, singe, mulţemită, lesîndu-l, să-l vadze*, toate la Miron Costin (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 575 ; alte exemple la I. Gheţie, *BDRL*, p. 139 ; N.A. Ursu, *Dosoftei*, I, p. XCII).

3.11.0. Velarizarea prin *t, d, n, r*. În română primitivă, adică în perioada cuprinsă între secolele al VII-lea — al VIII-lea pînă în secolele al X-lea —al XI-lea, vocala *e*, precum şi *-ę-* din diftongul *ęá*, precedată de *t, d, n, r*, se transformă, sporadic, în unele dialecte şi graiuri, în *ă*. În cazul lui *ę* din diftongul *ęá*, **ă* rezultat s-a contopit cu *á* (A. Philippide, *OR*, II, p. 43—44, 61 ; G. Ivănescu, *ILR*, p. 331).

3.11.1. În *blăstăm, blăstăm, blăstămá* (<lat. *blasphēmo, -āre*, cu mutarea accentului ca în it. *biásimo*, sp. *lástimo*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), trecerea lui *e*, precedat de *t*, la *ă* este atestată în graiurile actuale din Moldova, Transilvania, Banat şi prin vestul Olteniei (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 133). Formele în discuţie sînt bine documentate pentru secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea *(ibid.)*. De reţinut este faptul că fenomenul nu caracterizează graiul popular muntenesc şi nici varianta muntenească a limbii literare vechi. Constatarea este confirmată şi de textele pe care le analizăm.

Astfel, proveniență nordică, moldovenească, a ms. 45 se vede şi din formele velarizate ale acestui verb : *blăstăm* (27, 12) ; *blăstămá* (*8*, 21 ; *12*, 3) ; *blăstămă* (*12*, 3 ; *27*, 29) ; *blăstămăl* (*3*, 17 ; *5*, 29 ; *9*, 25 ; *27*, 29) ; *blăstămălu* (*3*, 14 ; *4*, 11) ; *blăstămălă* (*49*, 7) ; *blăstămul* (*27*, 13). O singură dată apare forma *blăstemul* (ms. 45, Fac., *24*, 41), care ar putea fi atribuită copistului muntean. Demn de remarcat este faptul că exact în acelaşi loc (*24*, 41) apare şi în BB o formă singulară, anume *blestămul*. În rest, acest text tipărit are variantele cu *ble-*, în loc de *blă-*, care-i etimologic, şi cu *-te-*, nu cu *-tă-*. Tendinţa a fost ca în ambele silabe să se evite vocala velară. În cartea *Facerea* din BB, formele acestui cuvînt sînt : *blestem* (1 dată) ; *blestemá* (de 4 ori) ; *blestemat* (de 6 ori) ; *blestemata* (1 dată) ; *blestemul* (1 dată). Aceleaşi forme, devenite proprii limbii române literare moderne, se întîlnesc şi în ms. 4 389 : *blestem* (1) ; *blestema* (3) ; *blestemat* (2) ; *blestemată* (1) ; *blestemul* (1).

Putem conchide că, în cazul acestui fenomen, BB a promovat formele care s-au impus în limba literară modernă.

3.12.0. Velarizarea prin *d* a lui *e* din prefixele *des-, dez-, de-*, fenomen dialectal şi sporadic, este întîlnită în ms. 4 389 şi în ms.45. Fenomenul poate oferi anumite indicii privind locul de origine al traducătorului ms. 4 389, dacă ţinem seama de răspîndirea teritorială actuală a acestei velarizări. După datele oferite de ALR, formele cu *dăs-, dăz-, dă-* se află în arii care cuprind, pe de o parte, estul Olteniei, Muntenia în cea mai mare parte, sud-estul Transilvaniei şi, în altă arie, Banatul, centrul şi sudul Crişanei (vezi ALR II SN. V, h. 1 370, *sînt destule femei...*, h. 1 372, *e destulă lume* ; h. 1 418 , *de unde vii ?*, h. 1 419, *de ce nu vrei ?* ; h. 1 441, *degeaba mai aştepţi* ; pentru atestările vechi ale fenomenului, vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 132—133 ; vezi şi Magdalena Vulpe, *Prepoziţiile de şi pe în graiurile dacoromâne*, în ALIL, tom. XXX, A, Iaşi, 1985, p. 151—165).

Din ms. 4 389, ilustrăm fenomenul cu următoarele exemple : *dăşchiseră* (Fac., *3*, 7) ; *dăşchise* (*21*, 19 ; *29*, 31 ; *30*, 22, 23 ; *41*, 56) ; *dăparte* (*36*, 37 ; *37*, 18) ; *dăspuiaţi* (*3*, 7) ; *dăstul* (*41*, 47) ; *dăspărţi* (*30*, 36, 40) ; *dăspărţit* (30, 33) ; *dăspîncînd* (*22*, 3) ; *dăspicăturile* (*15*, 17) ; *dăstupă* (*26*, 18) ; *dăsupra* (*35*, 14 ; *42*, 27) ; *dăşşălă* (*24*, 32) ; *dăşărtul* (*31*, 42 ; *35*, 11) ; *dăşărtă* (*24*, 20) ; *dăzlegă* (*27*, 40) ; *dăzlegarea* (*40*, 8, 12, 18) ; *să dăzlege* (*40*, 8 ; *41*, 8, 15) ; *dăzlegă* (*40*, 16 ; *42*, 27) ; *dăzlegăm*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(*41*, 21); *dăzlegară* (*44*, 11); *dăzlegător* (*41*, 15); *dăzbrăcară* (*37*, 23); *dăştepta* (*19*, 9).

Forma ca acestea apar şi în ms. 45, Fac.: *dăşchisără* (*3*, 7); [acest verb, în toate cele 8 ocurenţe din ms. 45, are numai silaba iniţială *de-* (şi *-schi-* realizat ca *-şchi-*): *deşchide* (*3*, 5); *deşchis* (*7*, 11; *43*, 21); *deşchise* (*8*, 6; *21*, 19; *29*, 31; *41*, 56); *deşchisă* (*44*, 11); formele acestui verb sînt la fel şi în textul BB: cu silaba iniţială *de-* şi cu grupul *-şchi-*]; *dăspuial* (*3*, 11); *îndălungaţi* (*18*, 11); *dăspărţi* (*30*, 36); *dăşertu* (*31*, 42). Ele se explică prin intervenţia în text a copistului muntean Dumitru din Cîmpulung.

3.13.0. Velarizarea prin *n* este un fenomen cu apariţie sporadică. În cele trei texte ale cărţii *Facerea*, se poate semnala un singur exemplu: *Dumnăzău* (în BB, Fac., *9*, 12; *41*, 52). Dacă nu e cumva o eroare tipografică, forma s-ar putea datora culegătorilor moldoveni ai acestui text. Pentru circulaţia acestei variante în textele vechi româneşti, vezi I. Gheţie şi Al. Mareş, *Gr. sec. XVI*, p. 83—84.

3.14.0. Velarizarea prin *r*. Începînd din româna primitivă, vocalele *e* şi *i*, precedate de *r*, *rr*, s-au transformat în *ă*, *î*, în anumite dialecte şi graiuri, dar nu în toate cuvintele. La schimbare participă şi *-ę-* din diftongul *ęá*, iar *ă* rezultat se contopeşte cu *á*. Prin acest fenomen, se explică formele verbale de tipul *tîráşte* (BB, Fac., *1*, 32; *8*, 17), *uráşte* (BB, Fac., *29*, 31). În ms. 45, întîlnim *tîrîéşte* (тѣрѣ́ѩтє), Fac., *1*, 30, dar şi *uráşte*, ca în BB. În ultimul caz, se poate admite o modificare făcută de copist. În ms. 4 389, Fac., lipsesc aceste cuvinte.

3.14.1. Efectul velarizant al lui *r* se constată şi în numele propriu *Răveca*. Această variantă, în loc de *Reveca* (< gr. Ῥεβέκα), cunoaşte 4 ocurenţe în textul BB. Forma cu *Re-* este atestată aici de 28 de ori. Dar în ms. 45, forma velarizată apare de 13 ori, din totalul de 33 de ocurenţe, ceea ce ar putea indica originea formelor velarizate din BB. În ultimul text, mai apare grupul *re*, transformat în *ră*, în: *doisprăzêce* (Fac., *42*, 32); *să omoară* 'să omoare' (Fac., *27*, 42; aceeaşi variantă şi în ms. 45).

3.14.2. Termenul biblic *a obrezui* 'a tăia împrejur, a circumcide' (<vsl. *obrězovati*, *-zujǫ* 'id.') cunoaşte în unele texte româneşti vechi forme cu *-ră-*. H. Tiktin, *DRG*, s.v. formulează părerea că astfel de forme ar fi apărut sub influenţa cuvîntului *obraz*; dar afirmaţia nu se poate proba. Dintre cele trei texte studiate, varianta cu *-ră-* apare cel mai mult în ms. 45, text care provine dintr-o zonă în care au loc velarizări în modul cel mai consecvent. În acest text, din cele 16 ocurenţe în cartea *Facerea*, 11 au pe *e* transformat în *ă*: *obrădzui* (*17*, 11, 12); *obrăzui* (*17*, 14, 17); *obrăzuia* (*17*, 24; *34*, 24); *să obrăzuiască* (*17*, 10; *34*, 22); *s-au obrăzuit* (*17*, 26); *obrăzuiţi* (*34*, 22); *neobrăzuit* (*17*, 14). În alte 5 ocurenţe, *e* precedat de *r* este păstrat: *obrezanie* (*17*, 12); *să obrezuiţ* (*17*, 12); *obrezui* (*21*, 4; *34*, 15) *să obrezuiţi* (*34*, 17).

Varianta nevelarizată este aproape generală în BB, Fac. O singură dată se întîlneşte forma cu *-ă-*: *obrăzui* (*17*, 14). Tot astfel, în celălalt text de provenienţă sudică, în ms. 4 389, forma cu *e* este prezentă în toate cele 9 ocurenţe: *să obrezuiţ* (*17*, 11, 12, 12); *obrezui* (*17*, 14, 24, 27); *să obrezuiască* (*17*, 10); *se-au obrezuit* (*17*, 26). În 6 locuri din acest text se recurge la expresia *a tăia împrejur*.

3.14.3. Velarizarea lui *i* precedat de *r* se întîlneşte în diferitele forme ale verbelor *a striga* (al cărui etimon stă în legătură cu lat. *strīx*, *-igis* 'un fel de buhă; sensul iniţial va fi fost' ' a striga ca o buhă', H. Tiktin, *DRG*, s.v.) şi *a strica* (probabil din lat. **extrīco*, *-āre* 'a desface, a desfăşura'; sensul originar s-ar găsi în expresiile *a strica ouă*, *nuci*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

3.14.4. Primul verb apare în BB, Fac. de 12 ori şi are în toate aceste ocurenţe forme nevelarizate: *strigă* (*4*, 10); *strigă* (*21*, 17; *27*, 34, 39; *41*, 43, 53); *strigînd* (*21*, 16; *29*, 11); *strigaiu* (*39*, 14); *strigarea* (*18*, 20, 21; *19*, 13). În textul ms. 45, velarizarea lui *i* prin *r* este generală în toate cazurile în care apare acest cuvînt. Scrierea lui *î* prin semnul chirilic ъ în toate ocurenţele nu poate ridica semne de întrebare cu privire la interpretarea ca *î*, şi nu ca *ă*, a sunetului respectiv, căci etimonul latinesc avea *ī* lung. În ms. 45, se întîlnesc forme ca: *strîgă*, *strigă* (de 7 ori), *strîgarea* (1 dată) şi subst. *strigătoriu* 'crainic, pristav'. Totuşi, în 3 ocurenţe, apare şi varianta nevelarizată: *strigai* (*39*, 14); *strigarea* (*18*, 20, 21), care ar putea fi datorate copistului muntean.

Cel de al treilea text, ms. 4 389, are în toate cele 8 ocurenţe numai forme nevelarizate, de tip muntenesc, care au devenit literare: *strigă* (5 ocurenţe); *strigară* (1) *strigarea* (1); *strigînd* (1).

3.14.5. Al doilea verb, *a strica* apare în BB, Fac. numai în forme nevelarizate, respectîndu-se norma limbii scrise din Muntenia, care în acest caz este şi cea a limbii literare de astăzi. Există 13 ocurenţe: *stricá* (*6*, 13; *41*, 36); *stricat* (*6*, 12, 12; *17*, 14); *stricate* (*41*, 6, 23, 24, 27); *să stricá* (*6*, 11); *stricăm* (*19*, 13); *să strice* (*6*, 17; *9*, 11). Faţă de această situaţie, în ms. 45 se constată un amestec de forme velarizate şi nevelarizate. Din prima categorie fac parte: *strîca* (*6*, 13; *14*, 36); *strîcat* (*6*, 12, 12; *17*, 14); *să strîc* (*6*, 17). Şi în acest caz, semnul folosit pentru *î* este ъ. Un număr egal de ocurenţe (7) cunoaşte şi forma nevelarizată: *stricate* (*41*, 6, 23, 24, 27); *să stricá* (*6*, 11); *să strice* (*9*, 11); *stricăm* (*19*, 13). Forma nevelarizată este atestată o singură dată şi în ms. 4 389: *stricat* (Fac., 17, 14). În restul cazurilor, traducătorul acestui text a recurs la alte cuvinte şi expresii, de pildă, în loc de *spice stricate*, el scrie *spice pălite de vînt*.

3.14.6. În cuvîntul *răşină* (<lat. *rēsīna*) (vezi şi I. **3.5.11**), *e* precedat de *r* s-a velarizat, devenind *ă*, *răşină*, iar uneori acest *ă* s-a închis la *î*, *rîşină*. Ultima realizare apare o singură dată în BB, Fac., *37*, 25 (ръшъинъ), dar ea este alt fenomen decît cel de care ne ocupăm.

3.15.0. Printr-un fenomen de hiperliterarizare sau hipercorectitudine, uneori vocala *î*, provenită dintr-un *ă*, iar acesta dintr-un *a* neaccentuat, trece la *i*. În exemplele care urmează, schimbarea ar putea fi şi rezultatul unui fenomen de asimilaţie la vocala următoare, care este tot *i*.

Un prim exemplu în acest sens ne este oferit de formele verbului *a ridica*, în cele trei texte studiate. Etimonul acestuia avea un *-a-* neaccentuat: lat. *eradico*, *-āre* 'mit der Wurzel ausreißen'. Silaba *ră-* a devenit apoi *ri-* şi mai departe *ri-*. Fenomenul este opus celui de velarizare. Inovaţia s-a petrecut în graiul de tip sudic, muntenesc. Forma *ridica* este atestată la Coresi (vezi I. Gheţie *BDRL*, p. 248; în PO apar numai forme cu *ră-*) şi cu trecerea timpului a fost acceptată ca normală în româna literară.

Vom începe cu prezentarea situaţiei din ms. 45, pentru că aici se află stadiul mai vechi, etimologic. În toate cele 30 de ocurenţe din textul cărţii *Facerea* se întîlneşte numai silaba *ră-* (ръ-): *rădicá* (*31*, 40; *41*, 44; *41*, 1; *45*, 23, 23; *47*, 30); *rădicam* (*40*, 16); *rădicară* (*43*, 34); *rădicarea* (*7*, 4); *rădicat* (*37*, 17; *39*, 9); *rădicatu-mi-au* (*4*, 25); *rădicat* (*37*, 22); *rădică* (*7*, 17; *13*, 12; *35*, 5, 20); *să rădicăm* (*19*, 32, 34); *să rădică* (*13*, 11); *rădicîndu-ş* (*13*, 19; *29*, 1); *rădicîndu-să* (*26*, 21, 22); *rădic* (*9*, 9); *rădicaţi* (*35*, 2); *rădică*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(*38*, 8); *rădicîndu* (*49*, 33; *să rădice* (*46*, 5). Faţă de această situaţie, în BB se găsesc trei moduri de redare a silabei iniţiale: *ră-*, în majoritatea cazurilor; *rî-* (рѫ-), în 9 ocurenţe şi *ri-* (ри-), în 2 ocurenţe. Cazurile cu *rî-* sînt următoarele: *rîdic* (*9*, 9); *rîdică* (*41*, 1, 23); *rîdicaţ* (*35*, 2); *rîdică* (*12*, 9; *38*, 8); *rîdicînd* (*49*, 33); *rîdicîndu-ş* (*29*, 1). Cazurile cu *ri-*: *ridica* (*45*, 23); *să ridice* (*46*, 5), constituie inovaţia, care mai tîrziu se va generaliza în limba literară. Noua tendinţă nu a fost semnalată în celălalt text sudic, ms. 4 389, în cartea *Facerea*, în care, de altfel, numărul ocurenţelor este destul de mic (9). În acest text se păstrează forma iniţială, cu *ră-*: *rădică* (41, 44); *rădicară* (*43*, 34); *să rădicaţ* (*37*, 22); *rădică* (*35*, 5; *49*, 33); *rădicăm* (*19*, 32, 34); *rădică* (*38*, 8); *să rădice* (*46*, 5).

3.15.1. Vb. *a risipi* are ca etimon vsl. *rasypati*. Silaba *ra-* din etimon a trecut la *ră-*, apoi la *rî-* şi în sfîrşit la *ri-*. Dintre cele trei texte studiate, cuvîntul în discuţie nu apare decît în BB, Fac. şi aici numai în 3 ocurenţe, în toate trei cu silaba iniţială *ră-*: *răsipi* (рѣсипи) (*11*, 4, 8); *răsipit* (*11*, 9). Fazele *rî-* şi *ri-* nu sînt consemnate. După I. Gheţie, *BDRL*, p. 384, faza ultimă, muntenească şi apoi literară, a apărut în texte abia prin secolul al XVIII-lea.

3.15.2. Cuvîntul *nisip* provine din vsl. *nasŭpŭ*, nsl. *nasip*, sîrb. *nasup*, *nasyp* 'Angeschüttetes', de la vb. vsl. *nasypati* 'anschütten' (=a astupa cu pămînt bătătorit), cf. mold. *a năsîpi (a năsîki)* 'a bate cu maiul pămîntul de sub casă', *năsîkiálă* 'pămînt bătătorit la temelia casei'. Silaba iniţială *na-* din radicalul slav, fiind neaccentuată, a trecut în mod normal la *nă-*. În graiul muntenesc, sudic, această silabă a ajuns la *ni-*, după ce a trecut poate prin faza *nî-*. La această fază cu *ni-* s-a putut ajunge şi mai lesne după ce vocala din silaba a doua s-a fixat la *-i-*, într-un grai, cum este cel muntenesc, în care nu s-a produs velarizarea prin *s*: **nasîp*>*năsîp* şi (munt.) *năsip*, iar din ultima formă >*nisip*.

Prima variantă cu *ni-*, *nisip*, este atestată, după I. Gheţie, BDRL, p. 335, în textul *Bibliei de la Bucureşti* (p. 622 b). În cartea *Facerea*, însă, cuvîntul nu apare cu *ni-*, ci numai cu *nă-* (нѣ-), în 6 ocurenţe: *13*, 17, 17; *22*, 17; *28*, 14; *32*, 12; *41*, 49. Este aproape sigur că tipografii sau diortositorul a urmat îndeaproape modelul milescian, căci în ms. 45, în toate ocurenţele, cuvîntul are silaba iniţială *nă-*. Cu toate acestea, norma muntenească privind scrierea şi rostirea lui *i* după *s* a fost aplicată cu rigoare, eliminîndu-se grupul *-sĭ-* (-сѣ-, -сѣ-) din textul manuscrisului moldovenesc, înrudit cu ms. 45. Într-adevăr, în ultimul text, *năsîp* apare de 4 ori cu silaba *-сѣ-* şi o dată cu *-сѣ-* (*năsîpul*, *41*, 49); valoarea lui *ѣ* este aici cea de *î*.

O atestare mai veche decît cea din BB a variantei cu *ni-*, *nisip*, se găseşte însă în ms. 4 389, care datează aproximativ dintre anii 1665—1680, după opinia lui N.A. Ursu. Forma *nisipul* este atestat în acest ms., în *28*, 14; *41*, 49. Varianta cu *nă-* (нѣ-) cunoaşte şi ea 2 ocurenţe (*22*, 17; *32*, 12).

3.16.0. O alternanţă neobişnuită *-î-* / *-i-* apare în cazul vb. *a mînca*, în formele care au un *e* sau un *i* (sunet palatal) după vocala accentuată: *(eu) mănînc*, dar *(tu) mănînci*, *să mănînce*. Fenomenul a fost întîlnit numai în ms. 45: *să mănînce* (Fac., *24*, 33; *27*, 31; *37*, 25); *să măninci* (*2*, 16; *3*, 11, 14, 17). Este foarte probabil rezultatul unei tendinţe către formele hipercorecte, într-un grai cu prea multe velarizări, cum este cel moldovenesc.

3.17.0. Durificarea lui *r* din sufixele *-ariu*, *-toriu* se petrece începînd din secolul al XVI-lea în dialectul literar sudic, precum şi în graiurile populare de aici. După 1600, fenomenul se răspîndeşte şi în zonele nordice (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 154). Durificarea s-a petrecut şi în finala cuvîntului *stejariu*, finală care nu poate fi redusă la sufixul *-ariu*, dar care s-a comportat ca acest sufix. Într-adevăr, etimonul cuvîntului este sl. *stĕžerŭ* (rom. *steajer* 'par'), cf. nslov. *stežér*, *stožér*, bg. *stožar* etc. De la pl. *stejari* s-a refăcut un sg. *stejariu*. Această formă apare în textele studiate, de exemplu în BB, Fac., *12*, 6; *13*, 9; *14*, 13; *18*, 1; *35*, 8. La fel şi în ms. 45, unde întîlnim şi varianta *stăjariu* (cu *stă-*<sl. *sto-*) (Fac., *12*, 6; *13*, 19), apoi *stăjari* (*14*, 6; cuvîntul e scris pe margine, de aceeaşi mînă, ca explicaţie pentru *tereminth*, din text). Forma cu *-ariu* este, de asemenea, prezentă şi în ms. 4 389: *stăjariul* (*18*, 1; *35*, 8).

Durificarea este semnalată numai în forma nearticulată: „*Supt Stejar*" (BB, Fac., ms. 4 389: *35*, 8).

3.17.1. Durificarea lui *r* în cuvîntul *păstor* (<lat. *pastor*, *-ōrem*, modelat după substantivele terminate în *-orĭŭ*<lat. *-ōrius*) s-a produs destul de tîrziu, fiind consemnată în texte abia în prima parte a secolului al XIX-lea (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 519, 533, 536). De aceea, în textele studiate, singura formă în circulaţie este *păstoriu(l)*: *38*, 12; *43*, 32; *46*, 34; *38*, 20 (aici *păstoriului*).

3.17.2. Nici cuvîntul *cer* (<lat. *caelum*) nu avea din etimon finala în *-riu*, dar, după alte cuvinte cu această finală, forma *ceriu(l)* s-a răspîndit în numeroase graiuri populare, unde există şi astăzi; în limba scrisă, *ceriu* este atestat începînd din secolul al XVI-lea (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 135; *passim*). Durificarea lui *r* începe prin secolul al XVI-lea în graiul muntenesc şi se extinde treptat spre nord. Ea cuprinde şi limba scrisă, devenind normă a limbii literare.

În textele de care ne ocupăm, stadiul este, în genere, cel vechi, cu *-riu*. Forma nearticulată *ceriu*, apoi formele *ceriul*, *ceriului* sînt atestate în BB, Fac. în 40 de ocurenţe (cu *-рю-*, *-рю*). De asemenea, în ms. 45, forma predominantă are silaba finală *-riu*. Numai o singură dată, în acest text, în mod sigur (Fac., *21*, 17), şi o dată, problematic (*19*, 24), apare varianta cu *r* dur: *cer*. Aceasta din urmă este însă prezentă de 3 ori în ms. 4 389: *den cer* (Fac., *19*, 24; *22*, 11, 15). În celelalte 19 ocurenţe, acest text menţine forma mai veche *ceriu*.

3.17.3. În cuvintele *ajutoriu*, *cuptoriu*, *vînătoriu*, *-oriu* provenea din etimonurile latineşti *adjutorium*, **coctorius*, *venator*, *-ōrem*; acesta din urmă a cunoscut o modificare a finalei sub influenţa cuvintelor în *-ōrius*, ca şi *păstoriu* <**păstoare*. Începînd de prin secolul al XVI-lea, în graiul muntenesc se produce în aceste cuvinte durificarea lui *r*, fenomen care mai apoi se extinde şi în alte graiuri, precum şi în limba literară.

În textele de care ne ocupăm, norma este încă oscilantă. Astfel, în BB, Fac. întîlnim numai forma veche în *-riu*: *ajutoriu* (*2*, 18, 20); *cuptoriu* (*15*, 17; *19*, 28); *vînătoriu* (*10*, 9). În ms. 45 avem un amestec de forme: *agiutor* (*ibid.*), *cuptor*, dar *vînătoriu* (în aceleaşi locuri ca în BB); la fel în ms. 4 389: *ajutor* (*2*, 20), *ajutoriu* (*2*, 18), apoi *cuptor*, *vînător*.

3.18.0. Concluziile parţiale care se pot desprinde referitor la fenomenele discutate în paragrafele anterioare dedicate velarizării sînt următoarele:

În cele trei texte studiate, ca de altfel în toate scrierile de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, există un amestec de forme velarizate şi nevelarizate, amestec care, în secolele următoare, se va cristaliza în normele neunitare care guvernează şi în prezent limba română literară în privinţa acestui fenomen. Cele cinci tipuri de velarizări au avut drept urmare creşterea ocurenţelor vocalelor velare nerotunjite *ă* şi *î*, atît în graiurile

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

populare, cît şi în limba literară. Numărul şi efectele velarizării sînt mai mari în partea de nord a dialectului dacoromân, şi în primul rînd în graiul moldovenesc. Faptul are repercusiuni şi în textele studiate. Astfel, ms. 45, provenit din aria nordică, moldovenească, prezintă cel mai mare număr de velarizări. Unele, cum este velarizarea prin labiale, apar numai în acest text. Cu toate acestea, datorită în primul rînd unei tradiţii grafice, în acest text apar mult mai des şuierătoarele muiate, invers decît se întîmplă în BB şi în ms. 4 389, în care numărul velarizărilor prin şuierătoare este mult mai mare. Poate că la această situaţie a contribuit şi faptul că această velarizare a avut loc în graiul sudic încă în româna primitivă, după care s-a imprimat aici tradiţia grafică cu şuierătoarele dure. Consemnăm, de asemenea, un fenomen de durificare remarcabil, anume trecerea lui *de-, des-, dez-* la *dă-, dăs-, dăz-*, într-un număr destul de mare de exemple mai ales din ms. 4 389. Prin aceasta, şi prin alte fenomene, textul acestui manuscris se individualizează şi se separă de celelalte două texte studiate. Dar, în genere, şi în cazul fenomenului velarizării, limba acestui text este mai apropiată de normele limbii literare actuale.

3.19.0. Alte fenomene în domeniul consonantismului. Tratamentul consoanei *h* dintr-o serie de elemente slave, săseşti, maghiare, tătăraşti, onomatopeice etc. prezintă unele oscilaţii, atît în graiurile populare, cît şi în limba literară. Această consoană este reflectată uneori ca *f*, alteori ca *v*, ca *-u-*, sau ea poate rămîne neschimbată. Sînt avute în vedere cuvinte ca *jaf* şi vb. *a jefui, burduf, a buhni, a pofti, vătaf, vîrf, zăduf* şi alte variante ale acestora. Repartiţia în graiurile populare ale diferitelor realizări pentru multe din exemplele de mai sus poate fi văzută la I. Gheţie, *BDRL*, p. 156. Pentru cuvintele germane săseşti cu *-ch* reflectat ca *-v, -f, -u-*, vezi V. Arvinte, *Die dt. Entlehn.*, p. 85—86, 138—139.

3.20.0. Tratamentul silabei iniţiale din *a jefui, jaf* a fost discutat în paragraful despre velarizarea prin şuierătoare : I. **3.6.7.** Aici ne vom ocupa de consoana a doua, care în BB, Fac. apare în două ocurenţe ca *f* şi în una ca *h (jăhuit)*, în ms. 45 este *c (jecuit, jecuiră, jecaş*; acesta din urmă în *49*, 27), iar în ms. 4 389, în două ocurenţe, *h (jăhuiră)*. Reflexul *c* mai este atestat la Varlaam *(jecui)*, în *Prav. Mold.*, la Herodot *(jăcui, jăcu)*, la Dosoftei, la Cantemir şi la alţi autori moldoveni. După *DA*, varianta *jac* mai este atestată la 1621, precum şi în BB, p. 271. H. Tiktin, *DRG*, s.v., de unde provin o parte din informaţiile de mai sus, conchide, pe bună dreptate, că această variantă cu *c* este mai ales moldovenească, în timp ce varianta cu *h*, muntenească. În poziţie finală, *-h* din acest cuvînt a trecut şi el la *-v*; *jav*, formă atestată de I. Gheţie, *BDRL*, p. 157, în Transilvania, localitatea Bucium, pentru anul 1737. În graiul bănăţean, *h* a fost substituit prin *-u-*: *jau* 'jaf', vb. *a jăui (DA*, s.v.). Din formele munteneşti cu *h* provin cele cu *f* din limba literară, pentru că în acest grai şi cuvinte ca *prah, vîrh, a pohti* etc. au devenit *praf, vîrf, a pofti*. Deşi apărută în graiul muntenesc, prima atestare a formei cu *f, jaf*, este, după *DA*, din Dosoftei VS.

Varianta nordică, cu *c*, mai este reprezentată şi prin cuvintele *jăcmán* 'jaf mare', prin vb. *a jăcmăni* 'a prăda, a fura, a jefui', prin *jacă* 'săculeţ, sac scurt' *(DA)*, prin *jăchilă* 'traistă de merinde, tarhat, bagaj'. Aceste 4 cuvinte, deşi din acelaşi etimon care se află şi la baza formelor *jac, jăcui*; *jaf, jăfui*; *jah, jăhui* etc., alcătuiesc un strat mai nou de împrumuturi, databil cam de pe la începutul secolului al XIX-lea. Sursa lor este limba maghiară, şi, în unele cazuri, şi limba germană a saşilor transilvăneni : *jacmán* (de la aceasta şi vb. *a jăcmăni*)<magh. *zsákmány* (<*mhd. sackmann)*; *jacă*<magh. *zsák*; *jăchilă*<germ. *Zäckel* (cu pronunţie săsească). Proveniență germană-săsească poate fi admisă şi pentru *jacă*, cum observă Lajos Tamás, *EWUR*, p. 474, sub *jacmán* : .... obgleich auch unmittelbare Herleitung aus dem Deutschen möglich sein dürfte (vgl. *jeţ, jilţ* <*Sitz, joagăr*<sieb. -sächs. *zager* usw.)". În acest împrumuturi noi mai, *c* a rămas neschimbat.

În stratul mai vechi, cu *h*, apoi cu *f* etc., punctul de plecare a fost tot un *c*, existent în etimonul mediogerman *sack*. Acest *c* este prezent în varianta mai veche moldovenească, al cărei *j-* (iniţial) trimite fie spre dialectul german al saşilor transilvăneni, în care există şuierătoarea sonoră *ž*, fie spre polon. *żak*, cu *ž-*<*s-*, în elementele de origine germană, ca în polon. *żołd*<germ. *Sold* etc. O proveniență maghiară pentru această fază, în cazul cuvintelor în discuţie, nu este deloc probabilă. De altfel, în EWUR ele nici nu sînt înregistrate. Mai greu de explicat este trecerea lui *c* (<mhd. *ck*) la *h*, în graiurile munteneşti, sudice, pentru că un asemenea fenomen nu este nici românesc, nici săsesc. De această dificultate şi-a dat seama H. Tiktin, care observă : „Schwierig ist der Ausgang in *jah, jaf*" (*DRG*, p. 867). De fapt, numai în prima formă este dificil de explicat consoana finală *h* în locul germ. *ck*. În a doua formă, trecerea lui *-h* la *-f* (sau la *-v, -u-*) este românească dialectală : vsl. *prachŭ*>*prah, praf, prav, prau.* etc. H. Tiktin, pentru a-l explica pe *-h*, în loc de *-k*, recurge la o ipoteză care ni se pare plauzibilă. El atribuie forma **žach* războinicilor germani care au participat la ultimele cruciade. Aceştia ar fi adus cuvîntul la români. În rostirea acestora ar fi existat în loc de *k* o aspirată : „viell. wurde das Wort von deutschen Kriegern (etwa zur Zeit der letzten Kreuzzüge) ins Land gebracht, die *k* mundartlich aspiriert aussprachen". Fr. L. K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfte Auflage, Bd. II, p. 634, menţionează o formă ahd. *sac(h)*. Poate că acest fel de rostire să fi fost adus şi de mercenarii germani aflaţi în număr destul de mare în secolele al XV-lea şi al XVI-lea în serviciul domnitorilor munteni şi moldoveni. De la aceştia au pătruns în română şi alţi termeni legaţi de activitatea militară din acel timp. Astfel, cuvîntul *puşcă* 'tun', apoi expr. *praf de puşcă* au fost explicate în acest mod (vezi V. Arvinte, *Expr.* iarbă de puşcă, în AUI, tom. XXXIII, 1987, p. 66—70).

Ipoteza formulată de Tiktin, deşi insuficient argumentată, este preferabilă celei propuse de autorii *DA* (S. Puşcariu) : „forma *jah*.... o avem de la ruteni (*žah* «groază, spaimă»)". Aceasta din două motive : sensul cuvîntului ucrainean nu se potriveşte cu cel al rom. *jah*, pe de o parte, iar aria de răspîndire a acestuia din urmă, anume în sudul şi centrul teritoriului dacoroman, se opune de asemenea explicaţiei prin ucraineană, pe de altă parte. Autorii *DA* scot în evidenţă caracterul dialectal şi folosirea rară în limba poloneză a cuvîntului polonez *żak*, invocat şi acesta ca etimon al vrom. *jac*. Se face chiar propunerea de a explica termenul polonez ca fiind împrumutat din română. Dacă este aşa, atunci devine şi mai plauzibilă ipoteza că termenul în discuţie provine din germana medievală a mercenarilor care practicau din plin o asemenea îndeletnicire.

În româna veche, cuvîntul a fost preluat în două variante : *jac* şi *jah*, prima în nord, a doua în sud. Din ultima formă a apărut pe teren românesc *jaf*, iar de la acest cuvînt, vb. *a jăfui*, literarizat *a jefui*.

3.20.1. În ms. 45, Fac., *21*, 14 este atestat o singură dată cuvîntul *burduh*, cu *-h* netrecut la *-f* (sinonimul *foale* e folosit în BB şi în ms. 4 389). Dialectal,

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

cuvîntul cunoaşte astăzi variantele *burduf*, mold. *burduv*. Etimonul nu este sigur. H. Tiktin, *DRG*, s.v., face presupunerea că finala *-uh* ar putea fi sufixul slav *-uhŭ*.

3.20.2. Tot o singură atestare există, în textele studiate, şi pentru vb. *a buhni* (ms. 45, Pref. M.) : *timpănă buhnind*. Cuvîntul este folosit în BB în cartea *Ezechil*, *25*, 6 : *„Ai buhnit cu piciorul tău“* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Varianta cu *-h-* este moldovenească ; tot astfel şi *a buvni*. Alături de acestea, *a bufni* este considerată varianta literară ; ca este proprie graiurilor munteneşti, Dincolo de munţi, circulă trans. *a bucni* şi *a bugni*. Etimologia este controversată. Alături de interj. *buf* !, H. Tiktin invocă şi rus. *buhatĭ*, *buhnutĭ* 'schallend stossen', polon. *buchać*, *buchnąć* 'mit Gewalt hervorbrechen, herausplatzen'. Pentru textele religioase vechi româneşti, o influenţă din partea acestor cuvinte slave este neîndoielnică.

3.20.3. O normă oscilantă se întîlneşte şi în cazul cuvintelor *poftă*, vb. *a pofti* (<vsl. *pohoti*, sîrb. *pohoti(a)*, bg. *pofta*, respectiv verbele : vsl. *pohotěti*, sîrb. *pohotjeti*, *prohtjeti*, H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În BB, Fac. se găsesc variantele *pohtă* (*31*, 30 ; *49*, 6) şi *pohtit* (*31*, 30 ; *49*, 14), pe cînd în ms. 45, *ibid.*, *poftă* şi *poftit*. În acest caz, s-a manifestat la editorii bucureşteni o tendinţă către formele arhaice, tendinţă pe care am constatat-o şi în alte ocazii. Pl. art. *poftele* este atestat o singură dată şi în ms. 4 389, Fac., *49*, 6.

3.20.4. Cuvîntul *vătaf*, din tătar. *vataha*, avea în româna veche *-h* : *vătah* (Coresi, Dosoftei etc.). Pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea, apare în scris varianta cu *-f*, care se va impune în limba literară ; iar, dialectal, şi varianta moldovenească cu *-v* : *vătav*. Forma cu *-f* se găseşte în 3 ocurenţe în ms. 4 389 : *vătaiului de puşcărie* (Fac., *39*, 21, 22) ; *vătaful cel de puşcărie* (Fac., *39*, 23). În acelaşi text, însă, apare şi varianta cu *-h-* : *vătahul de puşcărie* (ms. 4 389, Fac., *40*, 4).

3.20.5. Trecerea lui *-h* la *-f* (sau la *-v*) se constată şi în cazul cuvîntului *vîrf* (<vsl. *vrŭchŭ*). Diferitele realizări se întîlnesc în textele vechi. Astfel, în *Psaltirea Şcheiană* există forma *vîrv* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Varianta *vîrh* este de multe ori atestată în jurul anului 1600 ; *vîrf* apare în BB şi la Herodot. Atestarea acestei forme în PO, p. 32, dată de I. Gheţie, *BDRL*, p. 224, trebuie corectată ; aici există de 2 ori varianta *vîrh*.

În cele trei texte de care ne ocupăm, situaţia acestui cuvînt este următoarea : în BB, Fac. apare de două ori varianta cu *-f* : *vîrful* (*11*, 4 ; *28*, 18) ; în ms. 4 389, *vîrful*, o singură dată (*11*, 4) ; în ms. 45, însă, apare varianta moldovenească cu *-v-* : *vîrvul* (*11*, 4 ; *28*, 18) Trecerea lui *h* la *f* şi la *v* a avut loc în mod independent în cele două mari arii, nordică şi sudică, şi, desigur, simultan. Forma cu *-v* din *Psaltirea Şcheiană* stă mărturie că această schimbare este la fel de veche ca şi cea a lui *h* la *f*. De aceeea nu este necesar să se preconizeze succesiunea *h*>*f*>*v*, cum propune I. Gheţie, *BDRL*, p. 224, 236 şi în alte locuri.

3.20.6. Schimbarea lui *-h* în *-f* în *zăduh* s-a realizat mai anevoie, din cauză că în familia cuvîntului exista radicalul *duh* (<vsl. *duchŭ*), termen religios foarte important, care nu putea fi modificat sub aspect fonetic ca oricare alt cuvînt. În situaţia lui *zăduh* se afla şi coradicalul *năduh*. Poate că în acest mod se explică forma *zăduf*, din BB (Fac., *8*, 22 ; *31*, 40) şi, în aceleaşi locuri, din ms. 45. Numai în ms. 4 389 se întîlneşte o singură dată varianta *zăduf*, Fac., *31*, 40, scrisă pe margine, de aceeaşi mînă, pentru expr. *„Mă ardea soarele“*, din text. În acelaşi ms. însă apare şi varianta cu *-h*, *zăduh* (Fac., *3*, 22). Faţă de primele atestări cunoscute ale cuvîntului *zăduf*, şi anume din anul 1746, la Tiktin, şi din 1785, la I. Gheţie, *BDRL*, p. 478, putem spune acum că cea mai veche atestare este cea din ms. 4 389 (cca 1665—1680).

3.21.0. Trecerea lui *v* la *h* este un fenomen caracteristic dialectului moldovenesc, fiind ilustrat prin exemple ca *hîrtop*, faţă de *vîrtop*, *a se holba*, faţă de *a se învoalbe*, *hultan* faţă de *vultan*, *a se dehoca*, faţă de lat. *devocare*, *holbură*, faţă de *volbură*, *hulpe*, faţă de *vulpe* etc. În această serie se aşează şi varianta mold. *puhoiul* (<vsl. *povonĭ*), pe care o întîlnim în ms. 45, Fac., 32, 23 ; pe margine, de aceeaşi mînă, este dat sinonimul aproximativ *pîrîul*. Ultimul cuvînt este folosit în acest loc şi în BB, în vreme ce ms. 4 389 are *viroagă*.

3.21.1. Ca o reacţie la fenomenul dialectal din paragraful precedent, ar putea fi interpretată schimbarea lui *h-* la *v-*, din cuvîntul *vreasc*, pl. *vreascuri*, al cărui etimon slav avea *h-* : *chvorstŭ* — vsl. *chvrastije* 'Reisig', bg. *hrast*, scr. *hrâst*, sloven. *hrâst*, vceh. *chvrast* etc., vezi E. Bernecker, *SEW*, I, p. 408—9. După H. Tiktin, *DRG*, s.v., limba veche oscila între formele cu *h-*, *hreascuri* (BB, Jes., *41*, 2) şi cele cu *v-*, *vrasc*, *vrascuri* (la Dosoftei). Dintre textele studiate, cuvîntul, cu forma etimologică *hreascuri*, apare numai în ms. 4 389, Fac., *22*, 13, fiind scris pe margine, de aceeaşi mînă, ca un fel de explicaţie pentru cuvîntul *sad*, din text. În scrierile moldovenilor, a fost tot mai mult folosită varianta cu *v-*, pentru că părea mai literară decît cea cu *h-*, aceasta din urmă amintind de formele dialectale *hulpe*, *hultan* etc. Aşa se face că norma literară actuală cere forma *vreascuri*. În graiurile populare moldoveneşti se păstrează însă varianta etimologică *hreascuri* (şi *hreaşcuri* — sg. *hreaşc*).

3.22.0. Rostirea dură sau muiată a cuvîntului *fel* prezintă un oarecare interes în studiul normei limbii române literare vechi şi moderne. Etimonul magh. *fél(e)* nu avea un *l* (muiat) şi nici finala *-iu*, care a fost preluată, pe cale analogică, din cuvinte ca *jeleriu*, *sicriiu*, *teléchiu* 'lot, bucată de pămînt' (Lajos Tamás, *EWUR*, p. 325), sau, adăugăm noi, de la pl. *feliuri*, cu *-iuri* din numeroase substantive româneşti. Astăzi, rostire dură sau muiată a lui *l* din *fel* este cunoscută în graiurile româneşti în arii separate. După I. Gheţie, *BDRL*, p. 156, care a folosit materialul nepublicat al ALR I, întrebarea 316, rostirea dură alcătuieşte o arie compactă care cuprinde Muntenia propriu-zisă, unele localităţi din sudul Transilvaniei, apoi Dobrogea şi o parte din Oltenia. Izolat, durificarea lui *l* mai pare în Banat, în nordul Transilvaniei şi în nordul Moldovei. În restul teritoriului dacoromân, cuvîntul are *l'* (muiat) : *fel'*, *felju*. Rostirea dură din ariile întinse menţionate nu credem că are o justificare etimologică. Ambele realizări, dură şi muiată, sînt rezultate printr-un fenomen de adaptare bruscă a cuvîntului maghiar la particularităţile de rostire din diferitele graiuri româneşti (Cf. I. 2.4.0.).

În cele trei texte de care ne ocupăm, situaţia acestui cuvînt se prezintă astfel : În BB, Fac. există 25 de ocurenţe ale cuvîntului în discuţie. Dintre acestea, numai o singură dată apare forma cu *l* dur, *fel* (*44*, 15 : *„În ce fel sînt eu“*) ; în rest, avem *fêliuri*, *fêliul*, *fêliu-ş*, *fêliurile* etc. Varianta cu *l* dur mai este consemnată o dată şi în ms. 4 389, *fêl* (*45*, 22), faţă de încă alte 8 ocurenţe cu *l'* muiat. Cît priveşte ms. 45, aici nu întîlnim niciodată, în cele 25 de ocurenţe, varianta cu *l* dur. Trecerea spre norma actuală cu *l* dur se va petrece în secolele următoare.

3.23.0. În norma limbii române vechi, existau oscilaţii în ceea ce priveşte folosirea unora dintre descendenţii în graiurile populare dacoromâne ai lat. *farina* : *făină* (munt., mold.), *fănină* (băn., criş., bucov.), *fărină* (trans., criş., maram.) (vezi ALR SN, I, h. 93 :

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

V, h. 1 326). Pe noi ne interesează aici varianta *fănină*, din cauză că ea apare o singură dată în ms. 45, Fac., *18*, 7 : „*3 măsuri de fănină curată*". Această variantă este atestată astăzi, după materialul dialectal menționat, în pct. 386 din Bucovina, în pct. 29, 36, 76 din Banat și în pct. 64, 316 din Crișana. Ea se găsește și în PO, *Ieșirea*, *29*, 2 ; *29*, 40. Forma *fănină* nu poate fi considerată caracteristică pentru graiul moldovenesc ; ea este mai degrabă ardelenească, iar în punctul menționat din Bucovina, și, desigur, și în alte localități din această provincie, forma a fost adusă de numeroșii emigranți de peste munți, stabiliți aici de-a lungul ultimelor secole. Un alt fapt de care trebuie să se țină seama este și folosirea frecventă a variantei *fănină* de către Dosoftei : „Häufig bei Dosoftei", scrie H. Tiktin, *DRG*, s.v. Dacă nu cumva avem a face cu o influență din partea textului PO (totuși chiar în locul citat, *18*, 7, acest text are forma *făină*), atunci ne putem gîndi la rolul pe care filologul ieșean N.A. Ursu i-l atribuie lui Dosoftei în revizuirea textului lui Nicolae Milescu. Numai Dosoftei, a cărui origine de peste munți este dovedită cu ajutorul a numeroase și semnificative fenomene lingvistice de către același filolog, putea să recurgă la o formă ca *fănină*, în ciuda mediului lingvistic înconjurător, moldovenesc, care avea varianta *făină*. Aceasta din urmă, de proveniență atît moldovenească, cît și muntenească, a fost pusă în textul BB în locul transilv. *fănină*, devenind în secolele următoare varianta admisă în norma limbii române literare.

3.24.0. Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, se conturează o concurență între formele cu *-rb-* și cele cu *-lb-* ale cuvîntului *tulbura* și derivatele sale. Formele etimologice au *-rb-*, din lat. pop. *tŭrbŭlo, -āre*. Cele cu *-lb-* au apărut în urma unui fenomen de disimilație : *-r-/-r-*>*-l-/-r-* (*turbura — tulbura*). Inovația caracterizează graiul moldovenesc. Ea s-a produs, după H. Tiktin, prin secolul al XVIII-lea. Tot acum este constată această schimbare fonetică și de I. Gheție, *BDRL*, p. 401. O prezentară amănunțită, pe baza și a altor exemple, a acestui fenomen, la Ion I. Florea, *O disimilare consonantică proprie graiurilor dacoromâne de nord*, în ALIL, XXX, A, Iași, 1985, p. 128—143.

Textele studiate prezintă, în marea majoritate a cazurilor, norma veche, cu *-rb-*. Astfel se prezintă situația în textul BB, Fac., în toate cele 9 ocurențe : *turburară* (*19*, 16 ; *42*, 28 ; *45*, 3) ; *turburare* (*11*, 9) ; *au turburat* (*19*, 9) ; *turburați* (*40*, 6) ; *turbură* (*41*, 8 ; *43*, 30) ; *să turburăm* (*11*, 7). Dar în ms. 45, de proveniență nordică, ne întîmpină primele atestări ale inovației, a cărei vechime se mută pentru perioade 1665—1685 : *au tulburat* (*19*, 9) ; *tulbură* (*43*, 30). Totuși, mai există 3 ocurențe cu forma *-rb-* : *turburare* (*11*, 9) ; *turburați* (*40*, 5) ; *să turburăm* (*11*, 7). Cum era de așteptat, celălalt text sudic, ms. 4 389, are și el grupul *-rb-* în cele numai 2 ocurențe : *se turburară* (*42*, 28) ; *se turbură* (*43*, 30).

Această inovație de origine nordică, moldovenească în primul rînd, s-a impus ca normă a limbii literare contemporane ; în DEX apar cuvintele titlu : *tulbura, tulburare, tulbure* etc., cu *-lb-*, nu cu *-rb-*.

3.25.0. Oscilația între o formă mai vechi și una mai nouă se vădește și în cazul variantelor *strănciunare* din ms. 45, Fac., *4*, 23, și *struncinare* din BB, același capitol și verset. Prima formă este mai apropiată de etimon : lat. **extortiōno, -āre* (<*tortiono, -āre* 'plagen, martern' [=a chinui, a tortura] >**sturcĭunare* și, prin apropiere de cuvinte înrudite semantic ca *zdrobi, zdrumica* etc., *sdru(n)ciuna, zdruncina*. Forma *strunciura* mai apare și în *Ps. Șcheiană* (H. Tiktin, *DRG*, s.v., unde se mai menționează și variantele *struncena, strîncena, strînciuna* la Cantemir, arom. *stulcinare* etc.).

3.26.0. Printr-o contaminare dintre adv. *îndărăt* (<lat. *[in]deretro)* și **înderept* 'nedrept' (<lat. *indirectus)* a rezultat în româna veche adv. *îndrăptu* (<*îndărăptu*, prin sincoparea lui *-ă-* neac. ca în *drept*, față de *derept* ; *DA*, s.v. ; H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În scrisul lui Cantemir există și derivatele *îndrăptnic* 'îndărătnic', vb. *a îndrăpnici* 'a îndărătnici', *îndrăpniciuni* 'îndărătniciuni'. Adv. *îndrăpt* are 4 ocurențe în ms. 45, Fac. : *9*, 23 ; *19*, 26 ; *20*, 7, 7. Formele fără *-ă-* sincopat nu apar în acest text, dar sînt prezente în numeroase scrieri din secolul al XVII-lea : *îndărăpt, a îndărăpta* etc. Față de această situație din scrisul moldovenesc, în aceeași perioadă avem în BB forma *îndărăt* (<lat. *in-de-retro-)*, în toate cele 4 locuri din ms. 45, cartea *Facerea*, și încă 2 ocurențe în plus (*20*, 14 ; *24*, 5) ; la fel și în ms. 4 389, Fac., *9*, 23 ; *19*, 26. Separarea dintre cele două forme, *îndărăpt* (>*îndrăpt)* și *îndărăt*, care caracterizează, prima, aria nordică, și, a doua, aria sudică, s-ar putea să dateze din româna primitivă, dacă nu cumva chiar din latina populară de la baza limbii române.

Cu siguranță că forma *îndărătu*, în loc de *îndrăptu*, care apare o singură dată în ms. 45, Fac., *24*, 5, trebuie pusă pe seama copistului muntean al acestui text, Dumitru din Cîmpulung.

3.27.0. În ms. 4 389, Fac., *49*, 17, este atestată, o singură dată, forma *să mușce* (мѫшче) 'să muște'. Ea stă alături de forme vechi ca *să mișce, să pișce*, al căror etimon latinesc popular conținea grupul *-cc(ĭ)c-*.

Verbul *a mușca* provine din lat. pop. *muccĭco, -āre*, care are urmași și în alte limbi și dialecte romanice : it. dial. *muccecare, moccecare, muzzicare, mozzicare* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). W. Meyer-Lübke, *REW* [3], nr. 5 707, propune ca etimon o formă contaminată din **mucceus* + *morsicare*. La pers. I sg. prez. ind., **muccĭco* a trecut în vrom. *múcicu*, apoi, prin transformarea lui *č (ci)* în *š (ș)*, înainte de *c* (O. Densusianu, *ILR*, II, p. 85) și prin sincoparea lui *-i-* neaccentuat, a rezultat *mușc(u)* (cf. și istrorom., mgl. *mucicu*, mgl. *mucicari*). La pers. a II-a sg. ind. prez., lat. **múccĭcis*>**múčiči* (prin disimilare și sincoparea lui *-i-*) >*mušči* (formă atestată în unele texte vechi românești) >*mușți*. La conjunctiv prez., pers. a III-a sg., lat. **múccĭcet*>**múčiče*>(prin disimilarea *č—č*>*š—č* și prin sincoparea lui *-i-* neacc.) >(să) *mušče* (este forma din ms. 4 389) >(să) *muște*. Prin urmare, forme ca *mucică*, din *Cod. Voron.*, 48[v], 5, *să mușce*, din *Cazania* lui Varlaam, din PV a lui Dosoftei, din *Istoria Ieroglifică* a lui D. Cantemir etc. (vezi Liviu Onu, *Herodot*, p. 647) sînt perfect justificate din punct de vedere etimologic. Schimbarea fonetică latinească populară a grupului *-cc(ĭ)c-* și schimbările românești ulterioare ne determină să separăm acest complex sonor în evoluție de cel al grupului consonantic *sc+e, i*, care, în epoca de formare a limbii române, a devenit *šče, šči* și apoi, prin diferențiere, *šte, šti*. Confundarea celor două linii de evoluție se întîlnește la L. Onu, *op. cit.*, p. 645—650, și nu numai în cazul cuvîntului *a mușca*, ci și în al verbelor *a pișca* și *a mișca*.

Într-adevăr, și aceste două verbe pleacă de la etimonuri latinești populare care aveau în corpul lor sonor grupul *-cc(ĭ)c-*, respectiv *-cĭc-*.

Pentru verbul *a pișca*, etimonul probabil este lat. pop. *piccĭco, -āre* (cf. it. *pizzicare*). La prez. ind. pers. I sg., lat. *piccĭco*>**pičicu*>*pișcu* (vezi mai sus evoluția lui *mușc*). La pers. a II-a, sg., prez. ind., lat. **piccĭcis*> **pičiči*>**piš(i)či*>**pišči*>*pișți*. La subj. prez., pers. a III-a sg., lat. **piccĭcet*>**pičiče*>**piš(i)če*>*(să) pište*. Forma penultimă, *să pișce*, apare în *Istoriile* lui Herodot, versiunea de la Coșula (p. 402),

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

și la Dosoftei VS, p. 546 (мишче, în rimă cu мишче). Ea reprezintă un martor al unei faze mai vechi de evoluție, care, desigur, nu apare numai în textele menționate.

Al treilea verb, *a mișca*, are o etimologie mai nesigură. Dar existența în dialectul meglenoromân a formei *micicari* îndreptățește reconstruirea unui lat. pop. **micĭcāre*, în loc de lat. clas. *micāre* 'a tremura, a palpita, a se zbate', explicație propusă de I.-A. Candrea, în „Romania", XXXI, p. 313; apud Al. Cioranescu, *DER*, nr. 5 341). La prez. ind. pers. I sg.: lat. **micĭco*>**mičicu*>**miš(i)cu*>*mișc* (vezi, mai sus, *mușc*). La pers. a II-a, prez. sg.: lat. **micĭcis*>**mič(i)či*>*mišči*. La subj. prez. pers. a III-a sg.: lat. **micĭcet*>**mičiče*>*mišče*>*(să) (mișce)*. O formă foarte apropiată de aceasta din urmă se găsește în dialectul istroromân: „În istroromân se întîlnește *sc* numai în cuvîntul de origine obscură *mișc: mișce* ori *mistę*", A. Philippide, *OR*, II, p. 220. Forma *mișce*, atestată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 83, în Coresi, *Praxiul*, ar conține, după acest lingvist, grupul *șc (șč)* netransformat la *șt*, „cum ar fi fost de așteptat". Acest fonetism, continuă Densusianu, „este cu totul izolat și trădează tendința de a apropia pe *mișce* de *mișca*". Dar forma de la Coresi *mișce*, pusă în corelație cu evoluțiile fonetice de mai sus, reprezintă o fază mai veche, premergătoare formei actuale *miște*, păstrată și în alte scrieri ale vremii. Exemple se găsesc la L. Onu, *Herodot*, p. 647: *să mișce*, în trad. *Istoriilor* lui Herodot, ed. cit., p. 278; *să mișce*, Dosoftei, PV, p. 521, 547, 931; Dosoftei V.S.: *să mișci* I, f. 30', *să mișce*, de mai multe ori.

Grupul consonatic *-šč-*, din faza mai veche cu *mušče, pišče, mišče*, a trecut apoi la *-št*, prin diferențiere, cum s-a spus, sau prin analogie cu formele al căror *št* provenea din lat. *sc+e, i*, de tipul *scio*>**sčio*>*știu* (interesant este faptul că „faza mai veche *sč* se păstrează, alături de *št*, în macedoromân" [*știu—sčiu*], vezi A. Philippide, *OR*, II, p. 219); lat., **cascis*>**casči*>*caști*; lat. **cascet*>*casče*>*(să) cašte* (formele dialectale transilvănene și bănățene *să căște, tu căști*, vezi ALR II/I, h. 23, sînt dintr-o fază mai nouă și au rezultat prin fenomenul tardiv al africatizării dentalelor, caracteristic acestor graiuri).

În concluzie, forma *să mușce* din ms. 4 389 reprezintă un arhaism fonetic, care are numeroase analogii în alte texte din epocă și care face parte dintr-un mic grup de verbe latinești populare cu o evoluție fonetică specială.

3.28.0. În cîteva cuvinte ale căror etimonuri conțin grupurile *sn, sm*, acestea din urmă apar adesea, în textele studiate, ca *zn, zm*, în urma unui fenomen de acomodare la sonoritate. Fenomenul din texte are bază populară. El a fost studiat în detaliu, pe baza atlaselor lingvistice românești, de Doina Hreapcă, în lucrarea *Sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde* (s, ș, f; c, t, p) *urmate de sonanta nazală* n, *o tendință activă în graiurile dacoromâne*, în ALIL, tom. XXIX, 1983—1984: A, Iași, p. 175—215. Graiul moldovenesc se dovedește mai conservator în această privință, căci aici întîlnim, de pildă, aria cu *snop*, față de *znop*, cunoscută în cea mai mare parte a țării (vezi harta 1 de la p. 212 a lucrării citate a Doinei Hreapcă).

În cele trei texte de care ne ocupăm, se constată, în linii generale, o situație asemănătoare cu cea prezentată mai sus. Textele de proveniență sudică, BB și ms. 4 389, prezintă mai multe sau numai forme sonorizate, în timp ce ms. 45 este mai aproape de norma limbii române literare moderne.

În BB, Fac., întîlnim grupurile sonorizate *zm-, zn-*, în: *zmirnă* (*37*, 25; *43*, 11), față de gr. σμύρνα, vsl. *smirna* (în greacă există însă și ζμύρνα, vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 751); *zmoală* (*6*, 14; *14*, 10); *a zmoli* (*6*, 14); *zmochin* (*3*, 7); *znop* (4 ocurențe în *37*, 7). Ultimul cuvînt apare o dată și fără sonorizarea lui *s-*, *snopi* (*41*, 47). Tot fără sonorizare este folosit și vb. *ai smintit* (<vsl. *sŭmęsti, -mętǫ*) (*29*, 25). Numărul formelor cu spiranta surdă este mai mare în ms. 45: *smoală* (*14*, 10), față de vsl. *smola*; *a smoli* (*6*, 14), față de vsl. *smoliti*; *smochin* (*3*, 7), față de vsl. *smokvina*, bg. *smokina*; *snopi* (*41*, 47). Totuși, întîlnim aici și *zmirnă* (*37*, 25; *43*, 11) și *zmoală* (*6*, 14), pe care le-am putea pune pe seama copistului muntean. În ms. 4 389, aceleași cuvinte (8 ocurențe), în aceleași capitole și versete, cunosc numai varianta cu fenomenul sonorizării: *zmirnă, znopi, zminti, zminteală*.

3.29.0. Inovația apărută în dialectul nordic, constînd în progragare a lui *-n-* în *genunchi*, prezentă în ms. 45 și în BB, Fac. *30*, 3; *48*, 12, nu este realizată în ms. 4 389, care a rămas la forma mai veche *genuchiele* (*48*, 12; *50*, 23) (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 136).

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1.0. Declinarea. La declinarea I, substantivul *mînă* mai prezintă numai la plural forme care arată că provenea din declinarea a IV-a latină. Acestea se întîlnesc numai în ms. 45, care se dovedește și în acest caz a fi mai arhaic. Astfel, pl. art. *mînule* apare în ms. 45, Fac. în: *9*, 2; *16*, 12; *24*, 47; *27*, 22 (aici: „*Iară mînile sîntu mînule lui Isav*"); *27*, 23; *35*, 4. În alte locuri, acest text are și el forma *mîini*, sg. *mînă*, pl. art. *mînile*. Formele menționate acum sînt generale în textul BB, Fac., în care ele apar în 47 de ocurențe. Situația din BB este la fel și în ms. 4 389.

1.1.1. Încadrarea la declinarea I a a substantivului *soră* (<lat. *soror*) nu este complet realizată. Forma nearticulată *sor*, continuatoarea directă a formei de nominativ singular menționate, cunoaște în BB, Fac. 7 ocurențe (*12*, 13, 19; *20*, 2, 5, 12; *26*, 7, 9); mai apar apoi sintagmele *soru-sa* (*30*, 1, 14) și *soru-noastră* (*34*, 14), în care se menține *-u* din lat. *soror*. Încadrarea la declinarea I în *-ă* s-a realizat în textul BB, Fac. în 10 cazuri.

În ms. 45, numărul ocurențelor formei *sor, soru (soru-noastră, 24*, 60; *soru-sa, 30*, 1, 14; *34*, 27) este de 12, pe cînd forma mai nouă, *soră*, este atestată, ca și în BBB, de 7 ori. Forma *suru-mi*, din *26*, 9, se datorează, poate, unei transcrieri greșite.

Al treilea text, ms. 4 389, cunoaște forma *sor* în 5 ocurențe (de exemplu în *20*, 12; *24*, 9, 59, 60), apoi *soru-sa* (*24*, 60; *30*, 14; *34*, 13, 27); *soru-noastră* (*34*, 14, 31). La genitiv-dativ singular, se menține forma moștenită din clasa imparisilabicelor: *surori-sa* (*24*, 30; *29*, 13; *30*, 1).

Pentru *noră* (<*nurus*) nu există nici o atestare în cele trei texte studiate. Apar însă sintagmele cu pronumele posesiv *noru-sa* (în BB și în ms. 45, în 6 ocurențe: *11*, 31; *21*, 22, 32; *26*, 26; *38*, 16, 24; în ms. 4 389, în 2 ocurențe); *noru-ta*, în toate cele trei texte (*38*, 24).

1.1.2. Substantivul *zi* (cf. și I. 2.8.0.; I, 3.10.1) are și forma nearticulată *zio* (BB, Fac., *1*, 5; *29*, 7), căreia îi corespunde forma arhaică și dialectală *dzuă*. Forma articulată este în BB *zioa* (16 ocurențe), iar în ms. 45, *dzua* (15 ocurențe). Ms. 4 389 conține 14 ocurențe cu forma articulată *zioa*. Prin urmare, textul BB și cel al ms. 4 389 sînt foarte apropiate de norma actuală. Formele *zúuă, ḑuuă* sînt cunoscute și astăzi în graiuri.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

Prima variantă, cu *z-*, este atestată în 11 puncte, diseminate pe o arie foarte întinsă, care cuprinde zone din Transilvania, din Crișana, din Maramureș; a doua apare într-un singur punct din Maramureș (346). În pct. 95 din Munții Apuseni, a fost consemnate formele *zóya* (art.) și *zóo* (neart.) (vezi ALR SN V, h. 1379).

1.1.3. În timp ce în BB, Fac. și în ms. 4 389 subst. *peșteră*, art. *peștera* (cu varianta *peștira*) este de declinarea I, în ms. 45 el este de declinarea a III-a : *peștere* (19, 30), art. *peșterea*, ultima formă în 14 ocurențe. Această situație este menționată de O. Densusianu. *ILR*, II, p. 92, ca existînd și la Coresi și în PO. Densusianu este de părere că schimbarea desinenței nu ar fi un fapt de morfologie românească, deoarece *peștere* „reproduce fără îndoială cuvîntul rusesc *peštere*", și nu bg. *peštera*. Poate că așa stau lucrurile. Dar în M. Vasmer, *REW*, II, p. 352, sub *pečorá*, nu apare o asemenea variantă rusească. Sînt înregistrate aici : ucr., rus. alb *pečéra*, vrus. *pečera*, *pečóra* și *péštera*, acesta din urmă împrumutată din slava bisericească.

1.1.4. Subst. *bărbĕce* este de declinarea a III-a în toate cele 4 ocurențe din BB, Fac., (*15*, 9 ; *22*, 13, 13 ; *30*, 40), din toate cele 3 texte studiate. Forma *berbec*, refăcută după pl. *berbeci*, nu se întîlnește în cartea *Facerea*. Tot astfel, *pîntece* (< lat. *panticem*) are la sg. gen.-dat. art. forma *pînteciului* (ms. 45, Fac. *3*, 14).

1.1.5. Sg. *copaci* nu este încă înlocuit prin *copac*, formă refăcută după plural. În BB, Fac., el apare cu *-u* : *copaciu* (*18*, 4, 8), în ms. 45 și ms. 4 389, *ibid.*, *copaci* (sg.).

1.1.6. Forma *tătîne* (<lat. pop. **tatāne*) are în BB, Fac. 22 de ocurențe, iar pl. *tătîni*, 53 de ocurențe. În multe cazuri, *tătîne* este însoțit de adjectivul posesiv : *tătîne-tău* (*12*, 1) ; *tătîne-mieu* (*24*, 38) ; *tătîne-său* (*27*, 5) ; *tătîne-nostru* (*42*, 32) ; *tătîne-vostru* (*31*, 5). În BB, Fac. întîlnim și formele *tatul* (8 ocurențe), *tatămieu*, *tatăl-mieu*, acestea din urmă de zeci de ori. O situație similară în privința formelor acestui cuvînt întîlnim și în cele două manuscrise, 45 și 4 389, cartea *Facerea*.

În ultimul text apare și o formă curioasă : *tătătămieu* (Fac., *45*, 9) ; *tatătă* (*44*, 19 : *„Aveț tatătă au alt frate ?")* ; *tătăsu-i* (*47*, 7) : *„Aduse Iosiț și pre tătăsu-i Iácov"*. Prima formă, *tatătă*, a rezultat prin contopirea pronumelui posesiv *tău*, devenit în vorbirea populară *to*, *tă* ; acestei forme i s-a adăugat din nou un pronume posesiv. În același mod a apărut și forma a doua, *tatătă*, în care curios este locul accentului, care totuși ar putea proba că sudura celor două elemente era perfectă. În al treilea caz, formei rezultate din contopirea substantivului cu pronumele posesiv *său*, în forma populară *so*, *su*, deci *tătăsu*, i s-a adăugat un *-i* posesiv : *tătăsu-i*.

1.1.7. Tipul lat. pop. *mamma*, *-ānis* este reprezentat în BB, Fac. prin *mumă*, *mumă-să*, pl. *mume*, gen. dat. sg. *mume-sii*, *mumei*, cu numeroase ocurențe (26). Acest tip provine din pl. **mămîni*, precum și din *mamă tă*, *mamă să*, în care *a* din prima silabă, fiind neaccentuat, s-a sincopat : **mma*, **mmă*. Din acestea, s-au dezvoltat, pe de o parte, munt. *mumă*, iar pe de altă parte mold. vechi *îmmă*, cu un *î-* protetic ca în *îmi*, *îl* etc. (vezi H. Tiktin, DRG *II*, p. 1020, sub *mumă*) Remarcabil este faptul că în BB editorii au impus norma literară muntenească în toate cel 26 de ocurențe : *muma*, *mume*, *mumă-sa*, *mumă-ta*, *mume-sii*, *mumei*. Ei au eliminat complet pe *maică*, termen bisericesc de origine slavă (cf. bg., sîrb. *majka*, diminutiv al sîrb. *maja*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), ale cărui ocurențe în ms. 45 se ridică la cifra de 24 : *maică*, *maică-sa*, *maicii* etc. O singură dată apare în acest text moldovenesc munt. *mumă* : *„Cel de o mumă născut"* (*43*, 29) ; este foarte probabil că avem a face cu o intervenție a copistului muntean al acestui manuscris. Consemnăm, tot din ms. 45, o formă în care apare articolul hotărît masculin înaintea substantivului *mîne* (<*mămîne*) : *frate lui mîneta* (*28*, 2).

Tipul lat. pop. *mamma*, *-ānis* este continuat mai clar în forma art. *mumînile*, din ms. 4 389, Fac., *32*, 11. În celelalte cazuri, traducătorul acestui text este adeptul normei muntenești, *mumă* : *mumă-sa* (*24*, 21 ; *24*, 25) ; *mumă-ta*, *mume-sei* (*24*, 67 ; *27*, 11, 14 ; *24*, 53 ; *28*, 5 ; *29*, 1, 10, 10, 10 ; *44*, 20) ; *mume-tei* (*28*, 2).

Este demn de remarcat faptul că actualul *mamă* nu a fost întîlnit niciodată în vreunul din cele trei texte studiate, cartea *Facerea*. Dacă judecăm după datele oferite de *DLR*, s.v., atestările acestei forme, astăzi general răspîndite, cum rezultă din datele atlaselor lingvistice, încep abia cu Ion Heliade Rădulescu.

1.1.8. După modelul *tată* — *tătîni*, *mamă* — *mămîni*, s-a creat, de la *frate*, pl. *frățini*, și apoi sg. *frățîne*. Sintagma *frățîne-tău* este atestată în BB, Fac. și în ms. 4389 (*27*, 40 ; *38*, 8). Realizarea cu *ț* dur apare în ms. 45 : *frățîne-tău* (*27*, 40 ; *38*, 8).

1.1.9. Substantivul feminin *văduvă* (forma aceasta apare în ms. 45) are în BB, Fac. terminația *-o*, *văduo* (*38*, 11 ; singura ocurență), în continuarea unei tradiții bine ilustrată în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 96).

1.1.10. Trecerea de la declinarea a doua la declinarea a treia pare să fi avut loc în cazul substantivului *(un) umere*, realizat, în contextul de care ne ocupăm, cu *-e* trecut la *-i*, *umeri* : *„Și-au supus umerile său spre osteneală"* ; *său* indică singularul cuvîntului precedent.

1.2.0. Genul. Cuvîntul *slugă* este de genul masculin în contextul din ms. 45 : *„Numără pre ai lui slugi de casă"* (Fac., *14*, 14) ; în BB : *pre ai lui oameni*.

1.2.1. Substantivul *vlăstar* (<ngr. βλαστάρι), astăzi de genul masculin, era în epocă de genul neutru, cu pl. *vlăstare*, atestat în ms. 45, *40*, 10. Copistul acestui manuscris a notat însă pe margine și pl. *vlăstări*, cu *-ă-*, prin analogie, poate, cu substantivele feminine care cunosc alternanța *-ă-* la sg. — *-ă-* la pl.

1.2.2. O lipsă de unitate în normă se constată în cele trei texte în cazul substantivului *pustiu* (s.n.) și *pustie* (s.f.). În ms. 45, al cărui text a stat, indirect, la baza celui din BB, acest cuvînt este de genul neutru, *pustiiu* (11 ocurențe). În BB, această formă a fost înlocuită cu *pustie* (9 ocurențe). Totuși, în două cazuri a fost preluată forma neutră din ms. 45 : *pustiiu* (*12*, 9), *Pustiiul Faran* (*21*, 21). Față de această situație, în ms. 4 389 apare numai varianta feminină, *pustie*, dar numărul ocurențelor este mai mic (*16*, 7 ; *21*, 14, 20, 21 ; *24*, 62 ; *36*, *24* ; *37*, *22*). Norma literară din zilele noastre s-a decis pentru forma de genul neutru (vezi *DEX*).

1.2.3. Substantivul *buruiană*, în sintagma *buruiană de iarbă*, este folosit ca atare în textul BB, Fac. (*1*, 11, 12), în timp ce în ms. 45 apare forma de masculin, *buruian de iarbă*. Etimonul este sl. *burjanŭ*.

1.3.0. Numărul. Desinența de feminin plural a substantivului *fiară* (<lat. *fĕra*) este în BB, Fac. tot *-ă*, sunet care a apărut prin velarizarea lui *-e* precedat de *r* : *fiarăle* (*6*, 19 ; *9*, 2 ; *44*, 28). În ms. 4 389, *-e* a fost substituit prin *-i* : *fierile* (*9*, 2 ; *1*, 25, 26 ; *2*, 19) ; *fieri* (*1*, 24 ; *31*, 39) ; *fierilor* (*1*, 30 ; *2*, 20). Exemple de pl. în *-i* la acest cuvînt sînt prezentate, pentru secolul al XVI-lea, de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 98.

1.3.1. Pentru *fiară*, în ms. 45 (și uneori și în BB, Fac., și în ms. 4 389) se folosește cuvîntul *jiganie*, al cărui etimon slav stă în legătură cu vb. sl. *živiti*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

'a trăi'; cf. *jivină*. Forma de pl. a acestui substantiv are uneori *-á-*: ms. 45, *jiganiile* (*8*, 1; *9*, 10); BB, *jiganii* (*1*, 24), alteori *-ă-*: ms. 45, *jigăniile* (*1*, 24); BB, *jigăniile* (*8*, 1; *9*, 19); ms. 4 389, *jigănii* (*1*, 24), *jigăniile* (*1*, 25; *7*, 23; *8*, 1). Alternanța *-á-* acc. la sg. — *-ă-* acc. la pl. (tipul *fară — fări*, *sară — sări*, *pradă — prăzi*) nu devenise normă în textele de care ne ocupăm. În aceeași situație este și subst. *sabie*, care are pl. *sabiile* (ms. 4 389, Fac., *34*, 23), nu *săbiile*. În schimb, alternanța apare la forma de gen. art. a subst. *covată* : *covăților* (ms. 45, Fac., *30*, 38/39). În acest caz, presiunea sistemului morfologic a anihilat „legea velarizării". Pluralul substantivului *țară* este uneori *țăr* (BB, Fac., *13*, 13) sau *țără* (ms. 45, *ibid.*), articulat *țările* (ms. 4389, Fac. *36*, 40).

1.3.2. Substantivul *slugă* are pl. art. *slugele* în ms. 45, Fac., *44*, 31; dar chiar în același verset apare gen.-dat. sg. *slugii*.

1.3.3. Pluralul substantivelor m a s c u l i n e prezintă puține situații deosebite. Astfel, în ms. 45, mai arhaic în multe privințe și cu elemente dialectale nordice, a fost folosită și forma de pl. *ai* (*16*, 3.; *29*, 18), pentru *ani*, acesta din urmă folosită în mod curent atît în acest text, cît și în BB și în ms. 4 389.

1.3.4. Alternanța *-z- — -j-* nu apare în forma de plural a substantivului *grumaz* (ms. 4 389, Fac., *27*, 16).

1.3.5. La substantivele n e u t r e, desinențele de plural sînt cele obișnuite: *morminturi* (BB, Fac., *23*, 6; la fel în ms. 45); *mormînturile* (ms. 4 389, Fac., *23*, 6; *47*, 30); *finuri* (*24*, 32), în toate cele trei texte; *arce(le)* (49, 24), în toate cele trei texte. Cînd desinența de neutru *-e* este precedată de *r*, are loc velarizarea lui *-e*: pl. *cară* (BB, Fac., *50*, 9; ms. 45, *4*, 5; ms. 4 389, *45*, 27; *46*, 5); *carăle* (BB, *45*, 27; *46*, 5, 29; ms. 45, *45*, 27; *46*, 29); *hotarăle* (*10*, 19; *23*, 17, în toate cele trei texte; în ms. 4 389 și în *19*, 29); *hotarălor* (*47*, 21, în BB și în ms. 45; ms. 4 389, în *19*, 28). O. Densusianu, *ILR*, II, p. 105, susține că velarizarea ar fi avut loc mai întîi la cuvinte ca *fiară*, *cară*, al căror etimon avea *-rr-*, după care, prin analogie, desinența *-ă* s-ar fi extins și la subst. ca *hotară*, *izvoară* (cf. și I. Gheție, *BDRL*, p. 159).

1.4.0. C a z u l. Ca și în paragrafele precedente, formele articulate și nearticulate vor fi tratate împreună.

Substantivele feminine care fac pluralul în *-e*, au genitiv-dativul singular fie în *-ei*, fie în *-ii*. Astfel, în BB. Fac., se întîlnește, în 6 ocurențe, forma *casei*, și în 7, *casii*. În ms. 45, predominantă este forma *casei*; *casii* apare o singură dată (*31*, 37) (tot în acest text, și *sororei*, *24*, 30). Ms. 4 389 are în 9 ocurențe forma *casei* și numai o singură dată, *casii* (*35*, 2).

1.4.1. Substantivul *mare*, pl. *mări* are în BB, Fac., gen.-dat. sg. *mărei* (2 ocurențe) și *mării* (4 ocurențe). Ultima formă este prezentă în toate cele 6 atestări din ms. 45 și în cele 5 din ms. 4 389.

1.4.2. Adj. *sting*, substantivat, apare în ms. 4 389 la gen. dat. în forma *stingăi* (*48*, 13). Gen.-dat. numelor proprii în *-că*, cum este *Reveca*, este în *-căi* : *Revecăi* (6 ocurențe în BB). Pentru formele cu articolul hotărît feminin de genitiv-dativ antepus, vezi II, **2.1.0.**

1.4.3. Substantivul *foamete* are în ms. 45, pe lîngă forma de gen.-dat. *foametei* (*41*, 36), și varianta cu *-f-*, *foameței* (*41*, 54 [53]), pe care au preluat-o și editorii textului BB. Demn de semnalat este faptul, menționat și de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 100, că gen.-dat. *foamiliei* apare, o singură dată, și în PO, în același capitol din *Facerea* (41), dar în versetul 50. Apariția variantei cu *-f-* se explică prin analogie cu feminine de declinarea a III-a ca *cetăți*, *părți*, *cărți*, *față* de sg. *cetate*, *parte*, *carte*, încît nu știm dacă putem vorbi de o influență a textului din PO asupra traducătorului ms. 45.

1.4.4. Genitivul cu *a* se întîlnește în construcții specifice limbajului biblic, alcătuite cu *tot*, în exemple ca : *„Vrêmea a tot omul"* (BB, *6*, 13), căreia în corespunde în grecește o construcție cu πᾶς+gen. : καιρός παντὸς ἀνθρώπου; *„Dupre fața a tot pămîntul"* (BB, Fac., *7*, 4, 23; *8*, 7; *11*, 8; *19*, 41, 56), în gr. ἐπὶ τὸ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, în slavonă ѡ҃ лицѣ҃ всѣ҃мъ землѧ; *„Den mîna a toate jiganiile"* (BB, Fac., *9*, 5), în gr. ἐκ χειρὸς πάντων τῶν θηρίων; *„Rosturile* [=limbile] *a tot pămîntul"* (BB, Fac., *9*, 5), în gr. τὰ χείλη πάσης τῆς γῆς(τό χεῖλος 'lèvre', în cazul față însă 'limbă'); *„Înaintea a tot norodul pămîntului"* (BB, Fac., *23*, 13), în gr. ἐνάντιον παντὸς τοῦ λαοῦ τῆς γῆς; *„Și întru mijlocul a tot sufletul viu"* (BB, Fac., *9*, 15), în gr. καὶ ἀνά μέσον πάσης ψυχῆς ζώσης; *„Domn a toată casa lui"* (BB, Fac., *45*, 8), în gr. κύριον παντὸς τοῦ οἴκου αὐτοῦ; *„Stăpîn (domn) a tot pămîntul Eghipetului"* (BB, Fac., *45*, 8), în gr. ἄρχοντα πάσης γῆς Αἰγύπτου. Aceste construcții, cu o mare ocurență, sînt prezente și în ms. 45, precum și în ms. 4 389.

1.4.5. Genitivul cu *de* apare în : *„Într-o latură de agrul lui"* (ms. 4 389, Fac., 23, 9); *„Într-o parte de țarina lui"* în ms. 45, *ibid.* Dar în BB : *„În partea țarinii lui"*.

1.4.6. Dativul cu *a* apare în contextul : *(„Și le măsură grîu Iosi,... fraților lui) și a toată casa tătîne-său"* (BB, Fac., *47*, 12). În ms. 45 apare aceeași construcție, dar fără *a*. Prepoziția reapare însă în ms. 4 389. Modelul este gr. ... καὶ παντὶ τοῦ οἴκου του πατρὸς αὐτοῦ.

1.4.7. Vocativul în *-e* al substantivelor masculine, la singular, apare în exemple ca : *doamne* ! 'stăpîne' ! (gr. κύριε) (sens laic) (BB, Fac., *44*, 19; *23*, 6, 11, 15; *24*, 18; *31*, 35; *33*, 8, 15; *42*, 10; *43*, 20; *40*, 18; la fel în ms 45; în ms. 4 389, cu două ocurențe mai puțin); *Doamne* ! (sens religios) (BB, Fac., *18*, 3, 30, 32; *19*, 18; *20*, 4; *24*, 42; *32*, 9; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389); *„Stăpîne, Doamne* !" (δέσποτα κύριε) (BB, Fac., *15*, 2; ms. 4 389, *ibid.*; *15*, 8); *„Stăpînitoare, Doamne* !" (BB, Fac., *15*, 8); *„Despuitoriule, Doamne* !" (ms. 45, Fac., *15*, 2); *„Despuitoare, Doamne* !" (ms. 45, Fac., *15*, 8); *„Doamne, Dumnezeule* !" (ms. 4 389, Fac., *32*, 9); *jupîne* ! (ms. 4 389, Fac., *24*, 18; *43*, 20); *împărate* ! (ms. 4 389, Fac., *41*, 35).

1.4.8. Vocativul plural masculin în *-lor* !, provenit de la dativul plural articulat, apare în : *domnilor* ! (sens laic), atestat în toate cele trei texte (Fac., *19*, 2); *fraților* !, de asemenea în toate cele trei texte (Fac. *19*, 7; *29*, 4).

1.4.9. Numele proprii masculine la declinarea a II-a, de origine străină, au la vocativ desinența *-e*. Trebuie spus însă că această desinență este prezentă la aceleași nume din versiunea slavonă : *Adame* ! (BB, Fac., *3*, 9; la fel în ms. 4 389); *Avraame* !, uneori repetat, ca în versiunile grecească, latinească, slavonească (BB, Fac., *22*, 1, 11; *15*, 1; la fel în ms. 4 389); *Iacove* ! (BB, Fac., *31*, 11; *46*, 2; la fel în ms. 4 389). Față de aceste două texte, ms. 45 se deosebește prin absența desinenței *-e* la aceste nume proprii : *Adam* !, *Avraam* !, *Iacov* !

1.4.10. Numele proprii care după desinență au aspect feminin, cum este *Iuda*, primesc la vocativ desinența *-o* : *Iudo* ! (în BB, Fac., în ms. 45 : *49*, 8, 9; în ms. 4 389 : *49*, 9; aici, în versetul 8, apare forma de nominativ : *Iuda* !). Menționăm că acest nume propriu are în textul slavon (Biblia de la Ostrog) forma identică cu cea de mai sus : *Iudo* ! Modelul slavon este, prin urmare, evident.

2. ARTICOLUL

2.1.0. A r t i c o l u l h o t ă r î t. Cîteva nume proprii feminine formează genitiv-dativul singular cu aju-

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

torul articolului *ii (=ei), îi, i, a i* antepus, ca în cunoscutele exemple din PO: *ii Sara* (Fac. *18*, 10), *ii Tamar* (Fac. *31*, 13), pe care O. Densusianu, *ILR*, II, p. 113, le considera „mărturii prețioase pentru istoria declinării" și „o vagă urmă a vechii flexiuni a substantivelor în dacoromână". Pe de altă parte, G. Ivănescu, *ILR*, p. 135, și *Probl.*, p. 103, vedea în antepunerea articolului hotărît feminin una din trăsăturile importante ale fostului dialect crișean-maramureșean din epoca românei primitive, cu analogii în dialectul aromân *(a li feată)*. În Moldova, fenomenul ar fi fost adus de ardeleni și de crișeni-maramureșeni. Într-adevăr, în scrierile din Moldova se întîlnesc multe exemple de tipul *ficior ii Șoldănească, ei Gripinei, i Mîndroaie* etc. Numeroase exemple de acest fel a adunat din documentele moldovenești I. Tanoviceanu, în „Arhiva", VIII, p. 329—344; alte exemple, la I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 119—122[1]. Ultimul lingvist spune că este puțin probabil „ca genitivele și dativele cu articol proclitic... să reprezinte continuitatea stadiului primitiv" (p. 119). Necesitatea de a nu modifica numele propriu ar explica, după I. Coteanu, „toate genitiv-dativele anterioare, începînd cu cele din secolul al XVI-lea" (p. 120).

Fenomenul apare în textul ms. 45 în următoarele contexte din cartea *Facerea*: *„Și-i povești ii Rahil"* (*29*, 12); *„Slujnica i Rahil"* (*30*, 5 [4], 7 [6]); *„Și-ș aduse aminte Dumnedzău ii Rahil* (*30*, 22); *„Carea au datu-o Lavan ii Rahil, fătei lui"* (*46*, 25 [26]); *„Lui Vathuil, ficiorul ii Melhas* (*24*, 15); *„Și dzise Iuda ii Thámar, noru-sa* (*38*, 11); *„Și să spusă ii Thámar, noru-sa, dzicînd"* (*38*, 13); *Și dzise Lámeh muierilor lui, ii Adá și Sellá* (*4*, 23 [22]). Aceste exemple nu au fost preluate în BB, cu o singură excepție. În ms. 45, Fac. *14*, 6, apare sintagma: *„Păn la teremínthos a i Faran"* [*thereminthos* este explicat, pe margine, prin cuvîntul *stăjar*], pe care editorii BB au preluat-o în forma *„Pănă la teremintho a i Faránii"*. Acest *ai* trebuie scris *a i*, primul element fiind prepoziția *a*, iar *i* articolul hotărît de genitiv-dativ antepus. (vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 121—122). El corespunde articolului feminin de genitiv din textul grecesc τῆς: ἕως του Τερεμίνθου τῆς φαράν.

2.1.1. În BB, Fac., genitivul numelor proprii feminine *Rahila, Melhá* și *Thámara* este: *Rahilei* (8 ocurențe) și *Rahilii* (3 ocurențe); *Melhăi* (2 ocurențe), *Thámarii* (2 ocurențe). În cazul numelui *Adá*, nu apare o formă de genitiv cu articolul postpus. Situația este asemănătoare în ms. 4 389, care cunoaște, în cartea *Facerea*, 10 ocurențe ale genitiv-dativului *Rahilei* (niciodată varianta cu *-ii*), apoi 2 ocurențe cu *Melhăi* și 1 cu *Tamarei*. Față de aceste texte, traducătorul ms. 45 a avut oscilații în redarea în română a construcțiilor similare grecești. În afară de cele 9 ocurențe cu articolul hotărît feminin de genitiv-dativ antepus, cu variantele *ii, i, a i*, din paragraful precedent, el a mai recurs la un procedeu străin limbii române, și anume: numele propriu feminin, terminat în consoană, apare nedeclinat la cazurile genitiv-dativ, urmîndu-se îndeaproape textul grecesc. De exemplu: *„În casa Rahil"* (*31*, 34), după gr. εἰς τὸν οἶκον Ῥαχήλ; *„Stîlpul mormîntului Rahil"* (*35*, 20), după gr. στήλη μνημείου Ῥαχήλ; *„Slujnicii Rahil"* (*35*, 25), după gr., παιδίσκης Ῥαχήλ; *„Feciorii Rahil"* (*35*, 24; *46*, 19, 22 [23]), după gr. υἱοὶ Ῥαχήλ. Procedeul nu se întîlnește în BB, Fac., deși acest nume propriu, terminat în consoană, are în acest text 30 de ocurențe. Varianta cu *-a*, *Rahila*, apare în BB numai de 6 ori.

În sintagma, menționată mai sus, *ii Melhás*, traducătorul ms. 45 a păstrat și desinența de genitiv grecească a numelui propriu. Situația se repetă și în cazul unor nume proprii feminine în genitiv: *Adas, Olevemas, Balas, Zelfas*, din același manuscris. Dificultatea articulării unor astfel de nume se vede și din faptul că în același text numele *Melha* apare o dată chiar cu articolul masculin *lui* antepus: *a lui Melha* (gr. τοῦ Μελχά). Faptele acestea vin în sprijinul explicației propuse de I. Coteanu privind formele antepuse *ii, i, a i*.

2.1.2. Articolul hotărît masculin *lu* a fost folosit o singură dată în textul BB, Fac.: *lu Iacov* (*50*, 24) și de două ori în ms. 4 389: *al lu Ferezei* (*34*, 30); *Hatmanii lu Raguil* (*36*, 17). În ultimul text, a fost notat o dată articolul *lui* antepus în *lui Vavilonul* în loc de *Vavilonului* (*10*, 10).

2.2.0. În BB, Fac. și în ms. 4 389, formele articolului *al, a, ai, ale* sînt folosite în conformitate cu norma literară actuală. Unele mici abateri din BB se datoresc poate tipografilor moldoveni, în al căror grai se ajunsese la reducerea formelor menționate la forma unică *a*. Fenomenul se întîlnește în multe texte din secolul precedent (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 109). Răspîndirea actuală a formei invariabile, precum și apariția acesteia în documente pot fi văzute la I. Gheție, *BDRL*, p. 161—162.

Articolul de masculin *al* se întîlnește în BB, Fac. în aproximativ 50 de ocurențe. O comparație cu textul ms. 45 este edificatoare în ceea ce privește preferința autorului acestui text pentru forma invariabilă *a*. S-a făcut observația mai demult că forma unică *a* a apărut mai întîi înaintea substantivelor. Această remarcă se confirmă și cu textul ms. 45, în care *a*, în loc de *al*, cunoaște utilizări de felul celor care urmează: *a*[l] *pasărilor* (7, 21); *a*[l] *dobitoacelor* (7, 21); *a*[l] *jiganiilor* (7, 21); *a*[l] *casei* (*17*, 12); *a*[l] *legăturii* (*39*, 23); *a*[l] *Arravici* (*45*, 9); *a*[l] *Araviei* (*46*, 34); *un rostu a*[l] *tuturora* (11, 6). În afară de substantive, *a* mai apare în: *a*[l] *cui* (*32*, 17; *38*, 25); *a*[l] *lui Avraam* (24, 15); *a*[l] *lui Iacov* (*46*, 8); *a*[l] *lui Dumnedzău* (*50*, 19); *a*[l] *lui Melha* (*24*, *24*); *a*[l] *șaptelea* (*29*, 27); *a*[l] *celui mai mare* (*41*, 12); *a*[l] *celora* (*43*, 34); *a*[l] *mieu* (*49*, 3). Nu apare forma unică *a* înaintea numelor ordinale: *al doilea* (11 ocurențe), *al treilea* (3 ocurențe), *al patrulea, al cincilea, al șeaselea* (dar *a*[l] *șaptelea*, vezi mai sus) și nici înaintea pronumelor posesive: *al mieu* (dar există și o excepție, vezi mai sus), *al tău* (6 ocurențe), *al vostru* (3 ocurențe), *al ei*.

2.2.1. Forma de masculin plural *ai* apare de cîteva ori în ms. 45 ca *a*, înaintea unor substantive care în BB, Fac. au *ai*. În ms. 45: *a*[i] *împăratului* (*40*, 5); *a*[i] *ieftinătății* (*41*, 34); *a*[i] *foametei* (*41*, 36); *a*[i] *foamelii* (*41*, 53); *a*[i] *dzilelor*; *a*[i] *casei lui* etc. În schimb, se menține *ai* în *ai lui slugi* (*14*, 14); *ai lui* (*32*, 22); *ai miei* (*48*, 5); *ai tăi* (*48*, 6). În două cazuri, cei care au tipărit BB au preluat din textul de proveniență moldovenească forma invariabilă *a*: *ani a foamelii* (BB, Fac., *48*, 34); *celor doi frați a lui* (*9*, 22).

[1] Adăugăm următoarele atestări moldovenești: *îi Ionășășească* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 238, nr. 181, anul <1657>; *îi Lăzăroe* (Ghibănescu, *Surele*, IV, p. 7, nr. X, anul 1660; *îi Pătrășcoe* (*ibid.*, p. 9, nr. XIII, anul 1661); *îi Udroe* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III$_1$, p. 198, nr. 142, anul 1662); *îi Bălăncioae* (*ibid.*, III$_2$, p. 36, nr. 25, anul 1660); *îi Iordăchioae* (*ibid.*, p. 45 nr. 33, anul 1667); *îi Zoloae* (Ghibănescu, *Surele*, V, p. 29, nr. XVII, anul 1675); *îi Pătrășcoae* (*ibid.*, III, p. 219, nr. 131, anul 1641; *i Bucioae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III$_1$, p. 121, nr. 90, anul 1659); *i Secheloae* (Ghibănescu, *Surele*, IV, p. 305, nr. CCLXVIII, anul 1660); *i Pătrășcoae* (*ibid.*, p. 9, nr. XIII, anul 1661); *a i Cărstoae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II$_2$ p. 141, nr. 87, anul 1648); *a i Bălăcioae* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III$_2$, p. 37, nr. 25, anul 1666); *a i Mitrăuțoae* (Ghibănescu, *Surele*, II, p. 277, nr. CCXLV, anul 1669. Datele din această notă mi-au fost puse la dispoziție de colegul I. Caproșu, căruia îi aduc, și aici, mulțumirile mele.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.2.2. Forma de feminin plural *ale*, cu 42 de ocurenţe în BB, Fac., apare în textul ms. 45 în numai 24 de ocurenţe, şi anume înaintea unor pronume posesive: *ale mêle* (2 ocurenţe); *ale tale* (7 ocurenţe); *ale sale* (1 ocurenţă); *ale lui* (7 ocurenţe); *ale noastre* (2 ocurenţe); *ale lor* (2 ocurenţe) şi în sintagmele al cătuite cu pronume posesive: *ale tătîne-mieu* (*41*, 51); *ale tătîne-nostru* (*31*, 1). O singură dată apare *ale* înaintea unui substantiv: *ale fêtelor* (*31*, 43), căci, de regulă, în asemenea cazuri, se întîlneşte în ms. 45 numai forma invariabilă *a*: *a*[le] *lunei* (*7*, 11; *8*, 4, 14); *a*[le] *oilor*; *a*[le] *grumadzii lui* (*27*, 16). Forma *a*, în loc de *ale*, este prezentă în acest text şi înaintea unor pronume: *a*[le] *cui* (32, 17; 38, 25); *a*[le] *lui* (*2*, 21; *19*, 16; *30*, 42; *39*, 4, 5, 6; *41*, 43). În alte patru cazuri, se întîlnesc construcţii fără articolul posesiv.

Demn de reţinut este faptul că textul BB, Fac., ca de altfel şi cel din ms. 4 389, respectă norma sudică, devenită literară, în privinţa formei *ale* de feminin plural.

2.2.3. O întrebuinţare specială a articolului genitival *al, a* se întîlneşte atunci cînd acesta se află înaintea pronumelor nehotărîte *fieştecare* şi *fiecine*. Exemplele provin din ms. 4 389. Articolul *ai* separă pe *fişte* de forma oblică a pronumelui relativ înaintea căruia stă: *fişte-ai-căruia* (*42*, 25); *fişte-a-cui-* (*42*, 35). Dar apare o dată şi *a fiecui* 'a fiecărui' (*44*, 1). Exemple similare, din secolul al XVI-lea, la O. Densusianu, *ILR*, II, p. 125: *fie-al-căruia, fieş-al-cărui, fieşi-a-cui*.

2.3.0. Articolul adjectival are la genitiv-dativ singular numai forma etimologică *(a) cei* (<**eccu*[*m*]+*illaei*). Forma cu *-l-*, *(a)celei(a)*, ca şi formele *aceleiaşi*, *(a)celeilalte*, au apărut în texte abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea şi s-au impus în limba română literară începînd de pe la mijlocul secolului următor (vezi C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor româneşti: formele* (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a), în vol. *Studii de limbă literară şi filologie*, II, Bucureşti, 1972, p. 25—52). Într-adevăr, în toate cele trei texte studiate, în puţinele atestări existente, apare la genitiv-dativ singular numai varianta *cei* (feminin). Astfel, în BB, Fac.: „*Slugii lui cei mai bătrînĕ*" (24, 2; la fel în ms. 45; iar în ms. 4 38 9: „*Slugii sale cei mai bătrînĕ*); „*Numele cei mai mari, Lia*" (BB, Fac., *29*, 16; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, altă formulare); „*Şi cei tinere, Rahil*" (BB, Fac., *29*, 16; la fel în ms. 45, cu adaosul după *Rahil*: *numele*; în ms. 4 389, altă formulare).

Pronumele demonstrativ feminin de dativ, *acei* (=*aceleia*) se întîlneşte în următorul pasaj din BB, Fac.: „*Şi plini şi acei 7 ani*", căruia în ms. 45 îi corespunde textul „*Şi plini şeaptelea acestiia*".

Într-un singur exemplu din ms. 4 389 apare articolul adjectival în forma *cela*: „*Păstoriul său cela odolomiteanul*" (*38*, 20).

3. ADJECTIVUL

3.1.0. Forma de masculin *roşiŭ*, scrisă în BB ρόωĩ8, iar în ms. 45 ρωωĩ8 (<lat. *rŭsseus*), a fost înregistrată ca atare în 3 ocurenţe. În ms. 4 389, apare varianta *roşu* (*25*, 25; *38*, 28) şi *roşul (la mînă)* (38, 30).

3.1.1. Adj. *supţire* are două forme de plural: *supţiri* şi *supţii*. Ultima apare atît în ms. 45, cît şi în BB, Fac.: *41*, 3, 4, 6, 7, 19, 20. Prima formă, cu *-r-*, cunoaşte 4 ocurenţe în BB, Fac. (*41*, 23, 24; *27*, 27) şi 3 în ms. 45. În ms. 4 389, această formă, *supţiri*, este atestată în 5 ocurenţe.

3.1.2. Numai în ms. 4 389 a fost întîlnită forma de plural masculin *goli*, a adj. *gol*: „*Şi grumazii lui pre unde era goli*" (27, 16).

3.1.3. Consemnăm şi derivatul feminin singular de la adj. *puţin*, anume *puţinea*, în „*Adapă-mă puţinea apă*" (BB, Fac., *24*, 17, 43; la fel şi în ms. 45).

3.1.4. Adj. *înalt* (<lat. *in alto*) apare în BB, Fac. mai ales în varianta *nalt* (*12*, 6; *14*, 18, 19, 20; *22*, 2); *nalţi* (*7*, 19, 20); *naltul (lui)* (*6*, 15). Se întîlneşte o dată şi varianta *înnaltu* (*14*, 22). Acestei norme din BB, Fac. îi corespunde în ms. 45 forma cu *-nn-*, cu *-u* şi cu *i-*: *înnăltu* (*12*, 6; *14*, 18, 19, 20, 22); *înnalţi* (*7*, 19, 20); *nnalţi* (*6*, 15). Forma *înaltu* apare în *14*, 19. Scrierea cu *-nn-* se întîlneşte şi în cazul verbului *să înnălţă* (7, 20).

3.2.0. Pentru superlativ se foloseşte uneori construcţia *mult foarte*: „*Grîu ca năsipul mării mult foarte*" (BB, Fac., *41*, 49). Aceeaşi modalitate se află şi în cele două variante manuscrise, 45 şi 4 389. Ideea de superlativ este exprimată şi prin repetarea adv. *foarte*: „*Şi să îmbogăţi omul foarte, foarte*" (BB, Fac., *30*, 45); „*Şi te voi creşte foarte, foarte*" (BB, Fac., *17*, 6). Construcţia, prezentă şi în ms. 45, precum şi în ms. 4 389, reprezintă o calchiere după gr. σφόδρα, σφόδρα 'fortement, beaucoup'.

4. PRONUMELE

4.1.0. Pronumele personale. La persoana I: sg. dat. forma conjunctă este *îm*, atestată în BB, Fac. de 10 ori, pe cînd forma fără *î-* are o frecvenţă de mai multe zeci de ori. Consemnăm şi faptul că la persoana a II-a singular se foloseşte o formă fără *-i*: *-l, ţl*, în zeci de ocurenţe, în toate cele trei texte studiate. Varianta *îţi*, care va deveni mai tîrziu normală în limba literară, apare o singură dată în textul BB, Fac. (*48*, 22).

Forma de dativ plural *noao* cunoaşte în BB, Fac. 29 de ocurenţe, iar în ms. 45, 20 de ocurenţe. În ultimul text apare însă şi varianta *noaă* (6 ocurenţe), precum şi *noă* (*11*, 4; *42*, 2; *43*, 5), care, în ciuda grafiei imprecise, pare a marca începutul procesului de închidere a diftongului *oá* urmat de sunet labial, în cuvintele bisilabice, proces care începuse în unele graiuri populare (vezi I. 2.2.0.). Forma mai veche se păstrează ca atare şi în ms. 4 389, în care se foloseşte pentru *-uă* grafia *-oă*: *noaoă*.

4.1.1. La dativ plural, persoana a II-a, în BB, Fac., întîlnim forma *voao*, în 28 de ocurenţe. Această variantă cunoaşte în ms. 45 numai 8 ocurenţe (faţă de 20 ale lui *noao*), în timp ce forma cu *-ă*, *voaă*, are 12 ocurenţe, un număr dublu faţă de ocurenţele formei *noaă*. Dar mai importantă pare a fi cifra care indică ocurenţele formei noi *voă* (cu o grafie imprecisă, dar care ascunde rostirea *vouă*, cu diftongul *-óá-* redus la *-ó-*): 7 ocurenţe, faţă de numai 3 în cazul lui *noă*. Putem conchide că în ms. 45, Fac. se găsesc suficiente exemple pentru a ilustra faza incipientă de trecere de la formele vechi *noao, voao* la norma nouă, de astăzi, *nouă, vouă*. Cît priveşte textul din ms. 4 389, Fac., acesta rămîne la forma veche *voaoă* (cu 10 ocurenţe).

La persoana a II-a plural, forma neaccentuată de dativ este uneori *vă*, ca în unele texte din secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 117): „*Tufele ierbii vă li-am dat toate voaă*" (ms. 45, Fac., *9*, 3). Această trăsătură arhaică mai apare şi în ms. 4 389: *(„Argintul) care vă se-a întors*" (Fac., *43*, 12), precum şi în BB: „*Ce vă s-au întorsu*" (*ibid.*; la fel şi în ms. 45).

4.1.2. Persoana a III-a singular a pronumelui personal masculin de dativ este uneori *ii*, în loc de *îi*, în ms. 45: „*Şi lui Avram ii făcură bine pentru însă*" (*12*, 16). În BB, textul corespunzător are pe *-i* unit de verb: „*Şi lui Avram făcu-i bine pentru dinsa*".

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

Forma de feminin apare într-un context ca acesta : *„Ce Sarra îi va fi numele"*, din ms. 45, *17*, 15, față de forma *îi*, din BB. În ms. 4 389 nu există construcțiile respective. Dar *îi*, dativ plural masculin, se întîlnește în acest text în *„(Feciori.... carei îi născuse Asinetha"* (Fac. *46*, 20, cu 2 ocurențe) ; apare și *îi* : *„Care îi născu"* (*46*, 22).

4.1.3. O. Densusianu, *ILR*, II, p. 117, include printre „trăsăturile specifice ale morfologiei românei vechi" și întrebuințarea intensă în secolul al XVI-lea a descendenților în română ai lat. *ipse* : sg. *îns(u)*, *însă*, pl. *înși*, *înse*, cu valoare de pronume personal de persoana a III-a, care îl concura în acea vreme pe *el, ea, ei, ele*. În cele trei texte de care ne ocupăm, datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, folosirea acestui pronume cu valoarea menționată se prezintă diferențiat. Astfel, în BB, Fac. *îns(u)*, *însă*, *înși*, *înse*, cu funcție de pronume personale, nu apar niciodată. În proporții aproape egale, sînt folosite pronumele *el, ea, ei, ele* și *dînsul, dînsa, dînșii, dînsele* ; de exemplu, *el* are aproximativ 140 de ocurențe, iar *dînsul*, 160. Față de secolul anterior, acum, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *dîns(ul)* are o circulație mult mai mare. În secolele următoare, *el, ea* etc. își vor recîștiga poziția, în timp ce *însu* se va menține în construcții cu *întru, dintru* : *într-însul, dintr-însul*. Acestea din urmă sînt prezente în textul BB, Fac. : *într-însul* (4 ocurențe) ; *dentr-însul* (4 ocurențe) ; *pentr-însul* (1 ocurență) ; *într-însa* (5 ocurențe) ; *într-însele* (1 ocurență) ; *într-înșii* nu apare în acest text. Ca în BB, Fac., se prezintă situația și în ms. 4 389, unde găsim *într-însul* (3 ocurențe) ; *într-însa* ; *dentr-însa*.

Față de aceste două texte aparținînd normei literare sudice, muntenești, în ms. 45 contopirea dintre *întru, dentru* etc.+*însu* nu-i realizată încă : *întru însul* (3 ocurențe) ; *dentru însul* (3 ocurențe) ; *den însul, pre însul* (în ultimele cazuri cîte o ocurență). O singură dată apare în loc de *într-însul* construcția *întru sine* (Fac., *1*, 29), atît în ms. 45, cît și în ms. 4 389. Formele de feminin singular sînt în ms. 45 *întru însă* (3 ocurențe) ; *dentru însă* (1 ocurență) și, o singură dată, *într-însă* (*23*, 11).

Revenind la pronumele personal de persoana a III-a masculină *îns(u)*, trebuie să precizăm că prezența lui în ms. 45 este masivă. Din zecile de cazuri, am urmărit, comparativ, acest pronume, în cele trei texte, de la capitolul al 12-lea pînă la al 18-lea ale cărții *Facerea*. Pe cînd în BB există în toate cele 22 de ocurențe numai *dînsul* 'el', iar ms. 4 389, în cele 12 ocurențe, de asemenea *dînsul* (o dată apare *dentr-însul*, *17*, 16), în ms. 45 forma predominantă este cea articulată, *însul* 'el', precedat de prepozițiile *pre, cu, la, către, dentru, după*. O singură dată apare în ms. 45, Fac. forma *către însu*, fără articolul *-l*. Forma de feminin *dînsa* este folosită în BB, Fac. alături de *ea*, primul cuvînt cunoscînd 54 de ocurențe, iar al doilea, 43. Pentru celelalte două texte, pentru care n-am dispus de datele computerizate, am făcut un sondaj pe porțiunea de text cuprinsă între capitolul al 19-lea și al 29-lea. Pentru ms. 4 389, am făcut constatarea că și aici, ca în BB, se folosește pronumele *dînsa*, alături de *ea*. Acestei norme, căreia i-am putea spune sudice, i se opune norma nordică, moldovenească, din ms. 45, în care apare forma simplă *însă* (<lat. *ipsa*), cu sensul 'ea', în 17 ocurențe din fragmentul analizat. În restul de 2 ocurențe, apare construcția cu pronumele reflexiv *de pre sine* (*24*, 46), respectiv *(la) dînsă*, cu *-ă*, nu cu *-a*.

Situația este asemănătoare și la plural. În BB, Fac., pe baza unui sondaj asupra capitolelor 18—36, am putut constata că forma de masculin *dînșii* 'ei' cunoaște 18 ocurențe. În porțiunea corespunzătoare din ms. 4 389, *dînșii* este înregistrat de 4 ori. Dar în ms. 45, întîlnim forma simplă, articulată, *înșii* 'ei', de 12 ori, pe cea nearticulată, *înși* 'ei', de 3 ori. Într-un caz, a fost folosită o altă construcție, în alt caz, printr-o greșeală de acord, apare forma de feminin plural *pre înse* (*35*, 4), iar într-un al treilea caz, a fost folosit pronumele *ei* (*19*, 18).

Forma de feminin plural articulată, *dînsele*, este prezentă în BB., Fac. în 8 ocurențe, iar varianta fonetică *dînsile*, în 2. În ms. 4 389, *dînsele* apare de 3 ori. Pe cînd, în ms. 45, Fac., forma simplă articulată *însele* se întîlnește în 2 ocurențe, forma nearticulată *înse*, în 5, iar varianta fonetică *însă* (pl.), o singură dată. În *41*, 5 este folosită în mod eronat forma *înșii*, în loc de *înse*.

Concluzia evidentă este că norma din ms. 45 este arhaică. Trecerea spre faza modernă, adică spre folosirea mai mult a formelor *el, ea, ei, ele*, se va petrece în secolele următoare. Din acest punct de vedere, textele din BB și ms. 4 389, Fac. sînt mai avansate decît ms. 45.

4.1.4. Pronumele de întărire *însumi, însuți* etc. nu apar în textul BB, Fac. și, probabil, nici în ms. 45 Se întîlnesc, însă, de cîteva ori în ms. 4 389 : *„Socotește-te însuț"* (*31*, 29) ; *„El însuș"* (*32*, 6) ; *„Și ieși Emor însuș.... să vorbească"* (*34*, 6) ; *„Numai stăpînu-mieu însuș"* (*44*, 5).

Tot ca o formă specială de pronume de întărire, în ms. 4 389, trebuie considerat *a dînséiș* din următorul context : *„Iară ei* [frații lui Iosif], *deaca văzură că-i duc în casa lui Iosif, ziseră a dînséiș"* (*44*, 5). În această formă se recunosc : pronumele *dîns*, precedat de prepoziția *a*, pronumele personal *ei* în cazul acuzativ *+-ș(i)*, particulă de întărire, din exemple ca *eluși, noiși, mieși* etc. : *a dînséiș* este echivalent cu *ei înșiși, ei înde ei, laolaltă, către ei înșiși*. Forma aceasta n-am întîlnit-o în sursele folosite de limbă veche și s-ar putea să fie unică. Ea se aseamănă cu expresia „amplificată" *de ei și înșiși* 'singuri', înregistrată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 118, la Coresi, *Tetraevanghel*, Marcu, 38. (Cf. la M. Eminescu : *„Îndrăgiți de singuri eiși"*).

4.1.5. Pentru a exprima ideea de 'lui însuși', în ms. 45 se recurge, o dată, la adv. *întru* 'înăuntru' (<lat. *intro*) : *„Și nărodul îl robi întru să-i fie robi"* (*47*, 21). Diortositorii BB, Fac. au înlocuit însă acest cuvînt impropriu prin *luiș* : *„Îl robi luiș să-i fie robi"* ; *luiș* este o formă des atestată în româna veche (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 118).

4.2.0. Pronumele reflexiv. Forma accentuată de dativ *șie* (<lat. *sibi*) nu a fost folosită în BB, Fac., dar apare de cîteva ori în ms. 45 : *„Dumnedzău va vedea șie oaia pentru ardere de tot"* (*22*, 8) (în BB, pentru *șie* apare *lui* : *Îș va vedea lui oaia"*) ; *„După ce au născut șie pre Arfaxad"* (*11*, 11). Pronumele *șie* este apoi notat, în același manuscris 45, pe margine, de aceeași mînă, la cap. vers. 11, ve. 13, după verbul *născu*. O altă atestare a formei accentuate se află în *28*, 6 : *„Să-ș ia șie fămêie"*. Și în acest caz, textul BB recurge la pronumele *lui* : *„Să-ș ia lui fămêie*. Forma *șie* nu a fost înregistrată în textul ms. 4 389, Fac. Se poate trage concluzia că spre sfîrșitul secolului al XVII-lea ea era eliminată din norma literară sudică, muntenească.

4.2.1. Forma neaccentuată de dativ a pronumelui reflexiv *și*, *își* cunoaște nenumărate ocurențe în textele studiate. În BB, Fac., *-i* a dispărut în *și* în toate cele aproximativ 60 de ocurențe, pronumele fiind *-ș* Sunetul *-i* a dispărut și din forma cu *i-* protetic, *îș*, care are 7 ocurențe.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

4.2.2. La acuzativ, *sine*, forma accentuată normală, este atestată în BB, Fac. de 4 ori: *în sine* (*1*, 30); *pre sine* (*18*, 11); *întru sine* (*18*, 12, 13). În ms. 45, în loc de *întru sine*, din *18*, 12, apare *întru însă*. Forma neaccentuată *se* este preponderentă în B, Fac., cunoscînd peste 130 de ocurenţe. Varianta *să* apare şi ea de 14 ori în acest text. Aceasta din urmă este generală în ms. 45, pe cînd prima, *se*, este singura folosită în ms. 4 389. Se poate conchide că norma de astăzi cu *se* intrase în vigoare în cele două texte de provenienţă sudică de la sfîrşitul secolului al XVII-lea: BB şi ms. 4 389 (vezi I.3.9.4.).

4.3.0. Pronume şi adjective posesive. În toate cele trei texte studiate, pronumele posesiv masculin singular este *mîeu*, iar la plural *mîei*. Forma actuală *meu* (pl. *mei*) nu apare, adică nu se petrecuse modificarea analogică după formele de feminin *mea*, *mele*. În textul BB, Fac., a fost întîlnită o singură dată forma *miu*: *tată-miu* (*50*, 5). Mai pot fi consemnate forme în genitiv-dativ ca: *mume-sii* (BB, Fac., *27*, 14); *mume-sei* (ms. 4 389, Fac., *44*, 20); dar şi *mume ei* (BB, Fac., 24, 52); *mumei lui* (BB, Fac., 8 ocurenţe); apoi *nurori-sa* (BB, *38*, 11, 13); *surori-sa* (BB, *24*, 30; ms. 4 389, *30*, 1). În BB, apare şi *surorii lui* (*24*, 30; *29*, 13).

4.3.1. În funcţie de adjective posesive, apar uneori şi pronumele reflexive şi personale, în formele conjuncte de dativ. Astfel, substantivul *fêliu* este însoţit de mai multe ori de pronumele reflexiv în dativ *-ş(i)*: *fêliu-ş*, în BB, Fac.: *1*, 11, 11, 11, 21, 24, 25; *6*, 20, 20; *7*, 14, 14, 14, 14); aceleaşi ocurenţe există şi în ms. 45, cu singura deosebire că aici apare o dată forma cu *-şi*: *fêliu-şi* (*1*, 11). Forma *fêliu-ş* cunoaşte şi în ms. 4 389, Fac., 3 ocurenţe (*1*, 11, 21, 24). În BB şi în ms. 45, apare şi *asemănare-şi* (Fac., *1*, 11). În ms. 45 mai întîlnim *feciori-şi* (*32*, 11), iar în ms. 4 389: *neamu-ş* (*1*, 24); *agru-ş* (*30*, 16); *bărbătului-ş* (*20*, 7); *bărbatu-ş* (*39*, 18, scris pe margine, de aceeaşi mînă); *acasă-ş* (*39*, 16); *cămară-ş* (*43*, 30); *braţe-ş* (*24*, 18, 46).

4.4.0. Pronume şi adjective demonstrative. Alături de pronumele *acesta*, cu peste 90 de ocurenţe în BB, Fac., apare o singură dată şi *cesta* (*2*, 13): *„Cesta încúngiură tot pămîntul Ethiópiei"*. Forma de feminin *ceastă* este înregistrată în ms. 4 389: *„Ceastă dulamă"* (*37*, 32). Accentuarea *acestúia* a fost folosită în BB, Fac., *27*, 46. Se întîlneşte şi forma cu *-a* a adjectivului demonstrativ: *acesta lucru* (ms. 45, Fac., *39*, 11; BB, *ibid.*), iar forma cu *-ş*, *acestaş*, în contextul: *„Întru acestaş chip"*, este prezentă o singură dată în BB, Fac. (*39*, 11). La feminin, semnalăm prezenţa, de mai multe ori, în ms. 45, a adjectivului demonstrativ cu *-a* înaintea unui substantiv, în exemple ca: *aceasta movilă* (*31*, 47). Forma veche de genitiv-dativ singular *aceştiia* este folosită în toate cele trei texte (*21*, 13). Ea apare, apoi, în *29*, 27, din BB şi ms. 45 Fac. Nu a fost înregistrată varianta mai nouă, devenită ulterior literară, *(a)cestei(a)*.

4.4.1. Pronumele demonstrativ-determinativ de depărtare *acela*, *aceea* nu prezintă situaţii prea deosebite faţă de stadiul lingvistic actual. Cîteva particularităţi pot fi totuşi semnalate. Astfel, varianta fără *a-* se întîlneşte în: *„La Válea céea a Sării"* (BB, Fac. 14, 3; ms. 45, *ibid.*: *„La Ripa céea a Sării")*; *„Cel om"* (ms. 4 389, Fac., *24*, 65). La genitiv-dativ singular feminin, este în uz forma etimologică. Astfel, în ms. 4 389 găsim: *„În vrêmea acei zi"* (*17*, 23); *„În vrêmea acei zile"* (*17*, 24); *„În vrêmea aceeaş zile"* (*17*, 26). Forma cu *-a* a adjectivului demonstrativ feminin, aflat înaintea unui substantiv, este prezentă în: *„Întru acêea zi"* (BB şi ms. 45 Fac., *15*, 18; ms. 4 389 are: *„În zioa acêea")*; *„Într-acêea vrême* (BB, ms. 45, *21*, 22; ms. 4 389: *„Într-acea vrême"*. Textele BB şi ms. 45 conţin şi construcţia *„Întru vrêmea aceiia zile"* (*17*, 23, 26). Consemnăm şi *acêeaş* 'ea însăşi', în ms. 4 389, *3*, 12.

4.5.0. Pronumele relative-interogative. La singular masculin, nominativ-acuzativ, apare în BB, Fac. forma *carele* în aproximativ 70 de ocurenţe. Varianta *carile* este semnalată o singură dată. Pe de altă parte, forma *care* are şi ea, în acelaşi text, peste 120 de ocurenţe. Se poate spune, aşadar, că în normă este încă o situaţie nedecisă, dar se întrevede tendinţa spre forma unică de astăzi, *care*. La feminin singular nominativ-acuzativ, forma *carea* este utilizată în ms. 45 într-o mai mare măsură decît în textul BB, Fac. Dintr-un sondaj, care a urmărit această formă în capitolele al 18-lea—al 23-lea (în total 16 ocurenţe în BB), din toate cele 3 texte, a rezultat că formei *care* din BB, singura folosită în acest text în porţiunea respectivă din cartea *Facerea*, îi corespunde în ms. 45, în 7 ocurenţe, forma feminină *carea*. În rest, apare şi aici *care*, sau alte construcţii. Prin urmare, textul din manuscrisul 45 are, în acest caz, o normă mai arhaică, pe care o posedă şi manuscrisul 4 389: 9 ocurenţe cu *carea* în aceeaşi porţiune de text.

La genitiv-dativ masculin singular consemnăm pe *căruia* din ms. 45 (*1*, 11), iar la feminin, *carei* (BB, *46*, 15). În ms. 4 389, forma *carei* este prezentă şi la masculin plural nominativ-acuzativ: *„Feciorii.... carei îi născuse Asinetha"* (*46*, 20); *„Au mai rămas 5 ani în carei nu va să fie arături sau secerişuri"* (ms. 4 389, *45*, 6). Dar în acest text apare şi forma de plural masculin *carii* (*46*, 20), prezentă în 14 ocurenţe în BB, Fac. În acest din urmă text, tendinţa spre o formă unică de masculin plural nominativ-acuzativ s-a realizat într-un număr foarte mare de ocurenţe.

Forma feminină de plural *carele* apare în următorul context din ms. 45: *„Şi văzînd carăle carele au trimis Iosif"* (*45*, 27).

4.5.1. Pronumele *ce* apare adesea în locul lui *care*, substituire neatestată în cazul lui *cine* (ultima situaţie există în limba din secolul precedent, vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 122). Din cele aproximativ 250 de ocurenţe ale lui *ce* din BB, Fac., în jur de 125 au valoarea de *care*, ca în exemplele: *„Zise celui ce era preste casa lui"* (*43*, 16); *„Cuvintele ce s-au grăit de Iosif"* (*45*, 27); *„Toată agonisita ce au agonisit* (*46*, 6); *„Ceia ce au ieşit den coapsele lui"* (*46*, 26); *„Sufletele....cêle ce au întrat cu Iácov în Eghipet"* (*46*, 27); *„Îngerul cela ce mă mînţuiêşte"* (*48*, 16); *„Porunci....celor ce era îngropători"* (50, 2); *„Peştira cea îndoită ce iaste în preajma Mamvriei"* (*49*, 30) etc. Dintr-un sondaj făcut asupra textului cuprins în capitolele 18—34, în care BB, Fac. conţine 20 de atestări ale pronumelui relativ-interogativ *ce*, a rezultat că în manuscrisul 45 situaţia utilizării acestuia este aproape aceeaşi ca în BB: *ce*, în locul lui *care* apare în 19 ocurenţe. O singură dată se întîlneşte forma *carii* (27, 17). Acest uz, care poate fi caracterizat ca fiind mai vechi, a fost preluat, aşadar, de diortositorii BB din textul moldovenesc, care a stat şi la baza manuscrisului 45. Faţă de aceste două texte, manuscrisul 4 389, care reflectă, în genere, tendinţele mai noi şi, totodată, sudice, conţine, în capitolele menţionate, 11 ocurenţe ale pronumelui *care (cărui, carea)*, acolo unde BB şi ms. 45 au *ce*. Acesta din urmă e atestat numai de două ori *(celora ce, ceia ce)*. În alte 7 cazuri, au fost folosite alte construcţii.

4.5.2. Pronumele interogativ *ce*, atestat în BB, Fac. de 35 de ori, este folosit de două ori împreună cu *că*: *„Că ce au dzis....?"* cu sensul adverbului interogativ 'pentru ce?' (BB, Fac., *3*, 1; *18*, 13). Construcţia apare şi în ms. 45, precum şi în ms. 4 389, în aceleaşi versete şi capitole. Din totalul de 17 atestări ale pro-

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

numelui interogativ *ce*, atestări identificate în capitolele 3—31, din cartea *Facerea*, în ms. 45 *că ce* mai pare de trei ori, în afară de exemplele menționate, și anume în *26*, 9; *31*, 26, 37: iar în ms. 4 389, încă o dată.

4.6.0. Pronume și adjective nehotărîte. Forma de genitiv-dativ singular feminin *uniia*, cu sensul 'întîia', apare în BB și în ms. 45, Fac.: *„Numele uniia Ada și numele al doilea Sella* (*4*, 19). Cuvîntul *tot*, împreună cu *cine*, are valoare de 'oricine', de exemplu; *„Tot cine se va atinge de omul acesta"* (BB, Fac., *26*, 11). Acest pronume nehotărît mai apare în BB în cap. *14*, vers. 14, 15, precum și în ms. 45 (*4*, 14; *15*, 15; *26*, 11) și în ms. 4 389 (26, 11), *Tot* se combină și cu *care*: *„Tot carele era pre uscat au murit"* (BB, Fac., *7*, 22; la fel și în ms. 45), precum și cu *ce*: *„Tot ce au numit Adam suflet viu"* (BB, *2*, 19; *17*, 10; *30*, 33, 35; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *2*, 19; *30*, 33, 35).

4.6.1. Cu sensul 'fiecare', *cineș* se întîlnește în BB și în ms. 45, în 4 ocurențe: *13*, 12; *44*, 11, 11, 13. În ms. 4 389, nu apare acest cuvînt. În *44*, 11, se găsește aici *fieștecare*. În acest din urmă text, apare o dată și *cinevaș* (*33*, 10).

4.6.2. Pronumele nehotărît *neștine* (<lat. *nescio quem*) este întîlnit de două ori în BB, Fac. (*13*, 17; *33*, 10; aici *ništine*) și de două ori în ms. 45 *(ibid.)*. Acest pronume nu apare în ms. 4 389, Fac.

4.6.3. Forma *fieștecarele* are în BB, Fac. 7 ocurențe, în ms. 45, 6 ocurențe, iar în ms. 4 389, 5 ocurențe (aici lipsesc mai multe capitole din text). În ms. 45, a fost folosită o dată și varianta *fiecarele* (*41*, 11); într-un loc apare la inițială silaba *fi-*: *ișticarele* (49, 28). Acest pronume nehotărît are în BB, Fac., la genitiv-dativ singular, forma de masculin *fieștecărui*; la fel și în ms. 45; în total, 4 ocurențe: *42*, 25, 35; *43*, 21; *44*, 1. În ms. 4 389, la genitiv-dativ singular masculin, se întîlnesc și formele, menționate și sub II **2.2.3.**, *fiște-ai-căruia* (*42*, 25); *fieșle-a-cui* (*43*, 21), *a fiecui* (*44*, 1).

4.6.4. Pronumele nehotărît *cutare*, în funcție adjectivală, a fost folosit în ms. 4 389 în contextul: *„Pasă și te du după cutare oameni"*, avînd nuanță de adjectiv demonstrativ (*44*, 4). Este singura atestare a acestui cuvînt în cele trei texte studiate.

4.6.5. Pronumele negativ *nice unul* apare o dată în BB, Fac. (*23*, 6), iar *nice una*, tot acolo (*39*, 8). Aceeași situație se întîlnește și în ms. 45, cu specificarea că în primul caz apare forma *nici*. Față de aceste texte, în ms. 4 389 se recurge la cuvintele *nimeni* (*23*, 6) și *nimic* (*39*, 8). Varianta *nice* cunoaște în BB, Fac. 12 ocurențe, iar *nici*, 3 ocurențe. În ms. 45, *nice* se întîlnește de 13 ori, iar *nici* de 2 ori. În ms. 4 389 predominantă este forma *nici*, cu 11 ocurențe; *nice* apare în acest text numai o singură dată. Asistăm, așadar, la faza incipientă de înlocuire a formei arhaice *nice*, prin *nici*, în limba română literară, proces dus destul de departe în textul ms. 4 389, care are trăsăturile caracteristice dialectului literar sudic.

4.6.6. Celălalt pronume negativ, *nimeni* (<lat. *nemînem*), alături de variantele *nime*, *nimea*, *nimene*, apare în BB, Fac. după cum urmează: *nime* (*19*, 31; *20*, 9); *nimea* (*39*, 11); *nimenea* (*31*, 50); *nimeni* (*31*, 44; *41*, 44; *45*, 1). Ms. 45 are: *nime* (*19*, 31; 39, 11; *31*, 50; *41*, 44; *45*, 1); *nimerile* (*20*, 9); *nimirilea* (*31*, 44), dar niciodată în a fost înregistrat în cartea *Facerea* forma *nimeni*. În schimb, în ms. 4 389 *nimeni* apare de 6 ori, *nimene* de 2 ori și o dată un alt cuvînt *(nimic)*, acest text fiind, și de data aceasta, cel mai apropiat de norma literară modernă. Pentru situația actuală, din graiuri, precum și pentru cea din limba veche vezi Gheție—Mareș, *Gr. sec XVI*, p. 238—240; Gheție, *BDRL*, p. 163.

5. NUMERALUL

5.1.0. Numeralul colectiv *amîndoi* are la genitiv-dativ formele *amînduróra)„Și să deșchiseră ochii amînduróra"*, BB, Fac., *3*, 7) și *amînduror („Și, să să mustre întru mijlocul nostru amînduror"*, BB, Fac. *31*, 37; ms. 4 389: *3*, 7; *9*, 22; *31*, 33). Numeralul colectiv *cîte trêle* este atestat o singură dată în BB, Fac., 7, 13; în ms. 45 îi corespunde o formă alcătuită cu *tot*: *tustrei fămeile*. Construcțiilor *cîte doao*, *cîte doao* din BB, Fac. (*6*, 19; *20*, 7, 9) le stau față în față *doă-doă*, respectiv *cîte doaă-doaă*, din ms. 45. Și în ms. 4 389, Cî, au fost consemnate 2 ocurențe ale numeralului *cîte trêle*. Numeralul *întunêrece* 'zeci de mii', calc după vsl. *tima*, apare în sintagmele *mii de întunêrece* (ms. 45, Fac. *24*, 60); *„O mie de întunêrece"* (ms. 4 389, Fac., *24*, 60), în locul cărora BB, Fac. are *„Mii de zeci de mii"*.

5.2.0. Numeralul ordinal prezintă, de asemenea, puține trăsături specifice față de situația actuală. Forma curentă este *al doilea* etc., dar o singură dată se întîlnește în BB, Fac., *41*, 43, și *al doile*. Altădată întîlnim forma de masculin în locul celei de feminin: *la a unsprăzêcelea lună* (BB, Fac., *8*, 5). Varianta dialectală *adoară*, din ms. 45 (*27*, 36), este înlocuită în BB prin *a doao oară*.

5.3.0. Numeralul multiplicativ de la *șase* este *înșesit* (ms. 45, Cuv., p. 2, col. 1), iar de la *opt*, *înoptit (ibid.)*.

5.4.0. Numeralul substantival este ilustrat prin două exemple mai deosebite: *încinceală* 'a cincea parte' (ms. 4 389, Fac., *47*, 26) și *zeciuială* 'a zecea parte' (ms. 4 389, Fac. *28*, 22). Pentru primul caz ms. 45 are *a cincea* (la fel și BB), iar pentru al doilea, *a dzêcea* (BB: *a zêcea*).

6. VERBUL

6.1.0. Conjugări. Verbul *a adaoge* cunoaște în toate cele trei texte numai formele de la conjugarea a III-a. Verbul *a finea* se menține la conjugarea a II-a în toate cele trei texte; faptul rezultă și din forma de infinitiv lung substantivat *finêre* (cu *-ĸ-*), atestată în BB, Fac. și în ms. 45 de două ori (*17*, 8; *48*, 4), iar în ms. 4 389, o singură dată (*17*, 8). Verbul *a adeveri*, din ms. 45 (*„Și să adeveri"*, *23*, 20), este trecut în textul BB la verbele în *-ă*: *„Și să adevără"*. Sensul 'a confirma', pe care îl are acest verb în contextul de față, este exprimat în ms. 4 389 prin verbul *a întări*. Verbul *a agiutori*, de conjugarea a IV-a, apare în ms. 45 și în BB, Fac., *15*, 1: *agiutorescu*, respectiv *ajutorescu*.

6.2.0. Verbe reflexive. Reflexivul cu valoare de pasiv se întîlnește în cazul unor verbe ca *a finea*, *a uri*, *a îngropa*, *a aduce*, *a arde*, *a crede*, *a opri*. Cîteva exemple: *„Locul unde legații* (=osîndiții) *împăratului să fin în tărie"* (=închisoare) (BB, Fac., *39*, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, altă construcție); *„Văzînd Domnul.... cum să urașle Lia"* (BB, ms. 45, Fac., *29*, 31; în ms. 4 389 însă: *„Văzînd că Lia este urîtă"*); *„Și să îngropă mai gios de Vethil suptu ghindă"* (ms. 45 Fac. *35*, 8; la fel în BB); *„Iosif se aduse la Eghipet"* 'fu adus' (BB, 39, 1); *„Scoateți-o prc ea și să să arză"* (BB, Fac., *38*, 24; ms. 45, la fel); *„Se va crêde cuvînlul vostru"* 'va fi crezut' (ms. 4 389, Fac., *42*, 20); *„Un rate al vostru să se opreascâ în temniță"* 'să fie oprit' (ms. 4 389, Fac., *42*, 19).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

Verbul *a creşte* este folosit la diateza pasivă : *„Crêşteţi-vă şi vă înmulţiţ“* (BB, Fac., *1*, 28 [30] ; *9*, 1 ; în ultimul loc, *vă mulţiţi*). Verbul *a naşte*, cu sensul 'a se naşte', apare în ms. 45 : *„Carele m-au luat...dentru pămîntul care am născut“* (*24*, 7 ; şi versetul 4 ; tot aşa în BB). În ms. 4 389 : *„Den care m-am născut“*.

6.3.0. Verbe iotacizate. Prezentul indicativ şi prezentul conjunctiv. Gerunziul.

Conjugarea a II-a. Verbul *a putea* are la persoana I singular a prezentului indicativ forma *poci* (<lat. **pŏteo*) (BB, Fac., ms. 45, *31*, 35 ; ms. 4 389 : *19*, 22). Nu se găseşte în cele trei texte studiate forma cu *-t* analogic.

Verbul *a cădea* cunoaşte la conjunctiv prezent forma *să cază* (ms. 4 389, Fac., *49*, 17).

Verbul *a vedea* are la conjunctivul prezent, persoana I singular, forma *să văz* (BB, Fac., *44*, 34 ; ms. 4 389, *ibid.*, precum şi în *18*, 21 ; *21*, 16 ; *31*, 5 ; *45*, 2), respectiv *să vădzu* (ms. 45, *ibid.*) ; la persoana a III-a singular şi plural, *să vază* (BB, Fac., *2*, 19 ; *8*, 7, 8 ; *48*, 10 ; ms. 4 389, *2*, 19 ; *24*, 21 ; *31*, 44) respectiv *să vadză* (ms. 45, Fac., *ibid.*). În ms. 4 389,, a fost consemnată şi forma de perfect simplu *văzuiu* Fac., *40*, 9 ; *46*, 30.

Verbul *a părea* are forma *paie* în *„Nu-ţ paie cu greu“* (BB, Fac., *31*, 35 ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389) ; *„Nu vă paie rău“* (BB, ms. 45, *45*, 5).

Verbul *a rămînea* are conjunctivul prezent persoana a III-a singular *să rămîie* (BB, Fac., ms. 45 : *6*, 3 ; *24*, 55 ; *45*, 7 ; pentru ms. 4 389, vezi *45*, 7). Forma *mîind*, de la verbul *a mînea*, se găseşte în ms. 4 389, Fac., *24*, 54.

Tot de conjugarea a II-a era şi verbul *a ţinea* (<lat. *tĕneo, -ēre*). În BB şi în ms. 45, Fac. se întîlnesc de la acest verb formele : *ţiindu-se* (BB, *41*, 23), respectiv *ţiindu-să* (ms. 45). Gerunziul *ţiind*, şi în ms. 4 389, (*24*, 45).

Conjugarea a III-a. Dintre formele iotacizate de la această conjugare, unele dintre ele create pe cale analogică, menţionăm, din cele trei texte studiate, exemplele care urmează.

Verbul *a apune* are gerunziul *apuind* (ms. 4 389, Fac., *15*, 12). Verbul *a ascunde* face conjunctivul prezent, persoana a III-a singular, *să ascunză* (BB, Pred. I p. 2, r 33 de sus). De la verbul *a arde*, la acelaşi mod şi timp, avem *să arză* (BB, Fac., ms. 4 389, *38*, 24 ; în ms. 45, *să ardză*). De la verbul *a pune*, consemnăm : *puiu* (<*pono*, dar modificat pe cale analogică) (BB, Fac. *9*, 13 ; *41*, 41 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389, *9*, 9 ; *41*, 41) : *să puie* (ms. 4 389, Fac., *41*, 34) ; *puind* (BB, Fac., 42, 26 ; în ms. 45, *puindu*). De la *a pierde, să piiarză* (ms. 4 389, Fac., *9*, 15). De la *a răspunde, să răspunză* (BB, Fac., ms. 4 389, *45*, 3), *să răspundză* (ms. 45, *ibid.*) ; *răspunzînd* are în BB, Fac. 13 ocurenţe. Verbul *a rîde* (<lat. *rīdeo, -ēre*) are conjunctivul *să rîză* (BB, Fac., ms. 45, ms. 4 389, *39*, 17 ; în ultimul, text, şi în *38*, 23). Verbul *a spune* (<lat. *expōno; -ĕre*) are prezentul conjunctiv *să spuiu* (BB, Fac., *49*, 1 ; ms. 45 : *32*, 5 ; *49*, 1 ; ms. 4 389 : *32*, 5 ; *49*, 1) ; *să spuie* (BB, *31*, 20 ; *32*, 5) ; apoi *spuind* (BB, Fac. *43*, 6), *spuindu* (ms. 45, *ibid.*). Verbul *a scoate* (< lat pop. *excōtio, -ĕre*) are conjunctivul *să scoaţă* (BB, Fac. *1*, 20, 24 ; *24*, 13, 20 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389, o singură atestare, *să scoaţă*, în *1*, 24) ; *scoţind* (BB, Fac., ms. 4 389, *24*, 53 ; BB, *40*, 10), *scoţîndu* (ms. 45, *24*, 53). De la verbul *a ţinde*, gerunziul *ţinzîndu-ş* (ms. 4 389, Fac., *19*, 10 ; *22*, 10) ; de la verbul *a trimite*, conjunctivul *să trimiţă* (BB, Fac., *41*, 34 ; *43*, 14 ; la fel şi în ms. 45). De la verbul *a ţunde* (<lat. *tŭndo, -ĕre*), conjunctivul *să ţunză* (BB, Fac., *31*, 19 ; *38*, 13 ; la fel în ms. 4 389), *să ţundză* (ms. 45, *ibid.*).

De conjugarea a IV-a sînt următoarele forme verbale iotacizate : de la verbul *a auzi*, conjunctivul *să auză* (BB, Fac., *11*, 7), *să audză* (ms. 45, *ibid.*) ; de la verbul *a pieri* (<lat. *pĕreo, -īre*), prezentul indicativ *eu pieiu* (ms. 4 389, Fac. *15*, 2 ; dar în BB şi în ms. 45, *ibid.* : *eu pier*) ; prezentul conjunctivului, persoana a II-a singular, *să piei* (ms. 4 389, Fac., *19*, 15 ; *45*, 11) ; persoana a III-a singular *să piiêie* (ms. 4 389, Fac., *9*, 11 ; *19*, 21 ; *41*, 30, 36) ; de la verbul *a răsări*, conjunctivul *răsaie* (ms. 45, Fac., *1*, 11 ; în, BB, *răsară*) ; de la verbul *a veni, să viu* (ms. 4 389, Fac., 37, 10), *să vie* (BB, ms. 4 389, *24*, 39 ; *32*, 11 ; *49*, 6 ; ms. 45, *32*, 11), *viind* (ms. 4 389, Fac., *19*, 33 ; *24*, 42, 63 ; *37*, 25).

Verbul *a muri* prezintă o situaţie specială. La indicativul prezent, persoana I singular, avem *eu morîu*, în toate cele trei texte studiate (BB, Fac., 48, 21 ; 50, 24 ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389 ; în ultimul caz, în *45*, 28). La persoana I, conjunctiv prezent, de asemenea *(eu) să morîu* (BB, Fac. ms. 4 389, *25*, 32; 26, 9 ; 46, 30 ; în ms. 45, *26*, 9). Rostirea cu *r* dur este şi ea consemnată : *eu mor* (ms. 45, Fac., 25, 32 ; ms. 4 389, *27*, 4). Explicaţiile propuse pentru acest verb pot fi văzute la G. Ivănescu, *Probl.*, p. 296—301.

S-a văzut în mod clar din materialul de fapte prezentat că în cele trei texte studiate, datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, verbele care au astăzi *t, d, n, r* (cu excepţia formelor *pier, răsară, mor*) aveau forme iotacizate. Norma actuală nu începuse încă a prinde contur. Abia către sfîrşitul secolului al XIX-lea formele nordice cu *t, d, n, r* se vor impune în limba română literară (vezi I. Gheţie, *BDRL*, p. 166—167 : *passim*).

6.4.0. Imperfectul indicativului. Caracteristică acestei forme verbale este în epocă terminaţia *-iiă* (şi *-iiá*), la verbele de conjungarea a IV-a, simultan cu apariţia formelor actuale în *-a*. Astfel, verbul *a (se) apropia* avea la imperfect forma *apropiia* (BB, Fac., *12*, 11 ; *33*, 3 ; 37, 18 ; la fel în ms. 45 : *33*, 3 ; *37*, 18, şi în ms. 4 389 : *37*, 18). Imperfectul verbului *a dori* este *doriia* (ms. 4 389, Fac., *50*, 21). Forma *dormiia* este prezentă în BB, Fac. şi în ms. 45 (*19*, 33). De la verbul *a fugi*, imperfectul *fugiiaŭ* se întîlneşte în BB, Fac., *35*, 1 şi în ms. 4 389 *(ibid.)*, iar *fugiia* în *35*, 7 (în ms. 4 389 şi în *31*, 40). Verbul *a gîndi* are imperfectul *gîndiia* în BB, Fac. (*41*, 1, 17) şi în ms. 45 (*41*, 1) şi *gîndiiam*, în ms. 45, Fac., 40, 16, scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *mi să părea* din text. Imperfectul *grăbiia* se întîlneşte în BB, Fac., *19*, 15 ; *goniia*, în ms. 4 389, Fac., *31*, 10 ; *ieşiia*, în BB (*2*, 6 ; *24*, 45), în ms. 45 *(ibid.)* şi în ms. 4 389 (*ibid.* ; *41*, 5, 6, 22, 23) ; *ispitiia*, în toate cele trei texte (*22*, 1) ; *iubiia*, în BB, Fac. (*27*, 14 ; *25*, 28, 28 ; *29*, 20 ; *37*, 3) şi în ms. 45 (*ibid.*, cu excepţia *25*, 28) ; în ms. 4 389 este întrebuinţată expresia *a-i fi drag* ; *înmulţiia*, în BB şi în ms. 45 (*7*, 18) ; *întăriia*, în BB şi în ms. 45 (*7*, 18, 19), precum şi în ms. 4 389 (*28*, 13) ; *muriia*, în toate cele trei texte (*35*, 18) ; *nemeriia*, în BB şi în ms. 45 (*39*, 2) ; *pieriia*, ms. 4 389 (*47*, 13) ; *plătiiam*, în BB şi în ms. 4 389 (31, 39) ; *plutiia*, ms. 4 389 (*1*, 2, scris pe margine, de aceeaşi mînă; *7*, 8) ; *priciia*, în BB (*26*, 21) şi în ms. 4 389 (26, 35, scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *se certa*, din text) ; *povestiiam*, în BB (*41*, 12) ; *pripiia*, în BB (*18*, 7) ; *răsăriia*, în BB şi în ms. 45 (*41*, 6), precum şi în ms. 4 389 (*19*, 25) ; *rătăciia*, în BB şi în ms. 45 (*21*, 15) ; *slujiia*, în BB şi în ms. 45 (*14*, 4) ; *sloboziia*, în ms. 4 389 (*35*, 18) ; *socotiia*, în ms. 4 389 (*37*, 11) ; *stăpîniia*, în ms. 4 389 (*36*, 30) ; *tocmiia*, în ms. 4 389 (*39*, 3) ;

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

veniĭam, în BB şi în ms. 4 389 (*48*, 7); *veniĭa*, în BB şi în ms. 45 (*29*, 6, 9; *37*, 25; *42*, 5), precum şi 4 ocurenţe în ms. 4 389); *vicleniĭa*, în BB şi în ms. 45 (*37*, 18); *zămisliĭa*, în BB (*30*, 39, 41; *31*, 10), în ms. 45 (*30*, 39; *31*, 10) şi în ms. 4 389 (*30*, 41; *31*, 10).

Terminaţia *-ĭia* se întîlneşte în *pogoriĭa*, prezent în toate cele trei texte (*28*, 12).

În epocă, se manifestă tendinţa de apropiere a acestor forme de imperfect în *-iiă*, de la conjungarea a IV-a, de cele în *-á* sau *-ĭá*, *-ę́á*, de la conjugările a II-a şi a III-a. Această tendinţă poate fi ilustrată cu exemple ca cele următoare: *apropia*, în ms. 45, faţă de *apropiĭa*, din BB (*12*, 11); *flămînzia*, în BB (*41*, 55); *fugeai*, în ms. 45 (*35*, 1), faţă de *fugiĭaĭ*, din BB (vezi mai sus); *grăia*, în BB şi în ms. 45 (*16*, 13; *39*, 10), precum şi în ms. 4 389 (*35*, 13); *gîndea*, în ms. 45 (*41*, 1); *iubea*, în ms. 45 (*25*, 28), alături de *iubiĭa*; *lăcuia* (лъкоуа), în 9 ocurenţe din BB şi din ms. 45, şi în 4 ocurenţe din ms. 4 389; *obrezuia*, în BB şi în ms. 45 (*17*, 24; *34*, 24); *plăteam*, în ms. 45 (*31*, 39); *pricea*, în ms. 45 (*26*, 21, 35); *plăcea*, în ms. 4 389 (*27*, 14); *sîrguia*, în ms. 45 (*19*, 15); *suia*, în ms. 4 389 (*28*, 11); *veniam*, în ms. 45 (*48*, 7); *zemeslea*, în ms. 45 (*30*, 41). Tendinţa de care vorbim este mai bine ilustrată în textul manuscrisului 45.

Consemnăm şi faptul că la imperfectul indicativului nu apar niciodată la persoana a III-a plural forme cu *-u*, ci numai exemple ca: *ei era* (de zeci de ori); *ei intra*; *ei se suiia*; *ei se pogoriia* etc.

Mai ales în BB şi în ms. 45, au fost consemnate şi cîteva forme perifrastice de imperfect, care sînt alcătuite din imperfectul verbului a fi şi gerunziul verbului de conjugat. Cîteva exemple: *era stînd* 'stătea', în BB (*18*, 22) şi în ms. 4 389 (*ibid.*); *era lucrînd*, în BB (*4*, 2; în ms. 45: *lucra*); *era zidind*, în BB, în ms. 45 şi în ms. 4 389 (*4*, 17); *era făcînd*, în BB şi în ms. 45 (*39*, 22); *erai mescînd*, de la vb. *a meşte* 'einschenken, kredenzen', în BB, (*40*, 13); *erai păhărnicind*, în ms. 45 (*40*, 13). Modelul acestei forme perifrastice se află în originalul grecesc; de exemplu ἦν ἑστηκὼς (Fac., *18*, 22) este redat în română, cuvînt cu cuvînt, prin *era stînd*.

6.5.0. Perfectul simplu. Conjugarea I. Singular, persoana I, în *-ăiu*: *culcaiu*, în ms. 4 389 (*41*, 21); *închinaiu*, în ms. 4 389 (*24*, 48; în BB şi în ms. 45: *am îngropat*); *luoaiu*, în BB (*40*, 11); *strigaiu*, în toate cele trei texte (*39*, 14).

Singular, persoana a II-a, în *-aş*: *schimbaş*, în ms. 4 389 (*31*, 41).

Singular, persoana a III-a, în *-ă* sau în *-é*: *adăpă*, în BB (*21*, 19; *24*, 18); *ajutoră*, în BB (*30*, 8); *ajută*, în BB (*49*, 25; în ms. 45: *agiută*) şi în ms. 4 389 (*30*, 8); *giudecă*, în ms. 45 (*30*, 6 [5]); *încuie*, în ms. 4 389 (*19*, 5; *20*, 18); *îngrecă*, în ms. 4 389 (*16*, 4; *21*, *1*; *25*, 21; *29*, 33, 34, 35; *30*, 4, 7, 10, 12, 19; *38*, 3, 4, 18); *împoncişă*, în ms. 4 389 (*49*, 23); *întîmplă*, în ms. 4 389 (*30*, 11); *întră*, în ms. 4 389 (*24*, 32); *înfărcă*, în ms. 4 389 (*30*, 9); *judecă*, în ms. 4 389 (*30*, 6); *luoă*, în ms. 4 389 (30, 9); varianta *luo* cunoaşte în BB, Fac. peste 40 de ocurenţe.

Plural, persoana I, în *-ăm*: *aflăm* 'aflarăm', în ms. 4 389 (*43*, 21); *dăzlegăm* (*ibid.*); *luoăm* (*ibid.*).

Plural, persoana a III-a, în *-ără*: *adăpară*, în ms. 4 389 (*19*, 32, *33*, 35); *aflară*, în ms. 4 389 (*11*, 2); *apucară*, în ms. 4 389 (*19*, 10); *îmbătară*, în ms. 4 389 (*19*, 33, 35); *îngrecară*, în ms. 4 389 (*19*, 36); *jungheară*, în ms. 4 389 (*37*, 31); *mîncară*, în ms. 4 389 (26, 30). Aceste forme se găsesc şi în BB şi în ms. 45. Ultimul exemplu, *mîncară*, cunoaşte în BB 9 ocurenţe.

Conjugarea a II-a. Singular, persoana I, în *-úĭu*: *văzuiu*, în ms. 4 389 (*31*, 10; *37*, 9; *40*, 9, 16; *41*, 22; *48*, 11), *vădzuiu*, în ms. 45.

Conjugarea a III-a. Forme slabe în *-úĭu*: *cunoscuiu*, în ms. 4 389, Fac. (*22*, 12); *începuiu*, în BB, Fac. (*18*, 29); forme slabe în *-iĭu*, persoana a II-a singular: *învinciş*, în ms. 45 (Pref. M., p. 1; persoana I singular, la Dosoftei: *învinciĭu*, vezi H. Tiktin, *DRG*, II, p. 848, sub *a învinge*).

Forme tari. Persoana I singular, în *-ş*, *-şu*, *-şĭu*: *aduş*, în ms. 4 389 (*41*, 9); *întorşiu*, în ms. 45 (*30*, 8 [7]; în BB: *întorşu*); *puş*, în ms. 45 şi în BB (*24*, 47); *spuş*, în ms. 4 389 (*41*, 28); *storşu*, în BB şi în ms. 45 (*40*, 11); *storş*, în ms. 4 389 (*ibid.*); *ziş*, în BB (*24*, 39, 42, 45, 47; *31*, 11), în ms. 4 389 (*24*, 42, 45; *31*, 11); *dziş*, în ms. 45 (*24*, 39, 42, 47; *31*, 11); *dzişi*, în ms. 45 (*24*, 45).

Persoana a II-a singular: *ziseşi*, în ms. 4 389 (*18*, 5); *ziseş*, în ms. 4 389 (*31*, 49).

Persoana a III-a singular: *fiarsă*, în ms. 45 (*25*, 29); *fiarse*, în BB (*25*, 29); *fiêrse* (cu *-ѣа-*), în ms. 4 389 (*ibid.*); *fêce* (cu *-а-*, *-ѣ-*), în ms. 45 (*1*, 21; *7*, 10; *9*, 24; *19*, 28; *29*, 28); *rumpse*, în BB (37, 29).

Persoana a III-a plural: *fêceră*, în ms. 45 (*5*, 17; *20*, 23, 27; *12*, 6).

Conjugarea a IV-a. Singular, persoana I, în *-ĭu*: *adormiiu*, în BB şi în ms. 45 (*41*, 21); *auziiu*, în BB (*41*, 15), în ms. 4 389 (*41*, 15; *3*, 10); *audziiu*, în ms. 45 (*41*, 15); *blagosloviiu*, în ms. 4 389 (*24*, 48); *întăriiu*, în toate cele 3 texte (*30*, 8); *întocmiiu*, în ms. 4 389 (*30*, 8); *săvîrşiiu*, în ms. 4 389 (*24*, 45); *lipsiiu*, în BB şi în ms. 45 (*48*, 11).

Singular, persoana a II-a, în *-ş*: *grăiş*, în ms. 4 389 (*19*, 21); *măriş*, în BB şi în ms. 45 (*19*, 19); *semeţiş*, în BB şi în ms. 45 (*49*, 3); *suiş*, în BB şi în ms. 45 (*49*, 4, 9).

Singular, persoana a III-a, în *-i*, *-í*: *pipii* 'pipăi', în ms. 4 389 (*27*, 22); *ajutori*, în ms. 45 (*30*, 8); *vîrí*, în ms. 4 389 (*31*, 34).

Plural, persoana I: *tăbărîm* 'tăbărîrăm', în ms. 4 389 (*43*, 21).

Verbul *a da* are la perfectul simplu, persoana I, singular, formele *ded*, în ms. 4 389 (*40*, 11) şi *dediu*, în BB şi în ms. 45 (*ibid.*). Forma de persoana a III-a, singular, este *dêde*, cu 34 de ocurenţe în BB, cu 36, în ms. 45, şi cam cu tot atîtea, în ms. 4 389.; aici şi *dete* (*25*, 5); *deate* (*25*, 6). Persoana a III-a plural este *dêderă*, în toate cele 3 texte. După cum se vede, formele de perfect simplu ale acestui verb sînt încă cele arhaice, ale românei vechi.

Verbul *a fi* are la perfectul simplu, persoana a III-a, singular, sensul 'a se întîmpla', ca în modelul grecesc după care acest sens a fost calchiat, ἐγένετο. De exemplu: *„Şi fu după ce purcêseră ei de la răsărit“* (ms. 4 389, *11*, 2); în greceşte: καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κινῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν. Uzul acesta este atestat de zeci de ori în toate cele trei texte studiate, constituind o caracteristică a limbajului biblic.

6.6.0. Perfectul compus. Auxiliarul de persoana a III-a singular *au* (<lat. pl. *habunt*) (*el au făcut*), formă general folosită în textele studiate, poate apărea uneori după participiul trecut al verbului de conjugat: *îndireptat-au* 'el a îndreptat', în ms. 4 389 (*24*, 21); *făcutu-m-au*, în BB şi în ms. 4 389 (*45*, 9). Construcţia actuală este totuşi generalizată.

În BB şi în ms. 45, este folosit uneori un perfect perifrastic alcătuit din perfectul simplu al verbului *a fi*+gerunziul verbului de conjugat. Forma se întîlneşte şi în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 143). Ea este modelată după greceşte. Exemple: *„Şi fu audzindu sluga lui Avraam“*, în ms. 45

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(*24*, 52; la fel și în BB), după gr. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἀχοῦσα τὸν παῖδα τοῦ 'Αβραὰμ; „*Și fu născîndu*", în ms. 45 (*38*, 28); „*Și fu deșertîndu*, în ms. 45 (*42*, 35). Traducătorul ms. 4 389 recurge la alte construcții. Pentru primul caz, întîlnim în ms. 4 389: „*Și fu deaca auzi*; pentru al doilea: „*Și născînd*"; pentru al treilea: „*Și fu cîndu-ș dășărta*".

6.7.0. Mai-mult-ca-perfectul. Persoana a II-a singular: *mîniaseș*: în ms. 4 389 (*41*, 40). Formele de persoana a III-a singular și de persoana a III-a plural, în *-se* sau *-să*, sînt, în cele mai multe cazuri, identice.

Persoana a III-a singular: *apucase*, în ms. 4 389 (*28*, 11); *grăise*, în ms. 4 389 (*21*, 1, 2); *născuse*, în ms. 4 389 (*46*, 15, 20, 27); *porăncisă*, în ms. 4 389 (*47*, 11); *spurcase*, în ms. 4 389 (*34*, 13); *zisêse*, în ms. 4 389 (*21*, 1; *23*, 3).

Persoana a III-a plural: *astupase*, în ms. 4 389 (*26*, 18); *ieșise*, în ms. 4 389 (*9*, 18); *îngreuiasă*, în BB (*48*, 10); *rămăsêse*, în ms. 4 389 (*30*, 36); *scăpase*, în ms. 4 389 (*26*, 15, 18); *venise*, în ms. 4 389 (*23*, 10). Terminația *-seră* este prezentă în *purcêseră*, în ms. 4 389 (*11*, 2).

Verbul *a da* are la mai-mult-ca-perfect persoana a III-a singular forma *dedêse*, în ms. 4 389 (*46*, 23).

Uneori apare și forma perifrastică alcătuită din perfectul compus al verbului *a fi*+participiul trecut al verbului de conjugat: *au fostu pus*, în ms. 45 (*28*, 18); *s-au fostu dus*, în ms. 45 (*31*, 19). Forma a fost preluată și în BB (dar fără *-u* la cuvîntul *fost*). Acestei forme, care, în genere, poate fi considerată nordică și, parțial, moldovenească, i se opune în textul ms. 4 389, care are trăsături sudice, forma simplă de m.m.c.pf., de exemplu *pusêse* (28, 18).

6.8.0. Viitorul. În toate cele trei texte studiate, formele auxiliarului de viitor sînt ca cele actuale. Se poate, astfel, constata că variantele arhaice din secolul al XVI-lea, ca *veri*, de la persoana a II-a singular, *vrem*, *văm*, *vem*, de la persoana I plural, și *vreți*, de la persoana a II-a plural, fuseseră abandonate la sfîrșitul secolului al XVII-lea în cele două principale aspecte ale românieĭ literare vechi.

Poziția auxiliarului poate fi și după verb, de regulă în propozițiile interogative: *avea-vom*, în ms. 4 389 (*24*, 23); *da-m-vei*, în ms. 4 389 (*38*, 17); *merge-voiu*, în ms. 4 389 (*24*, 58); *pierde-i-vei*, în ms. 4 389 (*18*, 24); *fi-va*, în ms. 4 389 (*26*, 11). Pronumele reflexiv poate să apară și după verb: *nu va săvîrși-se* 'nu se va sfîrși', ms. 4 389 (*49*, 10).

Există și cîteva exemple cu forma de viitor alcătuită din *voi*+conjunctivul, folosită mai ales la persoana a III-a singular: *va să facă*, în ms. 4 389 (*32*, 7); *va să fie*, în BB și în ms. 4 389 (*41*, 30; în ultimul text și în *25*, 22); *va să piiarză*, în ms. 4 389 (*19*, 14); *va să fărîme*, în BB, Fac. (*19*, 14); *va să grăbească*, în ms. 4 389 (*41*, 32); *va să prînzească*, în BB (*43*, 25; în ms. 45, aceeași formă, dar cu africata *-dz-*); *va să se fiie minle*, în ms. 4 389 (*41*, 31); *va să te ucigă*, în ms. 4 389 (27, 42); *va să se uite*, în ms. 4 389 (*41*, 30); *va să vie*, ms. 4 389 (*41*, 29). La persoana a III-a plural: *vor să fie*, în ms. 4 389 (*41*, 34, 36).

Viitorul verbului *a fi*+verb la gerunziu alcătuiesc o formă verbală care are, poate, valoare de viitor, și nu de prezumtiv (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 146); „*Poate fi că frații tăi nu vor fi păscînd oile în Sichem*", în ms. 4 389 (*37*, 13); „*Voiu fi suspinînd și tremurînd*", în BB și în ms. 45 (*4*, 12, 14; în ms. 45, cu *-u* la cele două gerunzii).

În mai multe cazuri, în cele trei texte analizate se menține situația mai veche de a nu se face deosebire între formele auxiliarului *voiu* și cele ale verbului *voiesc*, astfel încît *tu vei* înseamnă 'tu vrei': „*Să vei în stînga, eu în dreapta*" 'dacă vrei....', în ms. 45 (*13*, 9); „*De vei tu în stînga*", în BB (*13*, 10); „*Vei să iai*", în BB și în ms. 45 (*30*, 15); *el nu va*, în ms. 4 389 (*39*, 8; pe margine, de aceeași mînă, pentru *el nu vrea*, din text); *veț să luați*, în ms. 4 389 (*46*, 36).

6.9.0. Conjunctivul prezent. Aspectele mai semnificative au fost prezentate în paragraful despre „verbele iotacizate" (vezi II. **6.3.0.**). Menționăm formele verbelor *a ucide* și *a avea*. În primul caz, în toate trei texte apar forme cu *-g*: *să ucig* (*27*, 41); *să ucigă*, în BB și în ms. 45 (*20*, 2), precum și în ms. 4 389 (*20*, 2; *26*, 7 *32*, 11; *37*, 18). Referitor la apariția lui *-g*, cf. H. Tiktin, *DRG*, s.v.

Verbul *a avea* cunoaște la conjuctiv prezent și formele *să ail*, în ms. 4 389 (*41*, 40); *să aibu*, în ms. 4 389 (*32*, 11); *(să) aibi*, în BB și în ms. 45 (*35*, 17).

6.9.1. În locul morfemului de conjunctiv *să*, apare în cîteva locuri din ms. 45 și din BB *și*. La prima vedere, s-ar părea că avem a face cu primele exemple de folosire a lui *și* la conjunctiv. În realitate, ne găsim în fața unei imitații servile a modelului grecesc. *Și* apare numai la persoana a III-a, în exemple ca următoarele:

a) „*Și facă faraon și tocmască mai mari preste locuri pre pămînt și să trimiță toate plinile* (=cerealele)", în ms. 45 (*41*, 34); prima parte a frazei, cu cei doi *și*, este reprodusă întocmai și în BP; dar în ms. 4389, verbele sînt la conjunctivul cu *să*: „*Să puie faraon...; să strîngă toată roada grîului*"; tot așa și în B. 1975: „*Să pornească....să se pună....*". De asemenea, în textul latinesc și în cel german, apar construcții cu conjunctivul: „*Qui constituat praepositos per cunctas regiones....*"; „*Und sorge dafür, daß er Amtsleute verordne im Lande*". Apariția lui *și* în ms. 45 și în BB se clarifică dacă punem față în față versetul de mai sus cu textul grecesc: „Καὶ ποιησάω φαραὼ καὶ καταστησάτω τοπάρχας ἐπὶ τῆς γῆς, în care se găsesc două imperative precedate de καὶ (=*și*), pe care traducătorul român, spătarul Nicolae Milescu, le-a tradus cuvînt cu cuvînt: *facă* și *tocmască* sînt forme de conjunctiv cu valoare de imperativ, echivalentele imperativelor gr. ποιήάω, respectiv καταστησάτω.

b) „*Iată Răvecca înnainlea ta: luînd-o să o iai și fie fămêie ficiorului stăpînului tău*", în ms. 45 (*24*, 51); în BB,: „*Și fie fămêie*"; în ms. 4 389: „*Și fie muiêre*". Conjunctivul apare în versiunile latinească și germană: „*Et fit uxor filii domini tui*"; „*Daß sie die Frau sei des Sohnes deines Herrn*". Dar textul grecesc conține un *și* urmat de imperativ: „ καί ἔστω γυνή (=*și fie femeie*).

c) „*Și-m dea peșterea cea îndoită*", în ms. 45 (*23*, 9); „*Și-m dea mie peștira cea îndoită*", în BB (*ibid.*). Dar în ms. 4 389 apare morfemul de conjunctiv *să*: „*Să dea mie peștera ce îndoită*"; tot așa în B. 1975: „*Să-mi dea peșterea Macpela*". Tot conjunctivul este folosit în versiunea latinească și în cea germană: „*Ut det mihi speluncam duplicem*"; „*Daß er mir gebe seine Höhle in Machpela*". Însă, în versiunea grecească avem καὶ+imperativul: και δώτω μοι τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν, pe care traducătorul român al ms. 45 a transpus-o cuvînt cu cuvînt, numai că în loc de imperativ a folosit persoana a III-a conjunctiv, cu valoare de conjunctiv hortativ. (Referitor la conjunctivul popular cu *și* din unele graiuri dacoromâne, vezi Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie*, București, 1984, p. 114—133).

6.9.2. Conjunctivul perfect. Auxiliarul de la această formă verbală cunoaște uneori în textele studiate flexiunea după persoană și număr, o trăsătură aparținînd unei faze mai vechi din istoria limbii române: „*Să nu fim greșit*", în BB și în ms. 45 (*20*, 9);

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

„[Ele] *să fie făcut*", în BB și în ms. (*44*, 7); *„Zic unii să le fie făcut împăratul....72 de cămări și acoló să le fie scos cineș a sa carte și.... să fie aflat toate pe un cuvînt într-un chip tămăcite*", ms. 45 (CÎ, p. 1).

6.10.0. Condiționalul-optativ. Auxiliarul are, de regulă, formele din limba literară actuală. Uneori, însă, la condiționalul-optativ prezent (și perfect), persoana a III-a singular și plural, apar formele *ară*, *are*: *„Are fi 7 spice*", în ms. 45 (*41*, 22; în BB: *ar fi*); *„Are vedea neștine*", în ms. 45 (*33*, 10; în BB: *ar vedea nișteine*); *„Ară fi fost*", în ms. 4 389 (*26*, 10; *31*, 41); *„Ară fi fost ieșind*", în ms. 4 389 (*41*, 2).

6.11.0. Modul imperativ. Desinența *-êște* se întîlnește în: *ferêșt-te* !, în BR (*19*, 9); *gătêște* !, în BB (*43*, 16; la fel și în ms. 45); *jirtvuiêște* !, în ms. 45 (*22*, 10, scris pe margine, de aceeași mînă); *lăcuiêște* !, în ms. 45 (*24*, 44; în BB, Fac., sînt 7 atestări); *păzêște-te* !, în ms. 4 389 (*24*, 6) și în BB (*31*, 24, 29).

Consemnăm următoarele forme de imperativ:

Conjugarea I: *adapă-mă* !, în BB (*24*, 17, 43, 45); *adune-se* !, în md. 4 389 (*1*, 9); *junghe* !, în ms. 4 389 (*43*, 16); *mustre* !, în ms. 45 (*31*, 37).

Conjugarea a II-a: *bea* !, în ms. 4 389 (*24*, 18); *ședeț* !, în ms. 4 389 (*22*, 5).

Conjugarea a III-a: *ado-mi* !, în ms. 4 389 (*27*, 7; în BB: *adu* !); *ado* !, în ms. 4 389 (*27*, 4, 13); *fă* !, în ms. 4 389 (*27*, 4); *te du* !, în ms. 4 389 (*27*, 13); *vă duceț* !, în ms. 4 389 (*42*, 19).

Conjugarea a IV-a: *vino* !, în BB (*19*, 32; *31*, 44; *37*, 13), în ms. 45 (*37*, 13, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *ia-mblă* ! din text) și în ms. 4 389 (*31*, 44; *37*, 13). Formei *vino* !, din BB și din ms. 4 389, îi corespunde în textul ms. 45 *ia-mblă* (vezi mai jos). În cap. 19, vers. 32, *Facerea*, găsim în ms. 4 389 *blăm* !, pentru *vino* !, din BB. Repartiția teritorială actuală a lui *vino* !, în opoziție cu forma *vină* !, poate fi văzută în ALR SN, h. 1 440, *vino altă dată*. Prima formă, *vino* !, este sudică, formînd arie în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, zona Brașov (2 puncte), zona Sibiu (1 punct), sud-estul Banatului (3 puncte). Cealaltă, *vină* !, este cunoscută în aria nordică. Distribuirea dialectală a acestor variante se aseamănă cu aceea a formelor de vocativ feminin: în *-o* ! (în jumătatea de sud) și în *-ă* ! (în jumătatea de nord). De la a *a slobozi*, imperativul este *slobózi-mă*, în ms. 4389, Fac. (*30*, 25).

6.11.1. Din unele forme ale verbului latinesc *ambulo, -āre* (>*a îmbla*, *a umbla*), au apărut în limba veche cîteva forme speciale de imperativ; unele din acestea mai dăinuie pînă astăzi prin graiuri. Este vorba de: *blem* ! 'să mergem !' 'haide!', din conjunctivul latinesc, persoana I plural, *ambulēmus*; *blăm* ! 'haide !', din indicativul prezent, persoana I plural, *ambulamus*; *blați* !, 'haideți' !', din indicativul prezent, persoana a II-a plural, *ambulatis*; *bleți* ! 'haideți' !, din forma de conjunctiv prezent, persoana a II-a plural, *ambulētis*. Silaba inițială din aceste forme ar fi dispărut, după O. Densușianu, *ILR*, II, p. 150, prin afereză. După H. Tiktin, *DRG*², I, p. 342, scurtarea s-ar fi produs în situațiile în care formele erau precedate de interjecția *ia* !: *ĭa-mblăm* !, *ĭa-mblați* !, *ĭa-mblem* !, *ĭa-mbleți* ! au fost analizate ca fiind alcătuite din interjecția *ianĭ* !, *ian* ! și *blăm*, *blați*, *blem*, *bleți*. După modelul formelor din urmă, s-a creat, pe cale analogică (ca *sînteți* din *sînt*), *blămați* !, *blemați* !

Forme de felul celor de mai sus se întîlnesc în ms. 45. Ele au fost eliminate în textul tipărit la București. De asemenea, foarte rar, ele apar și în ms. 4 389; este vorba, de fapt, numai de *blăm* ! (Fac., *11*, 4; *19*, 32).

Situația din ms. 45 este mai interesantă din acest punct de vedere. Mai întîi, trebuie spus că întîlnim în acest text, în cartea *Facerea*, alături de imperativul normal de la verbul în discuție, anume *îmblă* ! (*13*, 17), și o formă în care acest imperativ este precedat de interjecția *ia* !, confirmîndu-se, astfel, explicația propusă de H. Tiktin: *„Ia-mblă la pămîntul carele-ț voi arăta ție*" (*12*, 1; în BB: *să mergi*; în ms. 4 389: *te du*); *„Ia-mblă, dară să adăpăm pre tatăl nostru vin*" (*19*, 32; în BB: *vino, dară*; în ms. 4 389: *blăm, dară*); *„Ia-mblă întră în lontru*" (*24*, 31); *ia-mblă* (*37*, 13 [12]; pe margine, de aceeași mînă, care nu poate fi decît cea a copistului mu.tean Dumitru din Cîmpulung, *vino* !; în BB: *ia vino* !; în ms. 4 398: *vino* !); *„Ia-mblă să punem făgăduință*" (*31*, 44; în BB și în ms. 4 389: *vino* !).

Alături de formele de mai sus, care au la bază un imperativ, în manuscrisul 45 se mai întîlnește și forma de plural *ia-mblați* ! (în următoarele contexte: *„Ia-mblați să facem cărămizi*" (*11*, 3; în BB și în ms. 4 389: *veniți*); *„Ia-mblați și să zidim noao cetate*" (*11*, 4; în BB: *veniți*; în ms. 4 389: *blăm*); *„Ia-mblați și pogorîți*" (*11*, 7; în BB: *veniți*); *„Ia-mblați să-l omorîm pre el*" (*37*, 20 [19]; pe margine, de aceeași mînă a copistului muntean, *veniți*; în BB și în ms. 4 389: *veniț*.

După constatarea lui H. Tiktin, variantele analogice *ia-mblă* și *ia-mblați* sînt prezente în scrisul lui Dosoftei. Ele se găsesc și în Herodot-ul de la Coșula (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosarul, p. 705). Chestiunea a fost discutată de N.A. Ursu, *Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a* **Istoriilor** *lui Herodot și despre revizia* **Vechiului Testament** *tradus de Nicolae Milescu*, în „Limba română", anul XXXIV, nr. 1, ian.-febr. 1985, p. 30—45. Este evident că aceste forme constituie o trăsătură caracteristică a limbii din manuscrisul 45, *Facerea*. Utilizarea lor pare a fi, totodată, o trăsătură caracteristică a scrisului unui singur sau al unui anumit autor, astfel încît acest fenomen poate fi invocat, alături de altele, în problemele de paternitate a celor trei texte menționate, paternitate atît de controversată și atît de greu de rezolvat. Pînă acum este sigur că formele discutate se întîlnesc la un autor *cunoscut*: Dosoftei.

6.11.2. Verbul defectiv *a păsa* (<lat. pop. *passo, -āre* <*passus* 'Schritt') este prezent în textele studiate numai cu forme de imperativ. Astfel, în ms. 45 găsim: *pas* ! 'du-te !', 'pleacă !', în exemplul: *„Și pas la pămîntul cel înnaltu*" (=la munte) (*22*, 2). În BB, Fac. apare în același loc varianta *pasă*, repetată și în: *„Pasă de vezi de sînt sănătoși frații tăi*" (*37*, 14; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389); *„Pasă la pămîntul nașterii tale*" (*31*, 13; la fel în ms. 45; *du-te*, în ms. 4 389). *Pasă* ! mai apare în ms. 4 389: *„Pasă de-acii !*" (*19*, 9); *pasă* ! (*27*, 9; *33*, 14; *37*, 14) și în ms. 45: *„Pasă de vedzi*" (*37*, 14).

Forma de plural *păsați* este atestată de două ori în BB (*32*, 16; *42*, 19), iar *păsaț*, fără *-i*, de patru ori (*29*, 7; *41*, 55; *43*, 2; *44*, 25). În ms. 45, în toate aceste ocurențe, apare forma cu *-i*, *păsați*. Fără *-i* este scris acest cuvînt și în ms. 4 389, în toate cele 6 ocurențe, dintre care numai 4 coincid cu cele din BB și din ms. 45; în două cazuri, a fost folosit alt verb, *duceți-vă* (*43*, 2) și *vă duceți* (*12*, 19); se adaugă două ocurențe în plus: *42*, 2 și *43*, 13.

6.11.3. Imperativul negativ. La persoana a II-a singular se folosește forma actuală: *nu te tême* !, în toate cele trei texte studiate (Fac. *15*, 1). La persoana a II-a plural, alături de *nu vă têmeț(i)* !, din toate cele trei texte (*43*, 23), apoi din ms. 45 și ms. 4 389 (*50*, 19, 22), apare și varianta mai veche *nu vă têmereți* ! (*50*, 19, 21). De asemenea, în ms. 4 389 a fost întîlnită forma *nu vă certareț* ! (*45*, 24), în locul căreia în ms. 45 și în BB apare forma actuală *nu vă scîrbiți* !

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

6.12.0. Infinitivul lung. Consemnăm un singur fapt: *a să isprăvirea*, care apare în ms. 45, Pref. M, p. 2, în contextul *„Pentru ca multe ca acêstea şi altele ca acêstea lucruri dumnezăieşti a să isprăvirea, iar mai apoi....“*

6.13.0. Gerunziul. Mai multe forme de gerunziu pot fi văzute în **II. 6.3.0.** (verbe iotacizate). În textele studiate, apare uneori construcţia *şi spuse zicînd*, pe care O. Densusianu, *ILR*, II, p. 360, a identificat-o în greacă şi în slavonă, în latină şi în maghiară etc., cu punctul de plecare în ebraică. De asemenea, se întîlneşte o altă construcţie alcătuită dintr-un gerunziu + forma de viitor a aceluiaşi verb, de tipul: *„Domnind ne vei domni“*, în ms. 4 389 (*37*, 8); *„Împărăţind vei împărăţi“*, în ms. 4 389 (*37*, 8); *„Ştiind vei şti“*, în BB şi în ms. 45 (*15*, 13).

Cîteodată, după gerunziu apar şi alte timpuri. Astfel, în cîteva cazuri urmează prezentul indicativ, de exemplu în *„Mîntuind mîntuieşte“*, în toate cele trei texte (*19*, 17); alteori, perfectul simplu: *„Închizînd închise“* (care calchiază construcţia din greacă συγκλείων συνέκλεισεν), din BB şi din ms. 45 (*20*, 18); *„Încuind încuie“*, în ms. 4 389 (*ibid.*). După gerunziu, mai poate apărea perfectul compus: *„Văzînd te-am văzut“* (în gr. Ἰδόντες ἑωράκμεν), în BB, în ms. 45 şi în ms. 4 389 (*26*, 28), sau conjunctivul prezent: *„Luînd-o să o iai“*, în ms. 45 (*24*, 51; în BB, gerunziul este urmat de imperativ: *luînd-o du-te*; în ms. 45: *ia-o şi te du*).

7. ADVERBUL

7.1.0. Făcînd o comparaţie cu sistemul tripartit latinesc al adverbelor de loc, anume *hic - ibi - illic* (cf. şi fr. *ici - là - là-bas*, germ. *hier-da-dort*) (H. Tiktin, *DRG*, sub *acolea*), constatăm că *aici(a)* (şi *ici*) ocupă primul loc, urmat fiind de *acii(a)* sau *acoleá*, ambele indicînd un loc mai apropiat şi corespunzînd persoanei a II-a, după care, pe locul al treilea, vine *(a)coló*, indicînd un loc mai îndepărtat, şi corespunzînd persoanei a III-a. Această situaţie generală se reflectă parţial şi în cele trei texte studiate.

7.1.1. Adverbul *aicea* (<*ici*<lat. *hicce*; *a-* şi *-a* s-au adăugat mai tîrziu) cunoaşte în BB, Fac. 12 ocurenţe, cărora li se adaugă 3 ocurenţe cu forma *aici*. În ms. 45, în 14 ocurenţe apare *aicea* şi numai într-una *acii* (22, 5). Forma *aici* este generală în ms. 4 389. Varianta simplă *ici* (<lat. *hicce*) este atestată în ms. 4 389: *„Apropie-te ici* (*23*, 11).

7.1.2. Pentru poziţia a doua, se foloseşte uneori forma *acii*, care provine din lat. *eccum-hic* (>*aci*); varianta *acii* a avut un *-e*<*-ce*, care a devenit *-i*. Această formă, *acii*, a fost întîlnită o dată în BB (Fac., *22*, 5), de două ori în ms. 45 (22, 5): *„Şedeţi acii cu măgariul, iară eu şi copilaşul vom mêrge păn-acii“*. Acest pasaj este modificat în BB în sensul schemei de mai sus: *şedeţi acii* devine *şedeţi aicea*, aşadar se foloseşte, în mod corect, adverbul propriu primei poziţii, sau poziţiei celei mai apropiate; pentru poziţia a doua, textul BB menţine adverbul *acii*. Textul respectiv din BB este: *„Şădeţi aicea cu măgariul, iară eu şi copilaşul vom mêrge pănă acii“*. Forma *acii* există şi în ms. 4 389: *„Pasă de-acii!“* (*19*, 9), text care conţine şi o variantă fără *a-*; *„pînă-cii* (*22*, 5); iar *aciia* se întîlneşte în ms. 45 şi în BB, Fac. (*31*, 37).

Celălalt adverb care indică un loc mai apropiat, *acoleá* (probabil din lat. *eccu[m]-[i]llic* sau *-[i]llāc*, după H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este atestat numai o singură dată în textul BB (*19*, 9), fiind preluat, ca atare, din textul moldovenesc care a stat şi la baza manuscrisului 45. Pentru că acest adverb este propriu dialectului nordic, moldovenesc. În ms. 45, *acoleá*, în afară de locul citat mai sus din BB, mai apare şi în cap. *28*, vers. 3. De asemenea, *acoleá* este prezent şi în ms. 4 389 (*20*, 1; *26*, 21; *34*, 5), dar nu la loc potrivit.

7.1.3. Adverbul de depărtare (poziţia a III-a) *acoló* este atestat în BB, Fac. de aproximativ 100 de ori. Acelaşi număr de ocurenţe există, desigur, şi în cele două texte manuscrise. O singură dată a fost găsită varianta fără *a-*, *coló*, în ms. 4 389 (*33*, 2).

7 1.4. În ms. 4 389, adv. *acii* apare şi în compusul cu *-ş(i)*, *aciiş*, avînd sensul 'îndată, imediat' (*38*, 28); iar *de-acii* înseamnă 'apoi, după aceea', în ms. 4 389 (*29*, 27).

7.2.0. Adverbul *acum* (<lat. **eccú[m]-mo[do]*) are în BB aproximativ 60 de ocurenţe şi cam tot atîtea în cele două manuscrise. Dar în ms. 45 apare şi varianta *acmu* (8 ocurenţe: *2*, 23; *15*, 16; *17*, 5; *20*, 7; *31*, 29; *11*, 6; *27*, 43; *31*, 16), al cărei etimon este lat. **eccu[m]-mó[do]*, sau *-mó[do]-hūc*. După datele ALR SN h. 1 489, 1 490, aria variantei *amu*, care este continuatoarea formei vechi româneşti, *acmu*, cuprinde aproximativ jumătatea de nord a teritoriului dacoromân. În epoca veche, *acmu* era frecvent folosit în textele rotacizante şi în scrierile din Moldova din secolele al XVI-lea —al XVIII-lea şi chiar pînă la începutul secolului al XIX-lea (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, 339—341; I. Gheţie, *BDRL*, p. 175). Din această cauză, putem presupune că textul de bază pe care l-a transcris copistul muntean Dumitru din Cîmpulung va fi avut peste tot numai forma *acmu*. Considerată, pe drept cuvînt, prea aberantă faţă de norma muntenească, această formă a fost înlăturată de copist, dar nu în toate ocurenţele. În schimb, diortositorii BB au înlăturat-o complet din cartea *Facerea*, şi, probabil, din tot textul *Vechiului Testament* tipărit la Bucureşti. Este însă demn de consemnat detaliul că *acmu* are în Herodot-ul de la Coşula 13 ocurenţe, în timp ce *acum* este prezent numai o singură dată, ca adverb corelativ: *acum... acmú* (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosar, p. 664).

7.3.0. Adverbul *aiáve* 'exact, întocmai, (<vsl. *ajavě*) apare o singură dată în BB, Fac.: *„Şi voi vă legaţi pănă se vor face aiave cuvintele voastre“*. (*42*, 16).

7.4.0. Adverbul *au* (<lat. *aut*) este folosit în propoziţii interogative, exprimînd mirarea că cel întrebat consideră ca adevărat conţinutul propoziţiei interogative (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.); este însoţit de *doară* sau de *nu*: *au doară, au nu*. În BB, Fac., este atestat de 13 ori. Probabil că şi în cele două manuscrise numărul ocurenţelor este asemănător.

7.5.0. Adverbul *ba* 'nu' (<sl. *ba*) cunoaşte în BB, Fac. şi în ms. 45, 7 ocurenţe, iar în ms. 4 389, 6 ocurenţe.

7.6.0. Adverbul interogativ *că ce?* este folosit în BB, Fac. în următoarele locuri: *24*, 31; *26*, 9; *3*,1 36, 36; varianta *că ci?*, rezultată prin confuzie cu conjuncţia *căci* (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 164), este atestată în acelaşi text de 7 ori: *4*, 6; *12*, 9; *26*, 27; *29*, 25; *32*, 29; *44*, 4, 18, fiind întotdeauna precedată de *pentru*: *Pentru că ci....? 'de ce....?'*. În linii generale, situaţia din ms. 45 se aseamănă, în cazul acestui cuvînt, cu cea din BB. De asemenea, acest adverb interogativ apare şi în ms. 4 389: *„Că ce stai afară?* (*24*, 31); *„Dară dumnezeii miei că ce i-ai furat?“* (*31*, 30; cf. şi *26*, 9, 10; *29*, 15 etc.). De cîteva ori a fost consemnată şi forma inversă *ce că?*: *„Ce că au zis Dumnezău?“*, în BB (*3*, 1; în ms. 45 la fel); *„Ce că au rîsu Sarra?“*, în BB şi în ms. 45 (*18*, 13).

7.7.0. Adverbul *cîndai* 'poate, întîmplător, posibil“ (<lat. *quando+vis* sau *vult*), caracteristic limbii vechi, cunoaşte în textul BB 14 ocurenţe. Situaţia este probabil asemănătoare şi în celelalte două texte.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

7.8.0. Adverbul *decinde(a)*, însoţit de *de* (<lat. *de-ecc'-inde*) , cu sensul 'dincolo de', este folosit în textul BB, Fac. în 4 locuri (*35*, 16, 20 : *„Decindea de turnul Gader“ ; 50*, 10, 11 : *„Decindea de Iordan“*). Exact aceleaşi ocurenţe se întîlnesc şi în ms. 45, numai că aici fără *-a*.

7.9.0. Pentru 'împreună' se foloseşte şi adverbul *denpreună*, în BB, Fac. (*22*, 6) şi *depreună* (<lat. *de-per-unam*), în ms. 4 389 (*37*, 7).

7.10.0. Adverbul *faţiş* 'de faţă' apare în sintagma *faţă-faţiş* : *„L-am văzut pe Dumnezeu faţă-faţiş“*, în ms. 4 389 (*32*, 30 ; în BB şi în ms. 45 : *faţă către faţă*).

7.11.0. Adverbul *încai* 'cel puţin' : *„Încai să nu fie zminteală“*, în ms. 4 389 (*42*, 12).

7.12.0. Despre adverbul *încă*, H. Tiktin *DRG*, s.v. face observaţia că acesta este folosit în mod abuziv în textul BB, atribuindu-i-se sensul 'mai' după modelul cuvîntului grecesc ἔτι' encore, en outre'. Tiktin citează un verset din Psalt., *82*, 4 : *„Şi să nu se pomenească numele lui Israil încă“* (=.... să nu se mai pomenească....), care urmează în mod servil originalul grecesc : „καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνμα Ἰσραὴλ ἔτι“.

Construcţii similare se întîlnesc şi în cartea *Facerea*, atît în BB, cît şi în ms. 45, de exemplu : *„Şi zemislind născu fiiu încă“*, în ms. 45 (*38*, 4 ; la fel şi în BB), în loc de : *....mai născu ....*, după modelul grecesc : „ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν ἔτι“ ; în ms. 4 389 : *„Şi iar îngrecă şi născu fecior“* ; *„Avraam era încă stînd“*, în BB, Fac. (*18*, 22), în loc de *....mai stătea“*, exact ca în greceşte : Ἀβραὰμ δὲ ἔτι ἦν ἑστηκὼς. Influenţa construcţiei greceşti există şi în ms. 4 389 : *„Avraam încă e<ra> stînd“*, precum şi în ms. 45 : *„Avraam încă sta“*. Exemplele pot fi uşor înmulţite.

7.13.0. Adverbul *mainte* 'înainte (ca, de a)' (<*mai+ainte* ; din lat. *abante*>**aînte*>*ainte*) apare în ms. 45 : *„Mainte de ce adormi“* (*19*, 3 ; vezi şi *2*, 5), constituind una din particularităţile „nordice“ ale acestui text. În BB, dimpotrivă, întîlnim *mai înainte* (<lat. *in abante*), cu 12 ocurenţe, şi *mai nainte*, cu 22 de ocurenţe. Ultima variantă este caracteristică şi textului ms. 4 389 (de exemplu în *19*, 3 ; *27*, 7 ; *29*, 26).

7.14.0. Adverbul *unde* este întrebuinţat de mai multe ori în textul ms. 4 389 cu sensul 'cum'. H. Tiktin, *DRG*, s.v. ilustrează acest sens, care apare după un aşa-numit *verbum sentiendi*, cu un exemplu din *Îndreptarea legii* (1652), p. 130 : *„Boieriul.... văzu unde intrară voinici călări în chip de îngeri...“* (al doilea exemplu este din Barac, Halima VI, 172). Din ms. 4 389, cîteva exemple : *„Se făcea unde sta pe ţărmurile unui rîu“* (*41*, 1) ; *„Se făcea unde eram în mijlocul cîmpului“* (*37*, 7) ; *„Văzuiu în vis unde era o vie“* (*40*, 9) ; *„Se făcea unde ţineam“* (*40*, 16) ; *„Se făcea unde stam pre ţărmurile unui rîu“* (*41*, 17) ; *„Se făcea unde ieşiia 7 spice“* (*41*, 22).

7.15.0. Sufixul adverbial *-êşte* apare în *sîlnicêşte*, de la *sîlnic*, în BB (*49*, 3, de 2 ori) ; *năsîlnicêşte*, în ms. 45 (*ibid.*, ; *42*, 7, 30), apoi *elinêşte*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1, 2) ; *jidovêşte* (*ibid.*) ; *ovreiêşte* (*ibid.*).

8. PREPOZIŢIA

8.1.0. Caracteristc pentru ms. 45 şi BB este folosirea locuţiunii prepoziţionale *întru mijlocul* (şi *între mijlocul*), cu sensul 'între', după modelul grecesc ἀνὰ μέσον (gr. μέσος -η-ον 'qui est au milieu, central'). În BB, Fac., *întru mijlocul*+genitivul cunoaşte 31 de ocurenţe. Dintre acestea, dăm un singur exemplu : *„Şi osebi Dumnezău între mijlocul luminii şi între mijlocul întunêrecului“* (*1*, 4 ; la fel şi în ms. 45 ; dar în ms. 4 389 : *între lumină şi între întunêrec*), care reproduce cuvînt cu cuvînt versiunea grecească: „Καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φῶτὸς καὶ ανὰ μέσον τοῦ σκόους În BB există încă 11 ocurenţe în care în loc de *întru* 'între' apare *între* : *între mijlocul*+genitiv. Faptul merită a fi scos în evidenţă, deoarece în ms. 45, al cărui text, în altă redactare, a stat la baza celui din BB, nu se găseşte niciodată, în cele 41 de ocurenţe din cartea *Facerea*, prepoziţia *între* în locuţiunea prepoziţională în discuţie. Traducătorul a reprodus în română fiecare element al construcţiei greceşti, dar diortositorii BB, avînd în minte sensul 'între' al locuţiunii prepoziţionale, au înlocuit pe *întru* prin *între*. *Întru*, ca adverb, însemna el însuşi în româna veche 'în mijlocul, înăuntru', căci proveneă din adv. lat. *intro* 'înăuntru', pe cînd *între* are ca etimon prepoziţia lat. *inter* 'între'. Construcţia *întru mijlocul* a fost simţită ca pleonastică, de aceea se recurge în unele cazuri la prepoziţia *între+mijlocul*. Pe de altă parte, folosirea în ms. 45 numai a cuvîntului *întru*, la origine adverb cu sensul menţionat, s-ar putea explica şi ca o modificare semantică adăugată acestui cuvînt de către traducător, în cazul dat, Spătarul Milescu, care, perfect cunoscător al limbii greceşti, sub influenţa prepoziţiilor gr. ἐν, εἰς, i-a atribuit şi adv. românesc *întru* sensul 'între', pe care îl au cuvintele greceşti menţionate (vezi H. Tiktin *DRG*, s.v. *întru*).

În ms. 4 389, traducătorul a folosit, în genere, prepoziţia românească *între*, în loc de *întru (între) mijlocul*+genitivul, în aproximativ 40 de ocurenţe, cf. mai sus : *între lumină şi între întunêrec*. Numai de două ori apare *între mijlocul (apei)* (*1*, 7, 7), poate sub influenţa textului provenit de la Milescu, menţionat în prefaţă de traducător. Nu este exclusă nici o calchiere a sl. межд8, prepoziţie, dar şi adj., cu sensul 'în mijloc' (vezi E. Berneker, *SEW*, II, p. 31—32). Locuţiunile prepoziţionale *întru mijloc, în mijloc* 'între, printre' sînt adesea folosite în alte texte vechi româneşti, de exemplu : *„Spînzurat în mijlocul a doi tîlhari“* (vezi *DLR*, sub cuvîntul *mijloc*).

8.2.0. Pentru prepoziţia *den (din)*, vezi **I. 2.6.1.**

8.3.0. Prepoziţia *de* cu sensul 'care' este întîlnită în exemple ca : *„Vătahul de puşcărie de era cu Iosif“*, în ms. 4 389 (*40*, 4) ; *„O sor de o chiema Thamma“*, ms. 4 389 (*36*, 22) ; *„Feciorii de-i vei naşte“*, în ms. 4 389 (*48*, 6) ; *„Cercei de aur de trăgea cîte o drahmă“*, în ms. 4 389 (*24*, 22).

8.4.0. În BB, Fac., prepoziţia *pre* apare de aproape 950 de ori. Varianta mai nouă, fără *-r-*, care a devenit ulterior normă a limbii literare, este atestată în acest text abia de 35 de ori : *pe*. Norma literară veche, cu *pre*, se menţine şi în cele două manuscrise, 45 şi 4 389.

8.5.0. În cazul prepoziţiei *pren* (<*pre+în*), constatăm că în BB, Fac. varianta *pren* cunoaşte cele mai multe ocurenţe, 12; *pen*, fără *-r-* (ca *pre—pe*, din paragraful precedent) are 4 ocurenţe, iar varianta care s-a impus în limba literară modernă, *prin*, numai 3 ocurenţe. Spre deosebire de cuvintele „normale“, de tipul *mente, credenţă*, închiderea la *i* a lui *e+n* din aceste prepoziţii a avut loc mai tîrziu (vezi **I. 2.6.1.**

8.6.0. Prepoziţia *preste* (<*pre+spre*) are, în această formă, 24 de ocurenţe în BB, Fac., în timp ce forma actuală, fără *-r-*, are 31 de ocurenţe. Prin urmarea, tendinţa spre forma din norma literară actuală făcea progrese vizibile. În ms. 4 389, a fost înregistrată şi varianta mai veche *prespre* (Fac., *9*, 19).

8.7.0. Prepoziţia *după* (<lat. *de+post*) cunoaşte în BB, Fac. aproximativ 160 de ocurenţe în această formă. Totuşi, norma sudică, muntenească, preluată din graiuri, este şi ea reprezentată în acest text prin variantele *dupe* şi *dupre*. Ultima formă a rezultat prin amestecul dintre *după* şi *dă pre*, şi are circulaţie prin graiul muntenesc şi transilvănean. A doua, *dupe*, provine din

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

dupre, prin căderea lui *-r-*, ca în cazurile precedente : *pre—pe* ; *pren—pen* ; *preste—peste*.

Varianta *dupe* 'după' este atestată în BB, Fac. de 6 ori (*5*, 4 ; *22*, 17 ; *30*, 41 ; *34*, 22 ; *50*, 6, 6), iar *dupre* 'id.', de 22 de ori (vezi *Indicele de cuvinte*, s.v.). Raportate la cele 160 de ocurențe ale formei literare actuale, *după*, variantele *dupe* și *dupre* sînt destul de multe la număr (28 de ocurențe). Ele au fost cu siguranță introduse de diortositorii munteni în locul variantei *după* din textul de proveniență moldovenească. Într-adevăr, în ms. 45 întîlnim în aceste 28 de cazuri cu *dupe* și *dupre*, din BB, de 21 de ori forma *după* : 4 din 5 ocurențe, în cazul *dupe*, și 17 din 22 de ocurențe, în cazul *dupre*. De cîteva ori, apar în ms. 45 alte construcții. Dar, în mod surprinzător, în 3 cazuri se întîlnește și în acest text varianta muntenească *dupre* (*5*, 10, 13 ; 15, 8). Ea nu se poate explica decît prin intervenția copistului muntean, într-un text a cărui normă era *după*. Tot *după* caracterizează și textul ms. 4 389, în care variantele muntenești *dupe* și *dupre* nu apar în cartea *Facerea*.

Confuzia dintre *dupe* și *de pe*, existentă în unele graiuri populare sudice, se întîlnește o singură dată și în BB, Fac., *27*, 17 : *„Ca năsipul cel dupe țărmurele mărei“*.

8.8.0. Prepoziția *prejur*+acuzativul, atestată ca atare la Miron Costin și Dosoftei (vezi H. Tiktin *DRG*, sub *jur*), cunoaște în BB Fac. 5 ocurențe, fiind preluată, cu siguranță, din textul ms. 45. Aici ea are africata *-gi-* : *„Prejur țăr“*, în BB (*13*, 13 : în ms. 45 : *„Pregiur țără“*) ; *„Prejur stejariul de la Mamvri“*, în BB (*13*, 19 ; în ms. 45 : *„Pregiur stăjarul“*) ; *„Prejur brațile lui“*, în BB (*27*, 16 ; în ms. 45 : *„Pregiur brațele lui“*) ; *„Prejur el“*, în BB (*37*, 23 ; în ms. 45 : *„Pregiur el“*) ; *„Prejur grumazul lui“*, în BB (*41*, 52 ; în ms. 45 : *„Pregiur grumadzul lui“*).

Cu valoare temporală, *pregiur* apare în ms. 45, Fac. : *„Pregiur apusul soarelui“* 'spre apusul soarelui' (*15*, 12).

Prepoziția compusă *pen împrejurul*+genitivul a fost consemnată în BB, Fac. în *35*, 5 (*„Pen împrejurul lor“*) și *41*, 48) *„Pen împrejurul ei“*). Echivalentul ei în ms. 45 este *prenpregiurul*+genitiv. Ultimul cuvînt, alături de *împrejurul*, sînt folosite și ca substantive (vezi IV. **2.3.48.**, sub *hotar*).

8.9.0. Prepoziția *supt* (<lat. *subtus*) apare ca atare în toate cele 17 ocurențe din BB, Fac. Nu am întîlnit însă în această carte varianta *sup*, pe care H. Tiktin, *DRG*, s.v. o găsește în altă parte a BB (Jes., *3*, 5), și care stă la baza actualei forme literare *sub*. În ms. 45, acest cuvînt are *-u* în 16 ocurențe : *suptu*.

9. CONJUNCȚIA

9.1.0. Conjuncția (și adverbul) *au* (<lat. *aut*) cunoaște în BB, Fac. 20 de ocurențe. Probabil că aceeași situație există și în ms. 45. În ms. 4 389, se întîlnește în 5 cazuri *sau* (probabil din lat. *seu*+*aut*). Tot în acest din urmă text, *au* apare în propozițiile interogative terminate în *au ba* ? (*24*, 21 ; *27*, 21 ; *37*, 32 ; *42*, 16 ; la fel și în BB și în ms. 45).

9.2.0. Conjuncția *sau* cunoaște în BB, Fac. numai 5 ocurențe, în ms. 45, numai 3 (aici, în cele două cazuri pînă la 5, apare *au*). O utilizare ceva mai ridicată se întîlnește în ms. 4 389, dar nu dispunem, din păcate, de date statistice în acest caz. Conjuncția actualmente foarte mult folosită în limba literară *ori*, precum și varianta ei mai veche *veri*, nu apar niciodată în vreunul din cele trei texte studiate.

9.3.0. Conjuncția *căce* 'pentru că 'căci' apare destul de des în textul BB și în ms. 45. În multe cazuri, este precedată de *pentru* : *„Am zis pentru căce cîndai să nu mor pentru dînsa“*, în BB, Fac. (*26*, 9). Conjuncția *pentru căce* mai este atestată în : *20*, 9 ; *26*, 9 ; *29*, 15 ; *31*, 26, 35 ; *32*, 32 ; *38*, 14 ; *41*, 32 ; *42*, *1* ; *44*, 5. Cam tot la fel de mult folosită este varianta *pentru căci*, în BB, Fac. : *19*, 9 ; *20*, 7 ; *25*, 28 ; *26*, 5, 22 ; *30*, 18 ; *31*, 30 ; *38*, 29. Din textul ms. 4 389, consemnăm următorul exemplu : *„Și voiu pune să mîncați și după aceasta veți trêce la calea voastră pentru căci v-ați abătut pre aici“* (*18*, 5).

9.4.0. Conjuncția *căci că* 'căci, pentru că' este folosită de cîteva ori în ms. 4 389 : *„Căci că den vînatul lui era mîncarea lui“* (*25*, 28 ; vezi și *26*, 5 ; *31*, 35).

9.5.0. Conjuncția *ce* (<lat. *quid* 'was ?, sau *quin* 'vielmehr') apare în BB, Fac. în 20 de ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*). Varianta actuală *ci* se întîlnește o singură dată în BB, Fac. : *„Ci-ț adu aminte de mine“* (*40*, 14), pe cînd cele două manuscrise au în acest caz tot *ce*. Dar *ci* exista deja în limba veche, cum se poate vedea din H. Tiktin, *DRG*, s.v. Valoarea din citatul de mai sus este 'so... doch', ca în Eminescu : *„Ci numai nu te mînia, Ci stai cu binișorul“*.

9.6.0. Conjuncția *de*, introducînd propoziții de scop, se întîlnește într-un exemplu ca : *„Și turnă de adăpă toate cămilele“*, în ms 4 389 (*24*, 20). În același text, se mai găsesc construcții similare și în *24*, 23 ; *26*, 30 ; *27*, 13 ; *37*, 14 ; *46*, 31.

9.7.0. Conjuncția *dêcii* (și *deci*) este folosită mai des în ms. 4 389, confundîndu-se uneori cu adverbul *de-acii*, din care provine. Este atestată în acest manuscris în : *27*, 8 (aici *deci*) ; *24*, 46, 49, 59 ; *27*, 45 ; *40*, 23 ; *43*, 11. Valoarea adverbială este prezentă în : [*„De acei*] *se întoarse Iosif în Eghipet“*, în ms. 4 389 (*50*, 14). În BB, Fac., *decii* apare o singură dată, iar *deci* de 11 ori.

9.8.0. Conjuncția *deaca* are în BB, Fac. 3 ocurențe, iar *deca*, 9 (vezi *Indicele de cuvinte*). Varianta *dacă* nu există în acest text. Dar ea cunoaște în ms. 45 11 ocurențe. Editorii BB au eliminat-o din textul tipărit, de unde rezultă existența a două norme în epocă : una moldovenească cu *dacă*, devenită mai tîrziu literară, și alta muntenească cu *deaca*, respectiv *deca*. Norma muntenească se reflectă și în ms. 4 389, care are numai forma *deaca* (*18*, 2, 3 ; *24*, 30 ; *26*, 18 ; *27*, 34 ; *29*, 10, 13 ; *34*, 7 ; *38*, 29 ; *39*, 14, 18, 19). Alte amănunte, la I. Gheție, *BDRL*, p. 177—178).

9.9.0. Locuțiunea conjuncțională *deaca vrême ce* 'deoarece' apare numai în ms. 4 389, Fac. : *19*, 19 ; *22*, 16, *23*, 13 ; *41*, 39 ; *45*, 28. În ultimul caz : *„Mare lucru iaste acesta, deaca vrême ce iaste fiiu-mieu Iosif viu !“* N.A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea : Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica“, XVI, nr. 43 (821), din 23 oct. 1981, p. 5, 8, invocă această locuțiune conjuncțională, pe care o mai întîlnește și în *Îndreptarea legii*, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și în romanul *Varlaam și Ioasaf*, alături de ms. 4 389, printre argumentele filologice și lingvistice în sprijinul paternității cărturarului menționat asupra traducerii *Vechiului Testament* din acest manuscris 4 389. Adăugăm că ea mai apare și în *Mărgăritare*[a] (1746), în H. Tiktin, *DRG*, p. 1 781, col. 2, sub *vreme*.

9.10.0. Conjuncția *să* (<lat. *sī*>*se*, ca în *vecin*<*vīcīnus*) 'dacă' este prezentă în ms. 45 : *„Să vei în stînga“* (*13*, 9) ; *„Să vei putea număra pre ele“* (*15*, 5) ; *„Să nu ar fi Dumnedzăul părintelui mieu“* (*31*, 42). Ea mai apare și în : *17*, 7 ; *18*, 3 ; *24*, 818. Considerată drept o trăsătură arhaică în textul moldovenesc de proveniență milesciană, această conjuncție a fost eliminată din BB și înlocuită prin conjuncția *de*. În ms. 4 389, alături de *de* apare, uneori și *deaca*, pe care îl întîlnim în locul lui *de* și în locuțiunea conjuncțională *deaca vrême ce*, din paragraful precedent.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

10. INTERJECȚIA

10.1.0. Interjecția *iată* ! (cf. alb. *játe*, sl. *eto* ; echivalentul grecesc este ἰδού 'voici, voilà cunoaște în textul BB, Fac. 93 de ocurențe. Foarte probabil că același număr de ocurențe există și în ms. 45 și 4 389. În 5 ocurențe, BB și ms. 45 conțin sintagma *iată eu* ! 'iată-mă !', care reprezintă în română echivalentul gr. ἰδού ἐγώ, lat. *adsum* !, germ. *hier bin ich* !, sl. се азъ (BB, Fac. : *22*, 1, 11 ; *27*, 1, 18 ; *37*, 13). În ms. 4 389 întîlnim aceeași sintagmă în primele 4 ocurențe menționate din BB și ms. 45 ; dar în *37*, 13 apare aici cuvîntul *bucuros* !

În BB, Fac., *42*, 28, *iată* este urmat de pronumele neaccentuat în acuzativ, masculin : *iată-l* !, formă prezentă și în ms. 4 389, *ibid.* În ms. 45, echivalentul este *iată-lăi* ! Pe de altă parte, în BB, Fac., *18*, 9, apare *iată-o* !, cu pronumele neaccentuat feminin în acuzativ, căreia îi corespunde în ms. 45 *iată-oi* ! În cazul formei cu pronumele masculin din ms. 45, *-ăi* din *-lăi* a rezultat printr-o modificare a lui *îi=e* 'este'. După acest model, Dosoftei a creat variante noi și pentru persoanele I și a II-a singular și pentru persoana a III-a singular feminin : *iată-măi*, *iată-tei*, *iată-oi*, în care *-i* este, cum spune H. Tiktin, *DRG*, p. 749, sub *iată*, „neorganic" („mit unorganischem *-i*). Dacă este adevărată observația lui H. Tiktin cu privire la rolul lui Dosoftei în crearea formelor menționate, atunci prezența în ms. 45 a formei cu pronumele feminin *-o* urmat de un *-i* „neorganic" constituie un fapt lingvistic cu totul remarcabil, care vine în sprijinul părerii că textul ms. 45 a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a unor cărturari din jurul acestuia, părere susținută de N.A. Ursu. Exemplele invocate de Tiktin din Dosoftei se găsesc în *Viețile Sfinților*, din sept. 4 ; aprilie 28 ; sept. 29.

Nu putem ști dacă textul de proveniență moldovenească folosit la tipărirea BB conținea formele *iată-lăi* și *iată-oi*, dar constatăm că în BB Fac. aceste variante moldovenești nu apar. Dacă vor fi existat, ele au fost cu siguranță eliminate de diortositorii bucureșteni, ca fiind prea aberante față de norma muntenească.

III. FORMAREA CUVINTELOR

1. SUFIXE

1.1.0. Sufixul *-aci(u)* (<lat. *-ax*, *-acis*+sl. *ač*) se întîlnește în derivatul *hrănaci*, care însă nu are sensul 'mîncăcios', ci, calchiind gr. κτηνοτρόφοι, înseamnă 'cel care crește sau care ține animale' ; vezi IV. 2.2.32, sub *hrănaci*.

1.2.0. Sufixul *-ăreț* (<lat. *-aricius* ; Pascu, *Suf. rom.*, p. 104) este întîlnit în derivatul *cuvîntăreț* 'care posedă însușirea de a cuvînta', în : *„Oile cele cuvîntărețe"*, în ms. 45 (Pref. M, p. 1). Există la Dosoftei, Amiras (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

1.3.0. Sufixul *-ciune* (<lat. *-tione[m]* ; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 23), *(-iciune)* apare în derivate ca : *întrebăciune* 'întrebare', în ms. 4 389 (*43*, 7) ; *puteciune* 'putere virilă', în exemplul : *„Fu în puteciune"*, în ms. 4 389 (*49*, 3) ; *smericiune* 'smerenie, suferință', în ms. 4 389 (*41*, 52) ; *desfătăciune*, în *„Grădina desfătăciunii"* 'paradis, rai', calc după gr. *(ἡ)* τρυφή, -ῆς 'mollesse, bonne chère, delices ; plaisir, luxe', folosit în sintagma ἐκ τοῦ Παραδείσου τῆς τρυφῆς, în BB, Fac. și în ms. 45 (*3*, 23, 24) ; *întristăciune*, în : *„Zioa întristăciunii mêle"*, în ms. 4 389 (*35*, 3) ; *imputăciune* 'ocară, oprobiu' în : *„Dăşchise Domnul pîntecele mieu şi au luat imputăciunea mea"*, în ms. 4 389 (*30*, 23).

1.4.0. Sufixul *-icios* (G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 75—76) se întîlnește în derivatul *întunicios, -cioasă*, din : *„Frică întunicioasă mare căzu pre dînsul"*, în BB, Fac. (*15*, 12 ; în ms. 45 : *întunecoasă*), de la verbul *a întuneci*, atestat în *DA*.

1.5.0. Sufixul *-ie* (<lat. **-ia* ; lat. *-ilia* ; gr. *-τα -εία*, sl. *-ia* ; G. Pasu, *Suf. rom.*, p. 180—189 ; V. Arvinte, **Român, românesc, România.** *Studiu filologic*, p. 174—183) se întîlnește în derivate ca : *elinie* 'limba elină', în : *„Iară Nicolae* [Milescu] *vrînd să aducă şi el cartea aceasta den elinie la rumânie"*, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 2) ; *rumânie* 'limba românească', în : *„Neştiind alta scoasă la rumânie" (ibid.)* ; *slovenie* 'limba slavonă ; versiunea slavonă a Bibliei', în : *„Precum se află la slovenie" (ibid.)*.

1.6.0. Sufixul *-ință*, variantă a lui *-iță* (<lat. *-entia* ; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 43—45), se întîlnește în derivatul *pricepînță* : *„După pricepînța ta"*, în ms. 4 389 (CÎ, p. 2).

1.7.0. Sufixul *-toriu (-itoriu)*, fem. *-toare* (<lat. *-torius* ; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 129) formează derivate ca : *bătătoriu (de ciocane)* 'faur', 'fierar', în BB, Fac., și în ms. 45 (*4*, 22 ; în ultimul text : *bătător de ciocan*) ; este un calc după gr. σφυροκόπος 'qui travaille au marteau' ; *năcăjitor* 'înșelător, 'mincinos', în ms. 4 389, Fac. (*27*, 12) ; *pre<puitoriu>* 'traducător', în ms. 4 389 (CÎ, p. 1) ; *strîgătoriu* 'crainic, pristav', în ms. 45 (*41*, 43) ; *tîrîitor*, în : *„Vile tîrîitoare"*, 'reptile, vietăți care se tîrăsc', în ms. 45 (*1*, 21) ; *viitor* 'care vine, venind' : *„Văzu cămilele viitoare"*, în ms. 45 și în BB (*24*, 63 ; dar în ms. 4 389 : *„Văzu cămilele viind"*) ; este, în primele două texte, un calc după gr. εἶδε καμήλους ἐρχομένας ; *visuitor* 'care visează', în : *„Iată, visuitorul acela vine"*, în ms. 45 (*37*, 19 [18]) ; *despuitoriu*, în : *„Despuitoriule, Doamne !"*, în ms. 45, Fac. (*15*, 2) ; *„Despuitoare Doamne !*, în ms. 45, Fac. (*15*, 8).

1.8.0. Sufixul *-șag* (<magh. *-ság* ; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 414), în varianta *-ușag*, apare în derivatul *furtușag* : *„Eu plăteam de la mine furtușagurile dzilei și furtușagurile nopții"*, în ms. 45, Fac. (*31*, 39).

1.9.0. Sufixele verbale *-a* și *-i*. La conjugarea I, de la *temelie* s-a format verbul *a întemeliá* : *„Toată lêgea noastră cu aceasta să întemeliază"*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1) ; de la *adevăr*, *a (se) adevărá* 'a se confirma' : *„Şi să adevără țarina şi peştera care era într-însa a lui Avraam"*, în BB, Fac. (*23*, [20] 19 ; în ms. 45 : *adeveri*) ; de la *samar*, *a însămărá* 'a pune samarul pe un animal', în BB, Fac. (*22*, 3). La conjugarea a IV-a, de la *povață*, *a povăți*, iar din acesta, subst. *povățitori*, în BB, Fac. (*49*, 10 ; în ms. 45 : *povățuitori*) ; de la *obicei*, *a obiciui* : *„Pren a domnului bune obicêe obiciuiește-să a fi supunerea acestuia cuvînt"*, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2. PREFIXE

2.1.0. Prefixul *în-*, *îm-*. Verbul *a (se) înmulți* cunoaște în BB, Fac., 19 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, *a (se) mulți*, 10. Verbul *a plini* apare în BB, Fac. de 4 ori, în timp ce varianta cu *îm-* nu este înregistrată niciodată. În ms. 4 389 (CÎ, p. 1), adj. *suflat*, pentru *însuflat*, se întîlnește în : *„Această sfîntă şi de Dumnezeu suflată carte"*. Alte exemple : *a (se) înmuta*, în ms. 45 (*26*, 17), față de *a (se) muta*, din BB, Fac. *(ibid.)* ; *a se îndesloinici*, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

2.2.0. Prefixul *s-* apare în verbul *a sfărîma*, în BB, Fac. în 2 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, *a fărîma*, în 3 ocurențe. Verbul *a sfîrși*, cu *s-* din etimonul slav, apare ca atare în ms. 45, dar în BB, Fac.,

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

cunoaşte şi o atestare fără *s-*, *a fîrşi* : „*Să fîrşi apa den foale*“ (*21*, 15) (ѳърщи).

2.3.0. Prefixul *a-* apare la verbul *a apipăi* (<sl. *pipati*), în : „*Te voi apipăi*“, în ms. 45 (*27*, 21), pe cînd în BB, Fac. se întîlneşte, în 3 ocurenţe, varianta *a pipăi*.

IV. VOCABULARUL

1. CUVINTE PROPRII LIMBII ROMÂNE VECHI; CUVINTE PUŢIN CUNOSCUTE SAU PĂSTRATE ÎN ANUMITE ARII DIALECTALE

1.1.0. Elemente de origine latină. În ordine alfabetică, urmează o serie de cuvinte care prezintă un anumit interes istoric, dialectologic, semantic, etimologic etc.

1.1.1. agru (<lat. *ager, agrum*') este folosit în ms. 4 389 cu sensul 'ogor, ţarină, pămînt cultivat' în 12 ocurenţe (Fac.: *23*, 9, 11, 13, 17, 17 17, 20; *25*, 9, 10; *30*, 16; *49*, 29, 32). În BB, Fac. şi în ms. 45, cuvîntul folosit este *ţarină* : în BB, cu 18 ocurenţe, iar în ms. 45, cu 16 ocurenţe. Diferenţa de 6 atestări mai puţin din ms. 4 389 se explică prin apariţia în acest text a cuvintelor *cîmp* (3 ocurenţe : *27*, 27; *30*, 14; *39*, 5), *ţarină* (1 ocurenţă) şi a sintagmei *loc de arătură* (*33*, 19). Într-un loc, nu apare conceptul de care ne ocupăm.

Apariţia cuvîntului *agru* într-un text de la sfîrşitul secolului al XVII-lea este mai puţin obişnuită, deoarece acest termen caracterizează limba secolului precedent, cum se poate vedea din datele oferite de *DA* şi din O. Densusianu, *ILR*, II, p. 313, precum şi din alte surse. Cîteva atestări moderne provin din Banat şi din nord-vestul Olteniei (vezi CDDE, nr. 22) şi este posibil ca baza dialectală a celui care a făcut traducerea acestei variante a *Vechiului Testament* să fi avut acest termen. Dar mai degrabă este de admis că traducătorul s-a lăsat influenţat de modelele străine : cel latinesc, care are cuvîntul *ager, agri* în toate ocurenţele menţionate, precum şi cel grecesc, cu ὁ ἀγρός,οῦ, prezent în aceleaşi locuri din cartea *Facerea*, ca şi *agru* din ms. 4 389.

1.1.2. arete, pl. *areţi* 'berbece' (<lat. *aries, arietem*) se întîlneşte în BB şi în ms. 45 cu forma nearticulată de plural, *areţ* (*31*, 12; *32*, 14) şi cu forma articulată de plural, *areţii* (*31*, 10). În ms. 4 389, este folosit o singură dată (32, 14). În alte 6 ocurenţe, cele trei texte de care ne ocupăm folosesc termenul *berbec(e)* (<lat. *vervex, -cem*).

1.1.3. arină 'nisip' (<lat. *arēna*), în : „*Ca arina pămîntului*“, în ms. 45 (*28*, 14). Pentru acest concept, în alte 5 locuri din ms. 45 apare cuvîntul *năsip*, întocmai ca în BB, Fac. şi în ms. 4 389.

1.1.4. arm 'partea de sus a piciorului, în interior' (<lat. *armus* 'der oberste Teil des Oberarms, Schulterblat, Vorderbug der Tiere; vezi Walde-Hofmann, *LEW* ³, I, p. 69) este atestat în BB, Fac. : „*Pune-ţ mîna ta supt armul mieu*“ (*24*, 2); „*Supt armul lui Avraam*“ (*24*, 9). În ms. 45 apare, în ambele locuri, *stinghe*, iar în ms. 4 389, *şold*, în *24*, 2 şi *coapsă*, în *24*, 9 (Cf. şi DLRLV, s.v.).

1.1.5. aşa ! 'adevărat, da !' (<lat. *eccu[m]+sīc*) se întîlneşte în ms. 45, Fac. : „*Şi dzise Dumnedzău către Avraam : Aşa ! Iată Sarra, fămêia ta, va naşte ţie ficior*“ (*17*, 18; la fel şi în BB). *Aşa* traduce gr. ναί 'certes'; 'fürwahr, wahrlich, ja', iar această accepţie a rom. *aşa* este atestată în româna veche şi în cea modernă pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, în graiurile populare fiind în uz pînă astăzi (vezi P. Miron, *Rumanisch „da“*, în *Romania historica et Romania hodierna, Festschrift für Olaf Deutschmann*, herausgegeben von Peter Wunderli, Wulf Müller, Frankfurt/M.-Bern, 1982, p. 107—115).

1.1.6. a cura 'a curăţi (de coajă)', 'a beli' (<lat. *curo, -āre*) a fost folosit în 3 ocurenţe în textul BB, Fac. (*30*, 37, 37, 38), în locul verbului *a beli*, din ms. 45. Ultimul cuvînt apare şi în ms. 4 389. (Cf. şi DLRLV, s.v.).

1.1.7. a custa 'a trăi, a fi în viaţă' (<lat. *consto, -āre*) este folosit o singură dată în ms. 45 : „*Tatăl vostru cel bătrîn... cum custă ?*“ (Fac. *43*, 27). Copistul muntean al manuscrisului a adăugat pe margine sinonimul *trăieşte*. Cuvîntul *a custa* era folosit în mod curent în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din Moldova, Banat, Transilvania de sud-vest, Crişana, cum rezultă din datele oferite de DLRLV, s.v.

1.1.8. despuitoriu 'stăpînitor' (<*a despune* 'a stăpîni' <lat. *dispōno, -ĕre*) : „*Despuitoriule, Doamne !*“, în ms. 45, Fac. (*15*, 2); „*Despuitoare, Doamne !*“, ms. 45, Fac. (*15*, 8).

1.1.9. a dezvoalbe 'a se desprinde de ceva, a se desface' a fost întîlnit în : „[Ei] *se închipuiesc* (= se aseamănă) *celor ce călătoresc pre căi rătăcite şi neumblate şi nú pot nicidecum dăzvoalbe să se îndireptêze*“, adică „nu se pot desprinde, desface de ceva'. Verbul a fost creat cu prefixul *des-* (*dez-, dăz-*) adăugat unui radical care există şi în *învoalbe* 'a rostogoli, a (se) răsuci, a se face sul', acesta din lat. *involvo, -ĕre*. Altfel spus, prefixul *în-* a fost substituit prin prefixul *des- (dez-)*, iar sensul s-a inversat : de la 'a răsuci, a face sul', s-a trecut la sensul opus 'a derula, a desfăşura', figurat 'a (se) desprinde', a (se) desface de ceva'. Cum a arătat H. Tiktin, *DRG*, p. 541, 850, de la participiul **involtus* al lat. *involvĕre*, devenit în română *învolt* 'voll, gefüllt' (=plin, umplut), şi de la verbul *a se învolta* 'sich ballen' (=a se strînge, a se face bulgăre, cocoloş), s-au creat, prin acelaşi procedeu constînd în substituirea sufixului *în-* prin sufixul *des- (dez-)*, adj. *dezvolt* 'ungefüllt' (despre flori : 'nebătut, cu petale mai rare, „neînvolt“, neplin') şi verbul *a dezvolta*, devenit apoi termen abstract, filozofic.

Deoarece ms. 4 389 datează cam din perioada cuprinsă între 1665—1680 (după N.A. Ursu), se poate spune că acum avem prima atestare a vb. *a dăzvoalbe*.

1.1.10. a ima 'a murdări' (<*im* <lat. *limus* 'noroi, murdărie'), în : „*Şi imară haina cu sîngele* [iedului]“, în ms. 45, Fac. (*37*, 31 [30]). Pe margine, de aceeaşi mînă, este scris sinonimul *întinară*. În BB, Fac., este folosit cuvîntul *unseră*, iar în ms. 4 389, *mînjiră*. Verbul *a ima* este frecvent folosit, împreună cu derivate ca *imare* 'murdărie', *imăciune*, de scriitorii moldoveni ca Dosoftei, Cantemir, Nicolae Costin (vezi DLRLV, s.v.).

1.1.11. a îngreca 'a rămîne gravidă' 'a însărcina' (<lat. **ingrĕvĭco, -āre*, din **grevis* [rom. *greu*]=lat. cl. *grăvis*) a fost înregistrat numai în textul ms. 4 389, Fac., *îngrecă* : *16*, 4; *25*, 21; *29*, 32, 33, 34; *30*, 5, 7, 10, 19; *21*, 2; *29*, 35; *30*, 23; *38*, 3, 4; *îngrecînd* : *4*, 1; *29*, 32; *30*, 23); *îngrăcînd* (*4*, 17); *îngrecară* : 19, 36. În cîteva cazuri, apare în acest text şi sinonimul *a zămisli*.

1.1.12. a mînăca 'a se trezi dis-de-dimineaţă' (<lat. *manĭco, -āre*) există în toate cele trei texte studiate : BB, Fac., *19*, 27; *20*, 8 : „*Şi mînecă*“; în ms. 45, *ibid.* : „*Şi se mînecă*“. Gerunziul *mînecînd(u)* apare în cap. *19*, vers. 2, din BB, Fac. şi din ms. 45, precum şi în *19*, 27, din ms. 4 389.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

1.1.13. mînecate, s.n. 'foarte de dimineaţă', 'dis-de-dimineaţă' (<*a mîneca*) : *„Şi cîndu se fêce mînecate“*, în ms. 45, Fac. (*19*, 15).

1.1.14. a meşte 'a turna în pahar', 'a servi o băutură' (<lat. **miscĕre*, CADE, s.v.) : *„Şi vei da paharul lui faraó în mîna lui şi după boieriia ta cea mai denainte, după cum erai mescînd“*, în BB, Fac. (*40*, 13). În ms. 45 : *„Erai păhărnicind“* ; în PO : *„Erai păharnic“* ; în ms. 4 389, altă construcţie.

1.1.15. a numeni 'a denumi, a da nume' [<lat. *nomen*, pl. *nomĭna*, cu *ŏ*>*u*, poate şi sub influenţa lui *număr* 'nombre' <lat. *numerus*, *-um* ; cf. *cŏtem*>*cute* ; *scŏria*>*zgură* ; *mōrus*>*mur* ; *mōra* (n. pl.) >*mură*. Influenţa lui *număr* s-a exercitat, cu siguranţă, şi la plural, avînd ca rezultat schimbarea formei **numene* (<*nomĭna*) în *numere* (a contribuit şi analogia cu alte plurale în *-re*) ; de la pluralul *numere* 'nume', s-a refăcut singularul *nume* (CDDE nr. 1 258). Verbul arhaic şi regional *a numerá* 'a numi' (atestat în *Cod. Voron.* provine de la pluralul *numere* 'nume' (sau din lat. *nomĭnare*), verbul *a numeni*, de care ne ocupăm, de la pluralul *numene* 'nume', iar verbul *a numi*, astăzi general folosit, de la singularul *nume*. Există şi substantivul neutru *(un) numere* (sg.) 'nume'—*(două) numere* (pl.), precum şi *(un) numene* (sg.)—*(două) numene* (pl.)] : *„O numeni Lavan Movila Mărturiei, iar Iacov o numeni Movila Mărturiilor“*, în ms. 4 389 (*31*, 47 ; vezi şi *1*, 5, 8, 10 ; *2*, 19). Fiind caracteristic pentru textul ms. 4 389 şi aflîndu-se şi în pasajele traduse de Panoneanul din *Îndreptarea legii*, verbul *a numeni* a fost folosit drept argument de către N.A. Ursu, *Un cărturar puţin cunoscut...*, p. 5 pentru a atribui lui Panoneanul calitatea de traducător al acestei versiuni a *Vechiului Testament*. Precizăm că în acest text (ms. 4 389), precum şi în ms. 45 şi în BB, Fac., celălalt verb, folosit astăzi, *a numi*, cunoaşte mult mai multe ocurenţe (54 de ocurenţe în ms. 4 389 ; 61 de ocurenţe în BB şi, probabil, tot atîtea în ms. 45).

1.1.16. numere, pl. *numere* (şi *numeri*), s.n. 'nume' (vezi cuvîntul precedent) caracterizează limba din textul ms. 45 : *„Şi numi Adam numere tuturor dobitoacelor“* (Fac., *2*, 20) ; *„Acêstea-s numerile ficiorilor lui Israil, pre numele rudeniilor lui“* (*25*, 13). Este de remarcat prezenţa în acelaşi context a ambelor forme : *numere* şi *nume*. În nota marginală, scrisă de aceeaşi mînă, în dreptul cuvîntului *numerile* din versetul de mai sus, apare forma *numele*. Este evident că Dimitrie din Cîmpulung, copistul manuscrisului 45, a intervenit în acest caz, ca de altfel în multe alte locuri, arătînd că forma „corectă“, după norma sa literară, este *numele*, nu *numerile*. Din ms. 45, mai dăm încă un exemplu : *„Şi le numi pre înse* [fîntînile] *cu numere şi numerile carele li-au numit Avraam, tatăl lui“* (Fac. *26*, 18).

Editorii *Bibliei de la Bucureşti* au înlocuit sistematic varianta *numere* cu forma *nume*, cel puţin în cartea *Facerea*.

Merită a fi scos în relief faptul că forma *numere* (există şi un singular *număr*, cu sensul 'nume'), atestată şi în textele rotacizante (*numere, numerele* ; în acest caz s-ar putea invoca şi rotacismul lui *n* intervocalic : *numene*>*numere*), apare numai în textele de proveniență moldovenească, de pildă la Varlaam, în Herodot-ul de la Coşula (aici sînt 9 ocurenţe, vezi L. Onu şi Lucia Şapcaliu, *Herodot*, Glosar), la N. Costin, la Dosoftei, D. Cantemir, Amfilohie Hotiniul (vezi *DLR*, s.v.). Prin urmare, s-ar putea vorbi de o trăsătură lexicală e caracteristică variantei moldoveneşti a limbii literare vechi, cu punctul de plecare poate încă în textele rotacizante, aşadar de un nou fapt lingvistic care s-ar alătura celor invocate de G. Ivănescu în lucrările sale, în sprijinul acestei idei.

1.1.17. rost 1. 'limbă', 2. 'gură' (<lat. *rostrum* 'cioc', 'bot', '(la om) gură', în : *„Şi era pămîntul un rost şi un glas la toţi“*, în BB, Fac. (*11*, 1 ; în ms. 45 : *rostu* ; în ms. 4 389 : *gură*, după sl. оустъ 'gură') ; *„Iată un neam şi un rost tuturora“*, în BB, Fac. (*11*, 6 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : lipseşte textul) ; *„Au turburat Domnul rosturile a tot pămîntul“*, în BB, Fac. (*11*, 9 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *gura*). Sensul 'gură' al lui *rost* se întîlneşte în : *„Pre rostul tău va asculta tot norodul“*, în BB, Fac. (*41*, 40 ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389). În versiunile grecească şi latinească, pentru conceptul «limbă» apar denumiri care au sensul fundamental 'buză' : gr. χεῖλος, lat. *labia*.

1.1.18. semnat, *-ă*, adj. 'însemnat, prevăzut cu un semn' ; şi *nesemnat* 'neînsemnat' (<lat. *signo*, *-āre*), în : *„Cele nesemnate* [oile] *ale lui Lavan, iar cele semnate ale lui Iacov“*, în ms. 4 389 (*30*, 42).

1.1.19. a (se) spămînta, fără *-i-*, preluat din *spaimă*, vb. *a spăima* (<lat. **expavimentare*) : *„Să spămînt㓓*, în ms. 45 şi în BB (*28*, 17 ; *32*, 7 ; *42*, 28 ; aici numai în BB) ; *„M-am spămîntat“*, în ms. 45 şi în BB, Fac. (3, 10) ; *„Să spămîntară“*, *ibid.*, *42*, 35 ; *42*, 28, numai în *ms.* 45. În ms. 4 389 : *„Se spămîntă“* (*42*, 28).

1.1.20. a şchiopăta (<lat. **excloppĭco*, *-āre*), în : *„Vacile să şchiopetează“*, în BB, Fac. şi în ms. 45 (*33*, 13) ; *„Boii şchiopătează“*, în ms. 4 389 *(ibid.)*. În acest din urmă text apare şi forma *a şchiopa* (< *şchiop* sau din lat. pop. *excloppo*, *-āre* : *„El şchiopa cu şoldul său“* (*32*, 31).

1.1.21. a (se) zbea (despre apă) 'a se suge, a se retrage, a scădea, a se scurge' (<lat. *exbĭbo*, *-ĕre*, sau de la *a bea*, cu *s-* ; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.) : *„Şi să zbea apa mergînd pre pămînt, să zbea şi să împuţina“*, în BB, Fac. şi în ms. 45 (*8*, 3) ; în ms. 4 389 : *„Începu apa a se scură“* (*8*, 3).

1.2.0. Elemente slave.

1.2.1. boz 'idol' (<vsl. *bozi*, pl. al lui *bogŭ*) cunoaşte 7 ocurenţe în BB, Fac. şi în ms. 45 (aici e scris cu *dz*).

1.2.2. cînie 'unelte, scule, instrumente' ; 'obiecte, lucruri' ; 'avuţie' (<sl. *činije*, cf. polon. *czyn* 'Gerät', *naczynie* 'vas, unealtă') : *„Ia-ti ciniia ta, arcul şi tulba“*, în ms. 45, Fac. (*27*, 3 ; la fel şi în ms. 4 389) ; *„Că ce ai cercat toate ciniile casei tale ?“* (*31*, 37). Într-un loc, lui *ciniie*, din ms. 45, îi corespunde în BB, Fac. cuvîntul *cort* : *„Iacov întări calea ciniei lui în munte“*, în ms. 45 (31, 25), respectiv *„Iacov au întinsu cortul lui în munte“*, în BB, *ibid.* Textul grecesc are (ἡ) σκηνή 'cort'. După datele din dicţionare, *cinie* apare mai ales la scriitorii moldoveni.

1.2.3. clăcear 'boier care avea în grijă aprovizionarea cu alimente a curţii domneşti (cu legume, miere, unt etc.)' (<vsl. *ključarĭ*) : *„Cluceariul cel mare“*, în ms. 4 389, Fac. (*40*, 1, 2, 16, 22). În ms. 45 : *„Cel mai mare preste pită“* (*2*, 16) ; *„Cel mai mare preste pâine“* (*40*, 22), iar în BB : *„Cel mai mare preste făcătorii de pîine“* (*40*, 1, 2, 16, 22) ; *„Făcătorului de pîine“* (*40*, 20).

1.2.4. a se dodei 'a avea supărări, necazuri' (<vsl. *dodějati*) : *„Şi să porănci lui Iosif că tată-său să dodăiêşte*, în ms. 45, Fac. (*48*, 1) şi în BB, *ibid.*

1.2.5. idol 'divinitate păgînă' ; 'chip, statuie reprezentînd o astfel de divinitate“ (<vsl. *idolŭ*=gr. εἴδωλον), în ms. 4 389, Fac. *31*, 19, 34, alături de sinonimul, la pl., *dumnezei* (5 ocurenţe).

1.2.6. a ispovedui 'a spovedi' (<vsl. *ispovědati*, *-dĕti* ; *-dui*<vsl. *-dovati*), în : *„Mă voi ispovedui Domnului“*, în BB, Fac., în ms. 45 (*39*, 35). În ms. 4 389 : *„Voi mărturisi“*.

1.2.7. a (se) jăleui 'a (se) jeli' (Cf. rus. *žalkovati*, faţă de *a jeli* <vsl. *žaliti*, *željati*, sau de la rom. *jale*), în : *„Să se jăluiască“*, în ms. 4 389, Fac. (*23*, 2). În BB : *jăluiască* ; în ms. 45 : *jeluiască*.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

1.2.8. lanţuh 'lanţ (de aur)' (<sl. *lancuhŭ, lancugŭ*), în : *„Lanţuh de aur pregiur grumadzul lui“*, în ms. 45 (*41*, 42). În BB : *„Lanţul de aur“ (ibid.)* ; în ms. 4 389 : *„Ghierdan de aur pre cerbicea lui“. (ibid.)*.

1.2.9. mîşcoi 'catîr' [<vsl. *mĭskŭ* m., *mĭska* f., bg. *măsk* m., *măská* f., vrus. (<slavonă) *mъskъ, mъsčata*, pl., 'Maultier' ; alb. *mušk* 'Maultier' ; cuvîntul este de origine illyră; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 123—124] este atestat în BB, Fac. (*12*, 16 ; *45*, 23). În ms. 45, apare varianta *muşcoi (ibid.)*. Ms. 4 389 are *catîr* (*45*, 23).

1.2.10. neobrezuit, vezi *obrezui*

1.2.11. nemernic 'străin, pribeag, care vine dintre străini, nomad' (<vsl. **naměrinŭ*<**naměriti*, din care rom. *a nimeri*), în : *„Strein şi nemêrnic sînt“*, în BB, Fac. (*23*, 4) şi : *„Prişleţ şi nemêrnic sînt“*, în ms. 45. În ms. 4 389 : *venetic*.

1.2.12. a nemernici 'a fi pribeag, venetic, a umbla nomad' (<*nemernic*), apare numai în BB, Fac. : *nemernicescu* (*49*, 9 ; în ms. 45 : *prişleşescu*) ; *nemerniceşti* (*17*, 8 ; în ms. 45 : *prişleşeşti*) ; *a nemernici* (*19*, 9 ; în ms. 45 : *a fi prişleţ*). Termenul lipseşte în ms. 4 389, *Facerea*.

1.2.13. nemernicie 'starea de pribeag, de nomad' (derivat românesc, ca şi cuvîntul precedent, de la *nemernic*), în : *„Să moşteneşti pămîntul nemerniciei“*, în BB, Fac. (*28*, 4) ; în ms. 45 : *pămîntul prişleşeniei* ; în ms. 4 389 : *pămîntul făgăduinţei*.

1.2.14. a obîrşi 'a duce (o acţiune) pînă la capăt' (<vsl. *obrŭšati*), în : *„Obîrşind, află cupa în sacul lui Veniamin“*, în BB, Fac. şi în ms. 45 (*44*, 12). În ms. 4 389 : *sfîrşind*.

1.2.15. obrezanie 'circumciziune' (<vsl. *obrězanije*) în BB, Fac. şi în ms. 45 (*17*, 12).

1.2.16. a obrezui 'a circumcide' (<vsl. *obrězovati*) cunoaşte în BB, Fac. şi în ms. 45 11 ocurenţe. Uneori, apar expresiile *a tăia împrejur, tăiat împrejur* etc. De asemenea, există şi adj. *neobrezuit* 'netăiat împrejur', în BB, Fac. şi în ms. 45 (*17*, 14).

1.2.17. ocină 'moşie, avere care constă din pămînt, proprietate' (<vsl. *otičina*), în : *„Peşteră întru ocină de mormînt*, în BB, Fac. (*50*, 13). În ms. 45 : *„Avêre de mormînt“*.

1.2.18. posadnică 'ţiitoare', 'concubină' (<vsl. *posadĭnica*, cu schimbare de sufix ; Tiktin, *DRG*, s.v.), în textul ms. 4 389, Fac. : *22*, 24 ; *35*, 22 ; *46*, 20. Cuvîntul apare însă în alte cărţi ale BB (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v. ; DLRLV, s.v.), şi probabil şi ale ms. 45.

1.2.19. posluşanie 'ascultare, supunere, slujbă' (<vsl. *poslušanije*, influenţat, sub aspect semantic, de *poslužénije* 'slujbă', *poslužiti* 'a sluji', vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în BB, Fac. (*29*, 27). În ms. 45 : *posluşenie*. Nu apare în ms. 4 389, Fac.

1.2.20. a posluşi 'a sluji' (<vsl. *poslušiti*, vezi *posluşanie*), în *posluşăşti* în BB, Fac. (29, 27) şi *posluşeşti*, în ms. 45 (*ibid*). În ms. 4 389 : *slujăşti*.

1.2.21. posluşnic 'slugă, slujitor, servitor' (<vsl. *poslušĭnikŭ* 'care ascultă', vezi *posluşanie*), se întîlneşte în BB, Fac. şi în ms. 45 (*15*, 3). În ms. 4 389 : *slugă*.

1.2.22. prisadă, pl. *prisăzi* 'pom altoit' (cf. sîrb., slov. *presad* 'butaş', rus. *prisada* 'pom altoit', bg. *prisad* 'id.' ; vb. *a prăsădi* <vsl. *přésaditi* ; la Dosoftei : *„Prăsade ulluite“* etc., vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : *„Toate prisăzile care erau în agru“*, în ms. 4 389, Fac. (*23*, 17). În BB, Fac. şi în ms. 45 : *copacii*.

1.2.23. pristanişte 'port la mare' (<vsl. *pristanište*), în : *„La pristanîştea corăbiilor“*, în ms. 4 389, Fac. (*49*, 13). BB, Fac. şi ms. 45 au : *„Adăpostul vaselor“*, sintagmă calchiată după gr. ὅρμον πλοίων, (gr. ὁ ὅρμος, -ου 'pot, rade, mouillage' ; gr. τὸ πλοῖον, -ου 'bateau').

1.2.24. pristav 1. 'crainic', 'vestitor', 2. 'supraveghetor', 'ispravnic' (<vsl. *pristavŭ*), în : *„Strigă înaintea lui pristav“*, în BB, Fac. (*41*, 43 ; în ms. 45 : *strîgătoriul* ; în ms. 4 389 : *biglariul*) ; *„Pune-i pre înşi pristavi preste dobitoacele mêle“*, în ms. 45, Fac. (*47*, 6 ; în BB : *mai mari* ; în ms. 4 389 : *ispravnici*).

1.2.25. prişleşenie 'pribegie, strămutare' (<*a prişleşi*), în : *„Să moşteneşti pămîntul prişleşeniei tale“*, în ms. 45, Fac. (*28*, 4 ; în BB : *nemernicie*).

1.2.26. a prişleşi 'a pribegi, a se muta, a se strămuta, a-şi aşeza (temporar) cortul' (<vsl. *priiti* 'a veni', part. preterit. activ *prišlŭ* ; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este folosit numai în ms. 45 : *prişleşescu* (*47*, 9 ; în BB : *nemernicescu* ; în ms. 4 389 : *am trăit*) ; *prişleşeşti* (*17*, 8 ; în BB : *nemerniceşti*) ; *au prişleşit* (*47*, 9 ; în BB : *au lăcuit* ; în ms. 4 389 : *au vieţuit*) ; *„Să prişleşi la Gherară* 'se stabili, se aşeză' (*20*, 1 ; în BB : *lăcui* ; în ms. 4 389 : *„Să prinse de lăcaş la Gherara*).

1.2.27. prişleţ, adj. şi subst. 'pribeag, venetic, străin oploşit' (<vsl. *prišilĭcĭ*), în : *„Prişleţ şi nemêrnic sînt“*, în ms. 45, Fac. (*23*, 4) ; *„Ai intrat a fi prişleţ“*, în ms. 45, Fac. (*19*, 9).

1.2.28. proşcă 'aruncătură, bătaie a unei arme' (<*a împroşca*<probabil sl. **prokŭ* 'praştie', cf. sîrb. de est *prok*, polon. *proki* ; vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *împroşca*) se întîlneşte în toate cele trei texte studiate : *„Departe ca o proşcă de arcu“*, în BB, Fac. şi în ms. 45 (*21*, 16) ; *„Atîta de departe cît ar fi proşcă de o săgeată“*, în ms. 4 389 *(ibid.)*

1.2.29. a (se) rocoşi 'a se răscula, a face rebeliune' (<polon. *rokoszyć się* ; cf. ucr. *rakaš*, rus. *rokoš*), în : *„S-au rocoşit“*, în ms. 45, Fac. (*14*, 4 ; pe margine, de altă mînă, explicaţia (eronată) : *„S-au lepădat“* ; în BB : *„S-au semeţit“*). Cuvîntul apare mai ales în scrierile moldoveneşti din epocă.

1.2.30. sad 'pădurice, mărăciniş' (<vbg. *sadŭ* 'copac, plantă, pădurice' <sl. com. *sadŭ* 'plantaţie' ; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 567) apare în toate cele trei texte. În BB, Fac. : *„Un berbêce prins într-un saad savec de coarne“* (22, 13; la fel în ms. 45 ; *sad* şi în ms. 4 389. Pentru *savec*, cuvînt ebraic, cu sensul 'wild', 'sauvage', vezi cap. *Note şi comentarii*, din volumul de faţă.

1.2.31. a se stidi 'a se ruşina' (cf. vsl. *stydĕti sę*, rus. *stydity sja*, sîrb. *stidjeti se* ; *styd* 'Schande, Scham' ; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v. ; M. Vasmer, *REW*, III, p. 35), în : *„Nu să stidiia“*, în ms. 45, Fac. (*2*, 25). În BB : *„Nu să ruşina“* ; în ms. 4 389 : *„Nu le era ruşine“*.

1.2.32. usnă 'margine, ţărm' (<vsl. *ustĭna* 'buză'), în : *„Usnele mării“*, în ms. 45, Fac. (*22*, 17). În BB : *„Ţărmurele mării“* ; în ms. 4 389 : *„Marginea mării“*.

1.2.33. a zavistui 'a invidia, a pizmui' (<vsl. *zavistovati, zavistvujǫ*) este folosit în BB, Fac. şi în ms. 45 : *26*, 14 ; *30*, 1 ; *37*, 11 ; numai în BB : *49*, 22. În ms. 4 389 : *a pizmui, a pizmi, a pune pizmă*.

1.2.34. a zămisli 'a rămîne gravidă','schwanger werden' (<vsl. *zamysliti*, din *za-*+subst. *myslĭ* 'cugetare') a fost discutat în I. **3.10.4.** sub latura fonetică. Tot acolo sînt date şi atestările din textele studiate. Aici ne vom ocupa de latura semantică. Cum a observat H. Tiktin, *DRG*, s.v., sensul concret 'a rămîne gravidă' (despre o femeie) nu există în etimonul slav, fiind vorba de o creaţie a cărturarilor români care au tradus textele biblice şi care s-au aflat în situaţia dificilă de a transpune în româneşte verbul gr. συλλαμβάνω şi verbul lat. *concipĕre*. Echivalentul slav al acestora nu a fost preluat de traducători : vsl. *izačati*, de exemplu în **НАЧѦТЪ ВѢЛѢ... И РОДИ**, Fac. *30*, 5. Cărturarii români, constatînd că lat. *concipĕre* avea atît sensul abstract 'a concepe cu mintea, a-şi închipui', cît şi pe cel concret 'a prinde rod', 'a zămisli', 'a deveni gravidă',

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

au atribuit, prin secolul al XVII-lea, împrumutului de origine slavă *a zămisli*, care avea în această limbă numai sensul abstract 'a concepe cu mintea', şi sensul concret 'a concepe un copil', 'a rămîne gravidă', 'a prinde rod'. Schimbarea semantică în discuţie este înţeleasă de A. Scriban, *Dicţ.*, s.v., ca fiind „o rară metaforă de la abstract la concret". Însă, pe drept cuvînt H. Tiktin atribuia „acest ciudat transfer semantic" („diese merkwürdige Begriffsübertragung") vechilor traducători români ai Bibliei, caracterizînd procedeul lor ca fiind „îndrăzneţ". Pentru noi, este vorba de un transfer semantic cunoscut sub denumirea de *atracţie sinonimică*, petrecut, de data aceasta, la nivelul limbii literare, transfer care a mai avut loc şi în cazul altor cuvinte : cf. v. rom. *pădure*, cu sensul 'munte', după vsl. *gora*, care însemna atît 'munte', cît şi 'pădure', sau după rom. *codru*, care, de asemenea, are aceste două sensuri (vezi V. Arvinte, *Comentariu lingvistic la întrebarea 047 «le bois», «la forêt» din ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE). I. Denumiri pentru «pădure» al căror sens primar a fost 'mlaştină'*, în ALIL, XXX, 1985. A, Iaşi, p. 65 — 82; despre acest transfer semantic, la p. 75—76). Îmbogăţirea cu un sens nou, concret, a verbului *a zămisli* a putut avea loc şi din dorinţa pioasă de a evita pentru personajele sfinte ale *Bibliei* verbele sau expresiile populare echivalente, considerate a fi prea dure : *a fi tăroasă* (expresie întrebuinţată în PO), *a îngreca*, *a rămîne* (sau *a fi*) *însărcinată* etc.

1.3.0. Elemente greceşti.

Influenţa textului grecesc al *Bibliei* asupra limbii româneşti din cele trei texte studiate este prezentă în primul rînd în aşa-numitele calcuri lingvistice, despre care vom vorbi în capitolul următor. Ea mai este vizibilă însă şi în destul de numeroasele împrumuturi lexicale, care servesc pentru denumirea unor concepte sau procese pentru care româna literară nu dispunea de denumiri proprii. Este vorba de aşa-numitele cuvinte de cultură, unele cu caracter internaţional, cărora în lingvistica românească li s-a dat denumirea de *neologisme*, avîndu-se în vedere mai ales limba literară din secolele al XIX-lea —al XX-lea şi împrumuturile savante greco-latino-franceze. Cuvintele greceşti care urmează ar putea fi considerate drept „neologismele" sfîrşitului de secol al XVII-lea. Etimonurile lor aparţin în timp perioadelor medio- şi neo-greacă timpurie din istoria limbii greceşti. În unele cazuri, trebuie avute în vedere şi echivalentele din slavonă.

1.3.1. anghel 'înger' (<gr. ἄγγελος), în : *„Şi timpinară pre dînsul înghelii lui Dumnezău"*, în BB, Fac. (*32*, 1). În ms. 45 şi în ms. 4 389, Fac., se foloseşte cuvîntul moştenit din latină *înger* ; acesta cunoaşte un număr mare de ocurenţe în cele trei texte studiate. De aceea, este greu de spus ce-i va fi determinat pe diortositorii bucureşteni ai BB să înlocuiască cuvîntul moştenit cu împrumutul de lux *anghel* în acest singur caz din *Facerea*.

1.3.2. arravón 'arvună' 'zălog', 'amanet', 'gaj' (<gr. ἀρραβών, acuz. -ῶνα), în : *„Să* (=dacă) *vei da arravon*, în ms. 45 (*38*, 17) ; *„Ce arravon îţi voi da ?"*, în ms. 45 (*38*, 18). În BB, Fac. : *arvună* ; în ms. 4 389 : *zălog*.

1.3.3. astrologhie' astrologie' (<gr. αστρολογία), în : *„Învăţătura ce avea la astrologhie, ce să zice ceteturâ de stêle"*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2). Prima atestare din Tiktin [2] este din anul 1683, din Dosoftei VS. Textul ms. 45 este cam din aceeaşi epocă, fiind datat de N.A. Ursu între 1665—1685. După filologul ieşean, *Cuvîntul înainte către cititori*, care precede textul *Vechiului Testament* al ms. 45, ar fi fost scris de Dosoftei.

1.3.4. canon 'instrument cu coarde' (<mgr. κανών ; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : *"Iuval....au arătat canonul şi copuzul"*, în BB, Fac., în ms. 45, şi în ms. 4 389 (*4*, 21). Textul grecesc are pentru *canon* cuvîntul ψαλτήριον, iar pentru *copuz*, κιθάρα.

1.3.5. catastih 'cuprins, tablă de materii' (<gr. κατάστιχον), în : *„Catastih de toate cărţile a cei dumnezăieşti Scripturi Vechi"*, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

1.3.6. chítos, pl. *chítoşi* ; şi *chitoasă*, f., pl. *chitoase* 'balenă' (<gr. κῆτος), în : *„Şi făcu Dumnezău chitoşii cei mari"* (gr. τὰ κήτη τὰ μεγάλα), în BB, Fac. (*1*, 21 [23] ; la fel în ms. 4 389) ; *„Şi fêce Dumnedzău chitoasele cêle mari"*, în ms. 45 (*1*, 21). În limba veche, *chit* 'id.' provine din sl. *kitŭ*.

1.3.7. chívot (şi *chivót*) 'corabie, Corabia lui Noe' (<gr. κιβωτός, vsl. *kivotŭ*) cunoaşte în BB, Fac. 21 de ocurenţe. În ms. 45, cuvîntul este folosit numai de 3 ori : *8*, 6 (accentuat *chivót*), *9*, 9, căci termenul preferat în acest text este *sicriiu* 'Corabia lui Noe', cu 25 de ocurenţe. O singură dată apare, cu acelaşi sens, şi *raclă*, dar acesta a fost scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *sicriiu* din text. Este evident că editorii *Bibliei de la Bucureşti* au preferat termenul din textul grecesc, κιβωτός, adaptat sub formele *chívot* şi *chivót*, în locul cuvîntului *sicriiu*, pe care trebue să-l fi avut textul de provenienţă moldovenească, aflat şi la baza ms. 45. Dar *sicriiu* însemna în româna veche 'ladă' (vezi paragraful despre *Elementele maghiare*), întocmai ca şi cuvîntul grecesc κιβωτός : 'hölzerner Kasten, Kiste, Schrank' (=dulap de lemn, ladă), care a căpătat apoi şi sensurile 'Arca lui Noe' şi 'Arca Alianţei' *(Chivotul Legii)*, vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 848—849. O evoluţie semantică asemănătoare a fost realizată pe terenul limbii române în cazul cuvintelor *sicriu* şi *raclă* (vezi capitolul următor).

1.3.8. dascalie 'învăţare, ştiinţă' (<gr. διδασκαλία, şi rom. *dascăl*), în : *„Dascalia cea desăvîrşit a vreunei limbi streine"*, în ms. 4 389 (Cî, p. 2).

1.3.9. didrahmă 'piesă de 2 drahme' [gr. (τὸ) δίδραχμον ; adj. διδραχμα 'de două drahme'] a fost întîlnit în 4 ocurenţe în cele trei texte : Fac. *20*, 14, 16 ; *23*, 16,16. Pluralul este în *-e*, în BB şi în ms. 4 389, şi în *-i*, în ms. 45.

1.3.10. drahmă 'monedă şi unitate de măsură de greutate" (<gr. δραχμή, δραχμά) este prezent în toate cele trei texte, Fac., *24*, 22.

1.3.11. eunuh 'eunuc' (<gr. εὐνοῦχος<εὐνή 'Bett ; 'Bettschützer, Kämmerer), în : *„Vîndură pre Iosif...lui Pentefrii eunuhul"*, în ms. 4 389, Fac. (*37*, 36). Pe margine, de aceeaşi mînă, este adăugat sinonimul *hadîmul*, termen care este şi în BB şi în ms. 45 (în ultimul text cu forma moldovenească *hadîmb*).

1.3.12. mandragoră 'mătrăgună' (gr. μανδραγόρα=*Datura Stramonium*) denumeşte în textul *Facerii* fructele în formă de bobiţe, de culoare galbenă, cu efect soporific, folosite în vrăjile de dragoste, ale unei plante din familia solanaceelor *(Mandragora Officinarum)*. Cuvîntul grecesc traduce cuvîntul ebraic *dūdaīm* 'id.', dar originea lui este necunoscută (diferite ipoteze, la Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 170). În textele de care ne ocupăm, *mandragoră* se întîlneşte în BB, Fac. : *„Află mere de mandragora"* (*30*, 14) ; gr. εὗρε μῆλα μανδραγόρου, germ. *Liebesapfel* ; *„Dă-mi din mandragurile feciorului tău"* (*30*, 14 ; vezi şi *30*, 15, 15, 16). În ms. 45, în toate cele 5 ocurenţe, se găseşte forma românească *mătrăgună* (cu fonetism insuficient clarificat). Şi în acest caz, modelul oferit de textul moldovenesc a fost abandonat de diortositorii bucureşteni, care s-a lăsat influenţaţi de versiunea greacă, poate şi pentru că ştiau că *mătrăguna (Atropa belladonna)* este o altă plantă decît *mandragora* din textul biblc. De altfel, cuvîntul în

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

forma din urmă apare atît în textul latinesc, cît şi în cel slavon, precum şi în PO. Cît priveşte al treilea manuscris, 4 389, aici *mandragora* este folosit o singură dată (*30*, 16), însoţit de adaosul pe margine, scris de aceeaşi mînă, al cuvîntului *mălrăgună*, care este prezent încă în 4 ocurenţe (vezi mai sus); expresia *măr de mălrăgună* este şi ea folosită (*30*, 14).

1.3.13. orthografie (< ορθογραφία), în: „*Au* (= sau) *orthografia stricată*", în ms. 4 389 (CÎ, p.).

1.3.14. rubin 'piatră preţioasă de culoare roşie': „*Acoló iaste rubinul*"; în toate cele trei texte, Fac. (*2*, 12) (în ms. 4 389: *robinul*). Cuvîntul românesc trebuie să fie împrumutat din it *rubino*, germ. *Rubin*, care provin din lat. *rubeus* 'rot', lat. med. *rubinus* vfr. *rubin*, acesta din urmă pătruns în mhd. *rubīn*. În PO se foloseşte termenul *bdelion* 'rubin', care-i lat. *bdellium*, -*i* 'Harz der orientalischen Weinpalme' (atestat la Plinius), acesta la rîndul său din gr. βδέλλιον, βδέλλα 'id.' (şi varianta βδολχόν), care provine dintr-o limbă semită: assyr. *budulhu*, ebr. *bĕdolah* (vezi Walde-Hofmann, *LEW* [8], I, p. 99). Denumirea germană din textul biblic pentru *rubin* este *Bedolharz*; cea grecească (ὁ) ἄνθραξ, -ακος, pl. ἄνθρακες; sensul propriu al cuvîntului grecesc era 'Glutkohle' (=cărbune aprins, jar), apoi 'Karfunkel' (=granat, o piatră preţioasă, mai ales de culoare roşie) (vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 757); denumirea slavonă: анѳракъ, de unde *anthaxu* din ms. 4 389, Fac. (*2*, 12, pe margine).

1.3.14. bis. smaragd, pentru *piatra verde* din text, în ms. 4389, Fac. (*2*, 12).

1.3.15. stactí 'esenţă de mirt' (<gr. σταχτή 'Myrrhenöl' şi στακτά, n. pl. 'Harze'; vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 774, sub στάζω; cf. şi lat. *stacte*, -*es*, vsl. стакти) în: „*Duceţi....poclon răşină...şi stacti şi nuci*", în ms. 4 389, Fac. (*43*, 11). În BB, Fac. şi în ms. 45: *terevinthu* (vezi mai jos). Este de observat că traducătorul textului conţinut în ms. 4 389 a urmărit versiunea slavonă, dar şi pe cea latinească; numai că el a pus cuvîntul *stacti* în locul lui *terevinth*, care denumeşte o altă substanţă (sau mirodenie).

1.3.16. stirac 'arbore răşinos, denumit ştiinţific *Styrax officinalis*' (< gr. στύραξ, -ακος 'Bezeichnung eines Gummiharzes und des entsprechenden Strauches oder Baumes'; vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 814—815), în: „*Toiag de stirac vêrde şi de nuc şi de paltin*", în BB, Fac. (*30*, 37). În ms. 45: *stirascu*; în ms. 4 389: *sturac*. Ultima formă a fost influenţată de textul slavon, care are: стѫракиннъ; pe cînd varianta din ms. 45, cu finala *-ascu*, se poate datora unei erori de copist.

31..17. terevinthu (şi **teremintho**) 'arbore de terepentină', 'Terepentin Baum', *Pistacia Terebinthus*' (<gr. τερέβινθος şi τέρμινθος, τρέμιθος) este folosit, o dată, în BB şi în ms. 45, cu sensul 'răşină de terevint' (cf. nlat. *terebintina* [*resina*] 'Harz Terebinthe', la Fr. Kluge-W. Mitzka, *EWDS* [19], p. 778, sub *Terpentin*) şi, de două ori, ca toponim: „*Teremintho(s) a i Faranii*", în BB. Fac. şi în ms. 45 (*14*, 6); „*Terevintul de la Sichima*", în BB, Fac., ms. 45 (*35*, 4). Atît ms. 45, cît şi BB Fac., urmăresc îndeaproape textul grecesc. Termenul în discuţie nu apare însă în ms. 4 389. Pentru toponim se dă aici sintagma: „*Stejarul care era la Sichem*" (vezi *stacti*).

1.3.18. víşin(ă) (=*víson*) 'ţesătură foarte fină de in sau de cînepă' (< gr. βύσσος 'Feine Flachsart, auch auf baumwollene und seidene Stoffe bezogen'; cuvînt de origine egipteană; vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 278). În textul grecesc al cărţii *Facerea*, apare adj. βυσσίνος făcut din víson', în sintagma στολὴν βυσσίνην 'haină de vison'. Traducătorul ms. 45 a apropiat acest adjectiv grecesc de românescul *vişin*, poate, aşa cum presupune H. Tiktin, *DRG*, s.v., şi datorită asemănării sonore dintre gr. βυσσίνος 'de in' şi ngr. βύσσινον 'vişină, fructul vişinului'. Poate că traducătorul şi-a închipuit cumva că *vísonul* avea culoarea roşie a vişinei. În textul ms. 45, Fac.: „*Şi-l îmbrăcă pre el haină vişină*" (*41*, 42); în BB: „*Şi-l îmbrăcă pre el podoabă de vişin*". În textul slavon, în loc de *vison*, apare un adj. cu sensul 'roşu': ѥ҃ ризѫ чрьвєнѫ, pe care traducătorul ms. 4 389 îl redă întocmai: „*Şi-l îmbrăcă în haină roşie*". În PO, însă: *vison*; la fel în BB, Luca, *16*, 19.

1.4.0. Elemente maghiare.

1.4.1. bobou 'sarică, haină groasă de pănură mitoasă, purtată mai ales de ciobani' (<magh. *guba*; vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 391—392), în: „*Cu o haină de lînă sau cu bobou*", în ms. 4 389, Fac., *37*, 34; aceste cuvinte sînt scrise pe margine, de aceeaşi mînă, ca explicaţie pentru termenul *tîrsînă* din text: „*Se îmbrăcă cu o tîrsînă*". În BB şi în ms. 45: „*Puse sac*" (în gr. ἐπέθε σάκκον).

1.4.2. a fulăi 'a înşela, a amăgi'; 'a fura, a jefui' [cf. rom. *fulău* 'pierde-vară', 'vaurien'; 'Taugenichts, Bummler, Lump' <magh. (probabil) *fulljtár* **1.** 'Vorreiter', **2.** 'ungern arbeitender Bursche'; vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 365], în: „*M-ai fulăit şi mi-ai luat fêtele*", în ms. 45. Fac. (*31*, 26). În BB: „*M-ai jăhuit*"; în ms. 4 389: „*M-ai furat*". Verbul *a fulăi* nu este înregistrat în nici un dicţionar al limbii române.

1.4.3. marfă 'vite'; 'avere mişcătoare' (<magh. *marha* 'Gut, Ware', 'Vieh'), în: „*Toată marfa lui*", în ms. 45 (*14*, 12; în BB: „*toate unêaltele lui*"); „*Vor ieşi cu marfă multă*", în ms. 45 (*15*, 14; în BB: *gătire multă*; în ms. 4 389: *avuţie multă*); „*Toate unêltele şi toată marfa*", în ms. 45, Fac. (*31*, 18; în BB: „*Toate averile lui şi toată marfa lui*"; în ms. 4 389: „*Toată avêrea şi toate unêltele*". Editorii BB au preluat şi ei cuvîntul din traducerea moldovenească a Vechiului Testament în forma cu *-f-*, nu cu *-h-*, ca în etimon şi ca în marea majoritate a textelor vechi în care cuvîntul *marhă* este atestat (vezi numeroase exemple în H. Tiktin, *DRG*, s.v., în *DLR* şi în Lajos Tamás, *EWUR*, p. 516—517). Este foarte probabil că substituirea lui *h* prin *f* a avut loc în forma de plural, *mărhi* (pl. *mărfuri* este mai nou) în urma unui fenomen de hipercorectitudine sau hiperterarizare, care putea avea loc numai în graiul moldovenesc cu palatalizarea labialelor. S-a crezut, în mod eronat, că *-hi* ar proveni dintr-un *-fi* şi s-a refăcut de la un pl. *mărfi*, un sg. *marfă*. Prima atestare a acestei forme o avem din manuscrisul 45 (cca 1665—1685). Din textul moldovenesc de provenienţă milesciană, forma a intrat în *Biblia de la Bucureşti*, text în care, după datele din H. Tiktin, *DRG*, s.v., din *DLR* şi din *EWUR*, apare pentru prima dată varianta cu *-f-*: *marfă*, *marfe*. Această formă este mai tîrziu vehiculată mai ales prin scrierile de provenienţă moldovenească (vezi *DLR*) şi a fost acceptată în norma limbii române literare. La acesta a contribuit, fără îndoială, şi textul BB (mai ale în cazul scriitorilor ardeleni: Klein, Şincai, autorii *Lexiconului Budan* etc., la care se întîlneşte, de asemenea, forma *marfă*).

Forma *marfă* se alătură altor cîtorva exemple rezultate prin fenomenul numit hipercorectitudine sau hiperliterarizare, petrecut în cazul unor cuvinte care au fost analizate greşit, ca avînd sunete rezultate prin palatalizarea labialelor şi a fricativelor labio-dentale: *movilă*, *viclean* (vezi **I. 3.2.0.**; **3.3.0.**). Aceste forme au fost apoi acceptate în norma limbii române literare moderne.

Sub aspect semantic, trebuie reamintit faptul că magh. *marha* prezintă o evoluţie semantică asemănătoare cu aceea a cuvîntului slav *dobytŭkŭ*: 'avere' → 'vită', animal' (vezi cap. **IV. 2.3.38.**). După unele opinii, etimonul cuvîntului maghiar ar fi germanul medieval (mhd.) *marchat* 'Markt, Handel, Ware' (<lat. *mercatus*

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

'Kauf, Markt'), care în maghiară a ajuns să însemne și 'vite'. Această evoluție semantică de la 'Ware, Habe', Habschaft' la '(Stück) Vieh' se reflectă și în ordinea atestării acestor sensuri în textele vechi românești. După alții, etimonul cuvîntului maghiar ar fi ahd. *marah* (ags. *mearh*, engl. *mare*, vnord. *marr*) 'Pferd', dintr-un germanic comun **marha-*, pregerm. **mark-*, cu echivalenți în unele limbi celtice (Fr. Kluge-W. Mitzka, *EWDS* [19], p. 463, sub *Marschall*). Astfel vede lucrurile A. Scriban, *Dicț.*, s.v. În acest caz, evoluția semantică ar fi asemănătoare cu cea a lat. *pecus* 'animal, vită'→ 'avere (în animale)'→ (lat. *pecunia*) 'avere'→ 'bani'.

1.4.4. ponoslu 'ocară, rușine' (<rom. *ponoslui* 'a dojeni, a face reproșuri, a ocări, a insulta' <magh. *panaszol* 'sich beklagen' <vsl. *ponosŭ* 'reproș'; modificarea semantică a etimonului maghiar în română s-a petrecut sub influența rom. *ponos*<vsl. *ponosŭ*; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; Lajos Tamás, *EWUR*, p. 631), în *„Luatu-mi-ai ponoslul"*, în ms. 45 (*30*, 23); *„Iaste a ponoslu noao"*, în ms. 45 (*34*, 14). În BB: *ponos*; în ms. 4 389: *împuțăciune* (*30*, 23), *ocară* (*34*, 14).

1.4.5. sicriu *(săcriiu)* **1.** 'corabie', 'Arca lui Noe', **2.** 'coșciug, raclă de mort' (<magh. *szekrény*<lat. med. *scrinum*) cunoaște în manuscrisul 45, Fac. un număr de 25 de ocurențe, în BB, Fac., 7 ocurențe, iar în ms. 4 389, Fac. 11 ocurențe (din acest text lipsesc unele părți din capitolele despre Arca lui Noe). În toate cazurile (cu o excepție), sensul este 'Arca lui Noe'. Sensul **2.** se întîlnește o singură dată în ms. 4 389: *„Și-l îngropară în sicriu la Eghipet"* (*50*, 26; pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *coșciug*; în BB: *mormînt*; în ms. 45: *gropniță*). Sub aspect semantic, în româna veche, ca și în maghiară, sensul era 'ladă', 'dulap'. După modelul cuvîntului gr. κιβωότς (vezi *chivot*, în cap. IV. **1.3.7.**; vezi *raclă*, în cap. IV. **2.3.126.**), de la sensul 'ladă' s-a trecut, prin atracție sinonimică, la sensul 'corabie', 'Corabia lui Noe.

1.5.0. Elemente germane-săsești.

1.5.1. biglăriu 'crainic, pristav' (neînregistrat în dicționarele românești), în: *„Striga biglariul înaintea lui* [Iosif]", în ms. 4 389 (*41*, 43). În ms. 45: *strigătoriu*; în BB, Fac.: *pristav*.

Pentru a clarifica etimologia acestui cuvînt, aducem în discuție, mai întîi, cîteva elemente dialectale transilvănene, înregistrate de *DA*, elemente pe care le bănuim a fi din același radical care stă la baza cuvîntului *biglariu*. Este vorba, mai întîi, de *bighilușă*, pl. *-e*, s.f. 'bucăți de aluat frămîntat cu cartofi și puțină făină, fierte în apă; se frig (=prăjesc) apoi în unsoare (=untură)"; cuvîntul a fost înregistrat de Viciu în *Glosarul* său, fiind cunoscut la Tohanul Vechi, din sud-estul Transilvaniei. Autorii *DA*, necunoscîndu-i etimonul, îl compară numai cu alți termeni dialectali: *bigură* 'cartof', *bighiroancă* 'id.', cărora, de asemenea, nu le este cunoscut etimonul.

Cuvîntul *bighilușă* este un diminutiv, al cărui radical este *bighil*+suf. *-ușă*. Etimonul radicalului* *bighil* poate fi germ.-săs. *Bēgel* 'kreisrunde, ungefullte Kipfel' (=corn circular, neumplut), cuvînt atestat pe la anul 1600 sub forma *bejglen*, pe la 1707 sub forma *Biegel*. El denumește o prăjitură care era făcută în orașe de o breaslă specializată și se vindea la piață în orașele săsești. De asemenea, ea era oferită la anumite evenimente de familie. Pentru dialectul german-săsesc de nord (Bistrița-Năsăud-Reghin), cea mai veche atestare datează din anul 1592, și are forma *begeln* (pl.). Sînt atestate și variantele *Bijel, boiel*. Cuvîntul săsesc-transilvănean are corespondente în dialectul silezian *(Beugel)* și în cel austriac de sus *(bäugəl)*; cf. și mhd. *bouc* 'Ring'. Sub forma *bägel* (=*Bēgel*), termenul este înregistrat și de Fr. Krauß în dialectul german-săsesc din satul Treppen (rom. Tărpiu), cu un sens mai apropiat de cel înregistrat de Viciu la Tohanul Vechi: (1.) 'gebogenes, ringformiges Gebäck, und zwar Krapfen, Krāppel, Berliner' (=gogoașă). *Bighilușele* de la Tohanul Vechi trebuie să fi fost un fel de gogoașe din aluat amestecat cu cartofi etc. Sensul (2.) al săs. de nord *bägəl* este 'Kringel, Krengel, Brezel' (=covrig), care nu-i prea îndepărtat de sensul (1.) (vezi *SSW*, I, litera B, p. 575, sub cuvîntul-titlu *Beugel*; Fr. Krauß, *Treppener Wörterbuch. Ein Beitrag zum Nordsiebenbürgischen Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 128, sub *Beugel*).

Forma săsească *Biegel*, atestată la Sibiu pe la anul 1700, este cea mai apropiată de rom. **bighil* 'gogoașă'. De la acest radical, cu sufixul *-ușă*, a apărut *bighiluș*ă. Celălalt cuvînt dialectal ardelenesc, *bigură*, prezintă dificultăți semantice și formale spre a putea fi pus în aceeași familie. Dar *bighiroancă* stă, fără îndoială, în legătură cu *bigură*. Etimonul lor însă rămîne necunoscut.

În ceea ce privește cuvîntul *biglăriu*, menționăm faptul că în familia săs. *Beugel* se află și un nume propriu, de familie, *Bugler*, cunoscut în localitatea Agnita, atestat în anii 1762 și 1810. Autorii dicționarului dialectului săsesc *(SSW)* specifică faptul că sensul acestui nume de familie este 'der Beugel (Kipfel) bäckt' (=cel care coace gogoașele numite în românește, dialectal, *bighiluș*e). Se face o trimitere la cuvîntul săsesc *Bijel (Beugel)* (*SSW*, I, p. 808). Alături de *Bugler*, a putut exista în dialectul săsesc, format tot cu sufixul *-er*, un **Biegler*, din care să provină rom. dial. *biglăriu*, încadrat în derivatele românești în *-ăriu*. Formal, etimologia este ireproșabilă. Din punct de vedere semantic, însă, diferența pare mai mare, căci rom. *biglariu* înseamnă 'crainic', 'pristav', 'cel care strigă, care anunță ceva în piața publică', pe cînd cuvîntul săsesc înseamnă 'cel care face și vinde gogoașele numite în săsește *biegeln*, în românește *bighiluș*e'. Și totuși, există o verigă de legătură între sensurile menționate. Este vorba de cuvîntul săsesc *Bijellîfmêt* din dialectul din Sibiu. Acest cuvînt este alcătuit din: *Bijel* (variantă a lui *Biegel*) 'gogoașă'+*lîf* (Verkaufs) laube' (=tarabă)+*mêt* 'Magd' (=femeie), deci 'Backmagd in der *Bijellîf*' (=femeie, sau precupeață, care coace și vinde la tarabă gogoașele numite *biljeln*). Aceste vînzătoare de gogoașe erau cunoscute ca *„bune de gură"*. Despre o asemenea femeie deosebit de bună de gură se spunea la Sibiu: *„Se hued e Mel* [=Maul] *wăe en Bijellîfmêt*, adică 'are o gură mare ca o femeie de la taraba de vîndut gogoașe'. În acest mediu săsesc sibian s-a putut dezvolta sensul 'cel care are o gură mare, care strigă tare' al unui cuvînt săsesc **Biegler*, care ar sta, astfel, la baza cuvîntului românesc dialectal *biglariu*, folosit de traducătorul necunoscut al *Vechiului Testament*, varianta din ms. 4 389, în cartea *Facerea* (*41*, 43). Din punctul de vedere al modului de apariție, acest cuvînt se aseamănă cu echivalentul *strigătoriu*, din ms. 45, creație, desigur, a traducătorului, poate și pentru că pe atunci limba română nu dispunea de un termen propriu general folosit pentru «crainic». Modelul a fost gr.-(ὁ) κήρυξ, υκος 'héraut, crieur', vb. κηρύσσω, 'crier'.

Localizarea originii acestui termen în partea de sud-vest a Transilvaniei poate oferi un indiciu și cu privire la zona din care provenea traducătorul ms. 4 389, pe care N.A. Ursu l-a identificat în persoana lui Daniil Panoneanul.

1.5.2. janc, pl. *jancuri* 'butaș, coardă de vie îndoită și acoperită cu pămînt, din care iese o nouă plantă'. Nu are o etimologie sigură, dar vom încerca, să dovedim că este germană-săsească. Dintre cele trei texte studiate, cuvîntul se găsește numai în ms. 45, de proveniență moldovenească: *„Întru vie era 3 jancuri și la ea odreslindu scoase vlăstare"*, în ms. 45, Fac.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

(*40*, 10) ; „*Cêle 3 jancuri 3 dzile sîntu*", în ms. 45 (*40*, 12). În BB : *viţe* ; în ms. 4 389 : *lăstari* (*40*, 10) şi *odrasle* (*40*, 12). Se observă că în timp de *janc* este un termen propriu, aproape tehnic, cei folosiţi în BB şi în ms. 4 389 sînt aproximativi, neadecvaţi, căci ei nu spun nimic despre nota esenţială 'butaş'.

Cuvîntul *janc* este înregistrat în principalele dicţionare româneşti pe baza unui citat din Dosoftei, din *Psaltirea în versuri*. Mai adăugăm unul din acelaşi autor, anume din *Psaltirea de-nţăles*, Iaşi, 1680, Psalmul 79, 11 : „*Acoperi munţii umbra ei* [a viei] *şi jancurile ei chedrii lui Dumnedzău*". De la *janc*, s-a format verbul *a jencui* 'a face jancuri, a pune butaşi de vie în pămînt, a răsădi' : „*Cale fêceş naintea ei, ş-ai jencuit rădăcinile ei, ş-ai împlut pămîntul*", în Dosoftei, *Psaltirea de-nţăles*, Psalmul 79, 10. Rostirea şi scrierea cu şuierătoarele muiate, deci, în cazul de faţă, cu *je-*, în loc de *jă-*, cum cerea etimonul *janc*, constituie o particularitate a scrisului lui Dosoftei, dar şi a textului din ms. 45, cum s-a văzut în capitolul de *Fonetică*.

Opiniile despre originea cuvîntului *janc* sînt diferite de la un autor la altul. H. Tiktin, *DRG*, s.v., este de părere că etimonul „probabil" este germ. *Senker*, fapt care, în ultimă analiză, corespunde adevărului. Există însă unele dificultăţi de natură formală, căci din punct de vedere al înţelesului identitatea este perfectă. Germ. *Senker* înseamnă chiar 'butaş' : „Zum Wachstum in der Erde gesenktes Reis (=crenguţă îndoită şi băgată în pămînt ca să devină o plantă nouă) (vezi Weigand — Hirt, *Dt Wb.*, II, p. 849). De aceeaşi părere este şi A. Scriban, *Dicţ.*, s.v. : *janc* este „rudă cu germ. *Senker* 'janc'". Cuvîntul german a pătruns şi în limba poloneză, în forma *zankiel*. Pe acest cuvînt polonez îl propun ca etimon autorii *DA*. Tot aşa procedează şi Al. Cioranescu, *DER*, nr. 4 585: „Al. *Senkel*, por medio del pol. *zankiel*" (cu *-l*, în loc de *-r*, eroare preluată din DA). La etimologia din *DA* aderă şi N.A. Ursu, *Din nou....*, p. 39—40 [1].

Dacă ţinem seama că singurele atestări ale cuvîntului *janc* provin din scrieri din Moldova secolului al XVII-lea, atunci atît originea poloneză, cît şi cea germană-săsească sînt posibile. Relaţiile cu polonii au fost însă de aşa natură, încît un cuvînt care se referă la cultura viţei de vie şi a altor plante care se înmulţesc prin butaşi nu avea cum să pătrundă în Moldova. Dimpotrivă, raporturile Moldovei cu populaţia germană din nord-estul Transilvaniei au inclus şi îndeletnicirea de care vorbim. Mai mult încă, în destul de numeroase aşezări din Moldova au trăit, secole de-a rîndul, vorbitori de limbă germană : la Baia, Cotnari, Tg. Neamţ Suceava, Siret, Iaşi, Roman etc., astfel că legăturile românilor moldoveni, atît cu centrele germane-săseşti de peste munţi, cît şi cu cele situate chiar pe teritoriul Moldovei, au fost strînse şi de lungă durată. Ele se reflectă în lexicul dialectului moldovenesc referitor chiar la terminologia viticolă şi pomicolă, îndeletniciri în care saşii din nord-estul Transilvaniei erau mari specialişti. În acest sens, ne permitem să trimitem la lucrarea noastră *Împrumuturi de origine germană (săsească) în română. III. Etimologia cuvîntului* **perjă**, în ALIL, tomul XXXI, 1986—1987, A. Iaşi, p. 141—169 ; în acelaşi sens, poate fi văzut şi studiul nostru *Note etimologice*, la cuvintele **erihin**, **fîrţicuşă** (*ibid.*, p. 172—178).

Un detaliu important, trecut cu vederea de cei care s-au ocupat de cuvîntul *janc*, este existenţa în română a fricativei palato-alveolare sonore *j- (ž-)*, în locul fricativei dentale sonore *z-*, prezentă atît în forma -germană literară (nhd.) *Senkel*, cît şi în cuvîntul polonez *zankiel*. Reflexul fonetic în discuţie (*ž*, în loc de *z*) se întîlneşte şi în alte împrumuturi făcute de română din aceste limbi. El apare şi în unele cuvinte româneşti de origine maghiară. În privinţa elementelor germane, trebuie făcută precizarea că *j (ž)*, în loc de *z*, se întîlneşte numai în împrumuturile mai vechi, medievale, de proveniență săsească-transilvăneană, sau de la germanii din aşezările menţionate de dincoace de Carpaţi. Dialectul german al saşilor transilvăneni, spre deosebire de germana literară, cunoaşte fonemul consoană *ž*. În lucrarea de faţă (I. 3.6.7.), am prezentat cîteva exemple în acest sens. Aici, mai adăugăm pe : *jéchilă*, faţă de germ. literar *Säckel* : *jimblă* (cu variantele *jemlă*, *jemnă*), faţă de germ. literar *Semmel* (cf. săs. de nord *zāməl*, în Lajos Tamás, *EWUR*, p. 488, sub *jimblă* ; în graiul moldovenesc, trebuie avut în vedere şi polon. *žemła*) ; *jemlugă*, care poate proveni atît din magh. *zsemling* 'Lachs', 'saumon', cît şi din săs. *Semling* (*EWUR*, p. 477) ; *jold* 'soldă' poate fi atît magh. *zsold* cît şi polon. *żold*, în ambele limbi din germ. *Sold* *joldunar* (atestat la 1444) poate veni din magh. *zsoldunár* ; *joimir* însă, din Moldova, este ucr. *žóvmir*, *žómnir*, şi nu polon. *żołnierz* (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 481, sub *jold*).

Sub aspect formal, dacă avem în vedere exemplele de mai sus, v. mold. *janc* putea proveni atît din dialectul săsesc transilvănean, cît şi din limba poloneză, care are însă nu o formă cu *ž-*, ci una cu *z-*, în cazul acestui cuvînt (*zankiel* ; şi *zanikiel*, *zenkiel* ; vezi A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, p. 645). Este drept că nu dispunem de o atestare a formei săseşti cu *ž-* (notată în *SSW* prin *šch*). În dialectul săsesc nordic, denumirea actuală pentru *butaşi de vie* este *a gəsqnkən štuek* 'gesunkener Stock', în care apare verbul *senken* 'a butăşi', în dialect *sinkn* ; *sqnk* ; *gəsqnkn*, (adj. *gesankən*) 'ablegen, einen Ableger, Senker machen (durch Versenken eines Triebes am Weinstock' (=a butăşi, a face un butaş, prin îngroparea unei mlădiţe sau corzi de vie). Procedeul acesta este foarte răspîndit în zona săsească din nord-estul Transilvaniei (vezi Fr. Frauß, *Trepp. Wb.*, p. 915, sub *senken* ; p. 966, sub *Stock*). De altfel, această regiune a fost încă din evul mediu un mare centru pomicol şi viticol. Aici au fost create, prin altoire, numeroase soiuri de pomi, printre care şi celebrul *prun de Bistriţa*, numit în săs. *pärž*, de unde mold. *perj (perjă)* (vezi V. Arvinte, *Împrumuturi III*). Putem, de aceea, presupune că şi procedeul înmulţirii prin butăşire a viţei de vie a putut fi văzut de românii ardeleni la locuitorii saşi cu care conviețuiau de multe secole şi că tot de la aceştia au preluat şi denumirea acţiunii : verbul *sinkn* ; *sqnk* ; *gəsqnkn* şi adj. *gəsqnkən*, cu rostirea lui *z-* ca *ž-*, întocmai ca în exemplele menţionate mai sus. Adăugăm faptul că nu este singurul exemplu de element săsesc cu un fonetism arhaic şi dialectal păstrat în graiurile româneşti (vezi V. Arvinte, *Împrumuturi I*, în ALIL, XXX, 1983— 84, p. 17—19).

Din datele existente, rezultă că termenul vechi moldovenesc *janc* 'butaş' (<săs. **zanker*) apare numai în scrierile lui Dosoftei şi în textul ms. 45. Atîta timp cît descoperiri viitoare nu vor modifica aceste date, sîntem îndreptăţiţi să admitem că un cuvînt atît de specializat nu a putut fi folosit în textele menţionate decît numai de unul şi acelaşi autor, care nu poate fi altul decît mitropolitul Dosoftei. În limba acestuia mai există şi alte elemente de proveniență ardelenească indiscutabilă. Dintre cele

[1] Cu această ocazie, facem precizarea, completînd susţinerile lui N. A. Ursu din *art. cit.*, p. 37, că termenul vechi românesc *volvarcele*, folosit de Dosoftei, cu sensul 'casele din afara cetăţii' şi provenit din polon, *folwark*, este împrumutat, în această limbă, din germ. mediev. (mhd. spätahd.) *vorwerk* 'vor der Stadt oder dem Herrensitze gelegenes Landgut', nhd. *Vorwerk* 'äußres Festungswerk' (Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, II, p. 1190).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

invocate de N.A. Ursu, *Din nou....*, p. 40—43, scoatem în evidență unul singur, cu o putere probantă similară cu cea a cuvîntului *janc*. Este vorba de formele de plural în *-ăuă* ale unor substantive neutre terminate la singular în *-ău*, de tipul *pîrauă*, în loc de munt. *pîraie* și de mold. *pîrăie*. În scrierile lui Dosoftei apare forma *pîrauă*, pe care trebuie să o considerăm la fel de „ardelenească" pe cît este și *janc*. Într-adevăr, aria de răspîndire a terminației de plural *-auă* nu depășește linia Carpaților (vezi V. Arvinte, *Terminația de plural -auă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213—239; R. Todoran, *Despre pluralul unei clase de substantive neutre românești*, în vol. *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 98—111). Numai Dosoftei, dintre toți scriitorii moldoveni vechi, a putut avea „îndrăzneala" de a folosi în scrierile sale o formă de plural atît de dialectală și deci atît de străină de norma limbii literare din această provincie. O asemenea formă de plural trebuie să fi fost învățată de viitorul cărturar încă din copilărie, pentru a nu i se părea deloc aberantă, pe cît este ea în realitate. De aceea, este exclus faptul ca un cărturar care va fi trăit numai dincoace de munți să fi pus în circulație în scrierile sale o formă atît de caracteristică graiurilor de peste munți cum este forma *pîrauă*. Într-o situație asemănătoare se află și cuvîntul *janc* (și verbul *a jencui*). Acesta, spre deosebire de pluralul în *-auă*, apare și în textul ms. 45. Peste acest fapt nu se poate trece cu ușurință, atunci cînd se discută paternitatea traducătorului sau rolul celui (sau celor) care vor fi revizuit acest text al lui Milescu. Credem că este exclus faptul ca acesta din urmă să fi avut în graiul lui românesc un termen atît de specializat, ardelenesc, cum este *janc*. Acest termen a fost introdus în textul ms. 45 de revizorul acestuia, care își dădea seama de proprietatea cuvîntului în contextele respective.

1.5.3. șold 'coapsă' (<săs. *scholdər*, săs.n. *schãodər* **1.** 'Hüfte' (=coapsă, la oameni); **2.** 'vorderer oder hinterer Ober- samt Unterschenkel' (=but la animale, din față sau din spate); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 889); vezi atestările sub *stinghe* (IV. 2.3.142).

1.5.4. streang 'ață groasă de păr împletit cu care se leagă încălțămintea' (<săs.n. *štrąnk*, *štrɣŋk* 'gebinde Garn' (=ață de legat), Strähe Hanfgarn von gewissen Umfang' (=împletitură de cînepă de o anumită mărime); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 935; V. Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 83—86), în: *„De la streangu pînă la legătura încălțămintei"*, în BB, Fac. și în ms. 45 (*14*, 23). Acest sens nu mai există astăzi în română, căci *streang* înseamnă: **1.** 'funie', **2.** 'funie de spînzurat' **3.** 'curea de piele (sau funie groasă de cînepă) de înhămat caii' (DLR, s. v.) Cf. totuși echivalentul gr. σπάριου 'Tau Seil, Strick, dar și' Schnur'.

1.6.0. Elemente turcești.

1.6.1. copuz 'cobuz, instrument muzical cu coarde' (<tc. *kopuz*), în: *„Au arătat* (=inventat) *canonul și copuzul"*, în BB, Fac. și în ms. 45 (*4*, 21); în ms. 4 389: *căpuzele* (*4*, 21); *„Cu copuzuri"*, în BB, Fac. (*31*, 27; în ms. 45: *copuze*; în ms. 4 389: *căpuze*).

1.6.2. culă 'închisoare, penitenciar' (<tc. *kule* 'Burg, Festung, Turm'), în ms. 4 389, scris pe marginea textului, ca sinonim al lui *tărie* 'id.' din text (Fac., *41*, 14). În BB: *temniță*; în ms. 45: *tărie*.

1.6.3. dulamă 'haină lungă pînă în pămînt' (<tc. *dolama*), în: *„Dulamă frumoasă"*, în ms. 4 389 (*37*, 3; în BB, Fac. *„Haină pestriță"*; în ms. 45: *„Haină împistrită"*); *„Dulama cea frumoasă"*, în ms. 4 389 (37, 23; în BB: *„Haina cea pestriță"*; în ms. 45: *„Haina cea împistrită"*); *„Dulamă"*, în ms. 4 389 (*37*, 31; *39*, 12, 12, 13, 15, 16, 18; în BB și ms. 45: *haină*, *haine*); *„5 dulămi nu tot de un fel"*, în ms. 4 389, Fac. (45, 22; în BB și în ms. 45: *„Haine în feliuri"*); *„Dulamă"*, în ms. 4 389, Fac. (*49*, 11; în BB și în ms. 45: *îmvăliturã*).

1.6.4. ghierdan 'lanț de aur la gît, gherdan, colan' (<tc. *gerdan*), în ms. 4 389, Fac.: *ghierdanul* (*38*, 18, 25; în BB și în ms. 45: *zgardă*, cuvînt probabil înrudit cu *gherdan*); *„Ghierdan de aur"*, în ms. 4 389, Fac. (41, 42; în BB: *lanțul de aur*; în ms. 56: *lanțuh de aur*).

1.6.5. hadîm 'eunuc' (<tc. *hadım*) apare în BB, Fac.: *37*, 36; *39*, 1; *40*, 2, 7; la fel în ms. 4 389, Fac. *37*, 36 (aici, alături de *eunuh*); *39*, 1; varianta *hadîmb* apare în cele 4 ocurențe din ms. 45 și în 3 ocurențe din ms. 4 389 (*40*, 1, 2, 7).

1.6.6. a mozaviri 'a calomnia, a defăima, a ponegri, a vorbi de rău" (<*mozavir* 'calomniator' <tc. *müzavir*; cf. și ngr. μουζαβίρης), în: *„Se sfătuiră și-l mozavirirã"*, în ms. 4 389, Fac. (*49*, 22). În ms. 45: *„Cătră carele* [Iosif] *sfătuindu suduia și finea întru el domnii săgeătărilor"* (*49*, 23); acest text, de neînțeles, preluat ca atare în BB, urmează îndeaproape versiunea grecească.

1.7.0. De origine necunoscută.

1.7. *zgău* 'uter, pîntece' cunoaște 7 ocurențe în BB, Fac. (vezi *Indicele de cuvinte*) și tot atîtea în ms. 45. În ms. 4 389, este întîlnit o singură dată (*20*, 18), în celalte cazuri folosindu-se termenul *pîntece*. Diferitele explicații propuse pentru etimologia acestui cuvînt sînt nesigure (vezi Al. Cioranescu, *DER*, nr. 7 748).

2. CUVINTE CU SENS DIFERIT DE CEL ACTUAL

2.1.0. De cele mai multe ori, deosebirile de înțeles ale cuvintelor care urmează față de semantismul lor actual se datoresc calcurilor lingvistice, care abundă în textul biblic. Din această cauză, vom grupa la început o parte din marele număr de cuvinte și expresii din cartea *Facerea*, din toate cele trei variante vechi românești, al căror înțeles a fost preluat din limba greacă, uneori și din slavonă sau, mai rar, din latină. Fără comparația cu originalul, înțelesul multor cuvinte și propoziții este, adesea, obscur, uneori chiar imposibil de surprins. Absența semantismului abstract al limbii române vechi, pe de o parte, și obligativitatea unei traduceri cît mai fidele a textului sacru, pe de altă parte, explică recurgerea masivă la acest procedeu de îmbogățire a lexicului, în dauna clarității semantice.

2.2.0. Calcuri lingvistice.

2.2.1. a adaoge are în textul biblic sensurile: **1.** 'a continua să', 'fortfahren zu', preluat în mod servil din verbul grecesc προστιθέναι (= προστίθημι) 'approcher; attribuer; inspirer; faire servir à un usage', în: *„Nu voiu mai adaoge de acum a blestema pămîntul"*, în BB, Fac. (*8*, 21; la fel și în ms. 45); *„Nu voiu mai adaoge a omori tot trupul viu"*, în BB, Fac. (*8*, 21; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389); *„Și nu mai adaosè a să întoarece către dinsul iarăș"*, în BB, Fac. (*8*, 12; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389); *„Și nu mai adaosè a o cunoaște pre dinsa"*, în BB, Fac. (*38*, 26; aceeași construcție și în ms. 45; în BB, 6 ocurențe). **2.** 'a avea îndrăzneala să, a îndrăzni să', în: *„De nu se va pogorî fratele vostru cel mai tînăr cu voi, să nu mai adaogeți a vedea încă fața mea"*, în BB, Fac., (*44*, 32; la fel și în ms. 45; în gr. ... οὐ προσθήσεθε ἔτι ἰδεῖν τὸ πρόσωπον με. **3.** 'a se înviora' în: *„Și văzînd carăle cêle ce-au trimis Iosif ca să ia pre dinsul, să adăugea duhul lui Iacov, tatălui lor"*, în BB, Fac. (*45*, 27).

2.2.2. alergătura cailor, în toate cele trei texte (*48*, 7), calchiază gr. Ἱππόδρομος.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.2.3. a alătura 'a tîlcui vise', în : „*Şi ne alătură noao*“, în ms. 45 (*41*, 12) ; „*Şi fu după cum ne-au alăturat, aşa s-au tîmplat*“, în ms. 45 (*41*, 13 [12]), după gr. σύγκρίνω, care, pe lîngă 'agréger', înseamnă şi 'comparer, interpréter'. În BB, Fac. : „*Ne-au tîlcuit*“ (*41*, 12) ; „*Ne-au arătat*“ (*41*, 13) ; în ms. 4 389 : „*Au dăzlegat*“ (*41*, 12).

2.2.4. an (în varianta *ai*, pl. de la *ani*), în : „*Şi dzise faraon : Cîţi ai a dzilelor vieţii tale ?*“, în ms. 45, Fac. (*47*, 8 ; la fel în BB, Fac.), cu sensul „*Cîţi ani ai ?*“ ; este o traducere cuvînt cu cuvînt a gr. πόσα ἔτη ἡ ἡμερῶ τῆς ζωῆς σου. În ms. 4 389 : „*De cîţi ani eşti ?*“ (*47*, 8).

2.2.5. aproapele s.m. 'seamăn', 'Mitmensch' (cuvînt biblic), în „*Glasul aproapelui*“, în BB, Fac. şi în ms. 45 (*11*, 7), este calchiat după gr. τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον, în care apare πλησίον='aproape' ; cf. şi οἱ πλησίον 'les parents, les amis, le proche'.

2.2.6. a arăta 'a inventa, a crea', în : "[Iuval] *au arătat canonul şi copuzul*“, în BB, Fac. (*4*, 21 ; la fel şi în ms. 45), după gr. [Ιουβάλ] ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν ; gr. καταδείκνυμι înseamnă 'faire voire', 'manifester', iar verbul δεικνύω 'montrer'.

2.2.7. arc 'curcubeu', în : „*Arcul mieu îl puiu întru nor*“, în BB, Fac. (*9*, 13 : în ms. 45 : ....*nuăr*) ; „*Cînd voi noora noor pre pămînt să va ivi arcul în nor*“, în BB, Fac. (*9*, 14; *arc* 'curcubeu' şi în ms. 45 şi 4 389 ; în ultimul caz, a fost scris pe margine, de aceeaşi mînă, şi : *curcu<beu>*) ; „*Şi va fi arcul mieu în noor*“, în BB, Fac. (*9*, 16 ; *arc* şi în ms. 45 şi ms. 4 389). Sensul 'curcubeu' al cuvîntului *arc* nu a fost înregistrat în dicţionarele ro mâneşti, deşi cuvîntul cu acest sens există în PO. Sensul este preluat fie din versiunea greacească a *Bibliei*, fie din cea slavonă. Dar şi lat. *arcus* are în *Facerea* şi sensul 'curcubeu'. În gr. , (τὸ) τόξον înseamnă atît 'arc', cît şi 'curcubeu'. Primul verset citat mai sus sună în gr. : το τόξον μου τίθημι εν τῇ νεφέλῃ (Fac. *9*, 13). Sl. *dǫga* înseamnă 'arc' şi 'curcubeu' ; germ. *Regenbogen* 'curcubeu' este alcătuit din *Regen* 'ploaie' şi *Bogen* 'arc' ; fr. *arc-en-ciel* are o compunere clară. În ebraică, *quschet* înseamnă atît 'arc', cît şi 'curcubeu'. Dar schimbarea semantică 'arc'→ 'curcubeu' s-a petrecut în multe alte limbi. Pentru cele europene, pot fi văzute acum cele 4 hărţi realizate de Mario Alinei pentru conceptul «arc-en-ciel» (hărţile I.6—I.9) şi publicate în *Atlas linguarum Europae (ALE). Commentaires*, Volume I — premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1983, p. 47—80.

2.2.8. arcaş 'vînător', în : „*Lăcui în pustie şi să făcu arcaş*“, în BB, Fac. (*21*, 20 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *vînător cu arcu*), calchiază cuvîntul grecesc (ἡ) τοξότης, -ιδος 'qui lance des flèches', 'Bogenschütze', din contextul ἐγέγετο τοξότης, de la gr. (τὸ) τόξον 'arc'. În versiunea latinească : *sagittarius* ; în cea slavonă : стрѣлѣцъ (<vhg. *strëla* 'Pfeil') ; în versiunea germană : *Schütze* ; în B 1975 : *vînător*. Deci, în unele limbi s-a plecat de la 'arc', în altele de la 'săgeată', pentru a se crea denumirea pentru conceptul «vînător».

2.2.9. ardere în sintagma *ardere de tot* 'jertfă completă', 'Ganzopfer', în : „*Pentru arderea de tot pre jirtăvnic*“, în BB, Fac. (*8*, 20 ; la fel în ms. 45) ; „*Lêmnele arderii de tot*“, în ms. 45 (*22*, 6 ; în BB, Fac. : „*Lêmnele jirtvei*“ ; la fel în ms. 4 389), calchiază gr. (ἡ) ὁλοκάρπωσις, -εως 'holocaust', din fragmentul εἰς ὁλοκάρπωσιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον (cf. şi gr. τό ὁλόκαυστον, -ου 'holocauste').

2.2.10. a asemăna 'a tîlcui un vis', în : „*Vis am văzut şi cine să-l asêmene nu iaste*“, în BB, Fac. (*41*, 15 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *să-l dăzlêge*) ; „*Şi eu auziiu pentru tine zicînd, auzind tu visurile a le asemăna pre dinsele*“, în BB, Fac. (*41*, 14 ; la fel şi în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *eşti dăzlegător de vise*) ; „*Vis am vădzut şi cine-l va asămăna nu iaste pre el*“, în ms. 45, Fac. (*40*, 8 ; în BB : *a-l tîlcui* ; în ms. 4 389 : *să dăzlêge*). Ca şi în cazul verbului *a alătura* (vezi mai sus, sub **2.2.3.**), avem a face cu un calc după gr. συγκρίνω 'a compara', 'a interpreta' : καὶ ὁ συγκρίνων οὐκ ἔστιν αυτό este tradus cuvînt cu cuvînt în ms. 45 (vezi ultimul citat). Acest calc a fost remarcat şi de autorii *DA*, sub *a asemăna*.

2.2.11. asemănare 'tîlcuirea unui vis', în : „*Aceasta-i asămănarea lui : cêle 3 jancuri 3 dzile sîntu*“, în ms. 45 (*40*, 12 ; în BB : *tîlcuirea* ; în ms. 4 389 : *dăzlegarea*) ; gr. (ἡ) σύγκρισις.

2.2.12. bătătoriu *(de ciocane)* 'fierar, cel care prelucrează metale', în : „*Şi era* [Thovel] *bătătoriu de ciocane, faur de aramă şi de fier*“, în BB, Fac. (*4*, 22 ; în ms. 45 : *bătător de ciocan* ; în ms. 4 389 : la fel) ; avem a face cu un calc după gr. σφυροκόπος, adj. 'qui travaille au marteau' (ἡ σφῦρα, -ας 'marteau'). În textul latinesc : *malleator*.

2.2.13. blînd, în expr. *blîndu voaă* ! 'fiţi liniştiţi !, în ms. 45, Fac. (*43*, 23 ; *blînd voao*, în BB ; în ms. 4 389 : „*Pace iaste voaoă, nu vă têmeţ !*“). Expresia este calchiată după gr. ἵλεως ὑμῖν , în care primul element înseamnă 'propice, favorabil' ; 'gnädig, gütig' ; cf. vb. ἱλάομη 'gnädig stimmen' ; în versiunea latină : „*Pax vobiscum*“ ; în cea slavonă : миръ вамъ.

2.2.14. carne 'trup', în : „*Şi vor fi amîndoi o carne*“, în ms. 4 389, Fac. (*2*, 24 ; în BB şi în ms. 45 : „*Şi vor fi amîndoi un trup*“). Este un calc după sl. *plъtь*, rus. *plotь*, care înseamnă atît 'Fleisch' (=carne), cît şi 'Leib, menschlicher Körper' (=trup, corp omenesc') (vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 375). În versiunea greacească : σαρξ, σαρκός 'chair'.

2.2.15. a cădea, în expr. *a-i cădea faţa cuiva* 'a se posomorî, a se întrista', în : „*Şi căzdu faţa lui*“, în ms. 45, Fac. (*4*, 5 ; în BB : „*Au căzut cu faţa lui*“ ; în ms. 4 389 : *posomorît*) ; „*Pentru că ci ţi-au căzdut faţa ?*“, în ms. 45, Fac. (*4*, 6 ; în BB : „*Pentru ce căzu faţa ta ?*“ ; în ms. 4 389 : „*Pentru ce se-au po<somorît>* ?“. Expresia românească este calchiată după gr. συνέπεσε τῳ πρόσωπῳ (vb. συμπίπτω 'fallen, herabfallen' ; subst. (τὸ) πρόσωπον 'visage') ; în versiunea latină : „*Concedit vultus eius*“ ; în cea germană : „*Senkte finster seinen Blick*“. Expresia românească nu-i înregistrată în *DA* şi nici în H. Tiktin, *DRG*.

2.2.16. a cerca 1. (în expr.) *a cerca urmele* 'a spiona', în : „*Iscoade sînteţi ; a cerca urmele ţării aţ venit*“, în BB, Fac. (*42*, 9, 12 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Aţ venit să căutaţi căile locului*“, în *42*, 9 ; „*Să căutaţ căile denîr-acest pămînt*“, în *42*, 12). Expresia *a cerca urmele* clachiază sintagma gr. κατανοῆσαι τὰ ἴχνη (τῆς χώρας ἥκατε), gr. κατανοέω 'considerer, réfléchir' (ἡ) κατανοῆσις, -εως 'remarque, connaissance' ; (τὸ) ἴχνιον, -ου 'trace, piste'. **2.** 'a cere răzbunare', în : „*Singele lui să cearcă*“, în BB, Fac. (*42*, 22 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *se caută*), sens preluat din gr. ἅιμα ἀυτου ἐκζητεῖται (vb. ἐκζητέω înseamnă 'chercher', 'demander' ('aufsuchen', 'forschen').

2.2.17. ceas, în expr. *în ceasuri, la ceasuri* 'la anul (pe vremea asta)', în : „*Mă voiu întoarce la tine în ceasuri şi va fi la Sarra fecior*“, în BB, Fac. (*18*, 14 ; şi *18*, 10 ; la fel şi în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *în ceas, 18*, 10 ; *la ceas, 18*, 14), este un calc după gr. (ἡ) ὥρα, -ας, care, pe lîngă 'heure', mai înseamnă şi 'année' ; 'époque, temps, saison' : „ἐπαναστρέψω πρὸς σέ εἰς ὥρας καὶ ἔσται τῇ Σάῤῥα υἱός“.

2.2.18. coastă, în expr. *den coaste* 'în flancuri, pe laturi', în : „*Uşa sicriului o vei face den coaste*“, în BB, Fac. (*6*, 16 ; la fel în ms. 45), după gr. ἐκ πλαγίων

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

'în flancuri, pe laturi' ; τὰ πλαγία 'die Seiten, Flanken'. În lat. : *„Ostium autem arcae pones ex latere“* ; în germ. : *„Die Tür sollst du mitten in seine Seite setzen“*.

2.2.19. copil 'sclav', 'servitor', în : *„Copil jidov“*, în BB, Fac. (*39*, 14, 17, 19 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *slugă*), calchiat după gr. (ὁ, ἡ) παῖς, -δός, care înseamnă atît 'enfant', cît și 'esclave, valet'.

2.2.20. cuib (și *cúĭub*) 'cameră, despărțitură', în : *„Și cúiuburi vei face în sicriu“* (=și camere, despărțituri vei face în corabie), după gr. νοσσία, care, pe lîngă sensul 'Nest' (=cuib), mai înseamnă și 'Lager' ; 'Bienenkorb' (=depozit, magazie' ; 'stup de albine'), vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 307, sub νεοσσός. În lat. : *mansicula* 'odăiță' ; în germ. : *Kammern* ; în B 1975 : *despărțituri*.

2.2.21. a cunoaște 'a avea relații sexuale', în : *„Și Adam cunoscu pre Eva, muiêrea lui și, zămislind, născu pre Cain“*, în BB, Fac. (*4*, 1 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389, după gr. ἔγνω Εὔαν (de la vb. γιγνώσκω 'a cunoaște').

2.2.22. despicătură 'bucată dintr-un animal adus jertfă', în : *„Și să pogorî pasările pre trupurile despicăturilor“*, în BB, Fac. (*15*, 1 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Deasupra trupurilor celor împărțite“*) ; *„Pren mijlocul despicăturilor acestora“*, în BB, Fac. (*15*, 17 ; în ms. 45 : *împărțitori*, iar pe margine, de aceeași mînă, *despicături* ; în ms. 4 389 : *despicăturile*). Este calchiat textul gr. ἐπὶ τὰ σώματα τὰ διχοτομήματα αὐτῶν (Fac. *15*, 11), în care (τὸ) διχοτόμημα, -ατος înseamnă 'moitié'.

2.2.23. destul în expr. *a fi destul* 'a fi satisfăcut', în : *„Destul sînt de toată dereptatea“*, în BB. Fac. (*32*, 10 ; la fel în ms. 45), după gr. ἱκανός εἰμι=sînt satisfăcut (adj. ἱκανός, -ή, -όν 'convenable, suffisant').

2.2.24. față, în loc. prep. *înaintea fêței* 'în fața' 'înaintea', în : *„Care iasle înaintea fêței Eghiptului“*, în ms. 45, Fac. (*25*, 18 ; în BB și în ms., 893 4, la fel ; în BB, Fac., există 5 ocurențe ale acestei locuțiuni prepoziționale). Este calchit textul grecesc : ἢ ἐστι κατὰ πρόσωπον Αἰγύπτου.

2.2.25. făcător, în sintagma *făcător de pîine* '(marele) pitar', în BB, Fac. (*40*, 1, 2, 5, 16, 17, 20, 22 ; în ms. 45 : *cel mai mare preste pită (pîine), pitar*, în *40*, 17 ; în ms. 4 389 : *clucearîul cel mare)*, calchiază cuvîntul compus gr. (ὁ) σιτοποιός 'boulanger'. Expresia *„Cel mai mare preste făcătorii de pîine“* este un calc după gr. (ὁ) ἀρχισιτοποιός, -οῦ 'intendant de la buche du roi'.

2.2.26. ficat, în expr. *a (se) întări ficații* 'a se sprijini', a se rezema', în : *„Și pre adunarea lor să nu se întăriască ficații miei“*, în ms. 45, Fac. (*49*, 6 ; în BB : *„Să nu se razime ficații mei“* ; în ms. 4 389 : *„Să nu se razime denlăuntrurile mêle“*), urmărește îndeaproape textul grecesc : ἐρείσαι τὰ ἥπατά μου, în care vb. ἐρείδω înseamnă 'appuyer', iar (τὸ) ἧπαρ, -ατος, 'foie'.

2.2.27. fund, în sintagma *fără fund* 'abis', în. BB, Fac. (*1*, 2 ; *8*, 2 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389) calchiază gr. ἄβυσσος, vsl. *bezdŭnŭ* (gr. ὁ βυσσός, -οῦ 'fond'.

2.2.28. gard, în expr. *a (se) rupe gardul*, are sensul 'placentă', popular 'soarte', fiind un calc după gr. (ὁ) φραγμός, care înseamnă atît 'gard', cît și 'placentă' (cf. *diafragmă*), în : *„Se-au rupt pentru tine gard“*, în BB, Fac. (*38*, 29 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.2.29. ghindă 'stejar', în : „[Devora]....*să îngropă... suptu ghindă ; și numi Iacov numele ei Ghinda Jelii“*, în ms. 45, Fac. [*35*, 8 ; în BB și în ms. 4 389 : *stejar* ; în PO : *lemn de cer (al Plînsului)*] este calchiat după gr. (ἡ) βάλανος, care înseamnă atît 'gland', cît și 'chêne'.

2.2.30. grăsime, în sintagma *grăsimea pămîntului* 'belșugul pămîntului', în BB, Fac. (*27*, 28, 39 ; în ms. 45, la fel : în ms. 4 389 : *bunătatea pămîntului*, iar pe margine, de aceeași mînă, *vlaga pămîntului*), este un calc după gr. (ἡ) πιότης, -ητος 'graisse' : ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς. Tot așa, *„Și den grăsimea lor“*, în BB, Fac. (*4*, 4 ; la fel în ms. 45) corespunde textului gr. καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν, în care (τὸ) στέαρ,—ατος înseamnă 'graisse'. La fel și în lat. : *„Et de pinguedine terrae“*, în care *pinguedo, -inis* înseamnă 'grăsime, untură' ; germ. *„Fettigkeit der Erde“* și *Fett* 'id.'.

2.2.31. hrană, în sintagma *hrana raiului* 'grădina Edenului', apare numai în ms. 4 389, în : *„Și-i goni Domnul Dumnezeu den hrana raiului să lucrêze pămîntul“* (*3*, 23 ; în BB : *„Den grădina desfătăciunii“* ; în ms. 45 : la fel ; în PO : *„Den raiul dulcefiei“* ; în lat. : *„De paradiso voluptatis“* ; în germ. : *„Aus dem Garten Eden“* ; în gr. ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς) ; *„Și-l scoase pre Adam și-l puse să lăcuiască împotriva hranei raiului“* (*3*, 24 ; în BB : *„În preajma grădinii desfătăciunii“* ; în ms. 45 : la fel ; în PO : *„Nainte raiului viefii“* ; în lat. : *„Ante paradisum voluptatis“* ; în germ. : *„Vor dem Garten Eden“* ; în gr. : ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς).

Traducătorul ms. 4 389 n-a recurs la nici una din soluțiile de mai sus, ci a urmat în mod servil modelul slavon, în care apar sintagmele : (*3*, 23) изъ рая пища, respectiv (*3*, 24) прямо рая пища, în care cuvîntul пища înseamnă 'Nahrung' (=hrană) (vezi M. Vasmer, *REW* II, p. 363), traducînd gr. (ἡ) τρυπή, -ῆς, care însă avea mai multe sensuri, printre care : „mollesse, bonne chère, délice ; plaisir, luxe, orgueil' ; 'Weichlichkeit' (= =moliciune), 'Uppigkeit' (=abundență, belșug, bogăție), 'Schwelgerei' (=desfătare a simțurilor, plăcere, voluptate) (vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 688). Din sensul abundență, belșug, bogăție', s-a dezvoltat, în slavă, sensul 'hrană', pe care apoi l-a preluat în română traducătorul ms. 4 389.

2.2.32. hrănaci, în sintagma *hrănaci cu dobitocul* 'care cresc animale', în : *„Oameni hrănaci sîntem cu dobitocul“*, în BB, Fac. (*46*, 34 ; în ms. 45, la fel ; în ms. 4 389 : *„Sîntem oameni hrănaci de dobitoc“* ; aici sensul este puțin schimbat : în loc de 'păstori, oameni care trăiesc din creșterea animalelor', avem aici numai sensul 'oameni crescători de animale') ; *„Era oameni ce să hrănescu cu dobitocul“*, în BB, Fac. (*46*, 32 ; în ms. 45, la fel ; în ms. 4 389 : *„Oameni carei* [=care] *hrănesc dobitoacelor“* ; aici sensul este schimbat ; vezi observația de mai sus) ; *„Colibele celor hrănitori de dobitoc“*, în BB, Fac. (*4*, 20 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389, la fel). Îmbinarea cuvintelor *hrănaci, a hrăni, hrănitor* cu cuvîntul *dobitoc*, din exemplele citate, a rezultat în urma calchierii gr. κτηνοτρόφος, -ος, -ον, folosit în textul biblic în sintagmele ἄνδρες κτηνοτρόφοι (Fac. *46*, 33, 34) ; ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων [(ἡ) σκηνή -ῆς, 'tente' ; 'habitation']. Cuvîntul gr. κτηνοτρόφος, este alcătuit din două elemente : verbul κτάομαι 'erwerben, gewinnen, besitzen' (=a agonisi, a cîștiga, a poseda), în a cărui familie mai există cuvinte ca : κτήνεα, -νη (neutru pl.) 'Haustier(e), zahmes Vieh' (=animale domestice) ; κτῆσις 'Erwerbung, Besitz' (=cîștigare, posesiune, avere) ; (ὁ) κτήτορ 'Besitzer' (=posesor) [pentru evoluția semantică : 'a cîștiga avere' → 'avere' → 'vită', cf. IV. **1.4.3**, *marfă* și IV. **2.3.38.**, *dobitoc*], pe de o parte, și elementul τρόφος, care provine din verbul τρέφω 'nähren' (=a hrăni, a nutri), 'erziehen' (=a crește) și este folosit la alcătuirea unor cuvinte ca σύντροφος 'zugleich ernährt oder aufgezogen' (=hrănit sau educat împreună) ; νεότροφος 'frisch genährt, neugeboren' (=hrănit de curînd, nounăscut) ; (τὸ) τρόφιον 'Nährung' (=hrănire, nutrire), pe de altă parte (vezi Hj. Frisk, *GEW*, II, p. 31—32 ; 925). Din κτάομαι și τροφός s-au format : vb. κτηνοτροφέω 'élever du bétail', subst. (ἡ) κτηνοτροφία, -ας 'élève du bétail' și adj. κτηνοτρόφος, -ος, -ον 'qui élève du bétail'.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

Traducătorul manuscrisului 45, Nicolae Milescu, a urmat în mod servil originalul grecesc, transpunînd în românește adjectivul κτηνοτρόφος prin *hrănaci cu dobitocul*, în loc de 'referitor la *păstor*, la cel care este *crescător de animale*', în opoziție cu *agricultor*. Calcul semantic a fost preluat și în textul BB. Sensul' cel care crește, care ține sau care trăiește din creșterea animalelor' al cuvîntului *hrănaci* nu este înregistrat în dicționarele românești (vezi și III. 1.1.0.).

2.2.32. a hrăni, vezi *hrănaci* (IV. 2.2.31).

2.2.33. hrănitor, vezi *hrănaci* (IV. 2.2.31.).

2.2.34. ieftinătate 'abundență, belșug, situație înfloritoare', în BB, Fac. și în ms. 45 cu 6 ocurențe (o singură atestare în ms. 4 389), este un derivat românesc de la *ieftin*+suf. *-ătate*, dar sensul este împrumutat din gr. (ἡ) εὐθένεια -ας 'abondance, état florissant'. Cuvîntul există și în alte texte vechi românești (vezi *DA*, s.v.; H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

2.2.35. ispitit, adj. 'estimat, evaluat', în : *„Argintul vostru bine ispitit* [pe margine, de aceeași mînă : *bine-vrînd*] *îl am"*, în ms. 45, Fac. (*43*, 23 ; la fel în BB ; în ms. 4 389 : *cu bună-vrêre*), a preluat acest sens din gr. εὐδοκιμωῶν, adj. din familia verbului εὐδοκιμέω, -ῶ 'être estimé' ; adj. εὐδοκιμός -ος -ον 'estimé' ; *bine*, din *bine ispitit*, este traducerea gr. εὐ-.

2.2.36. încă, vezi II. 7.12.0.

2.2.37. a se îndura, vezi *vas* (IV. 2.2.56; IV. 2.3.66.).

2.2.38. întunerec 'zece mii', în : *„Fă-le întru mii de întunêrece"*, în ms. 45, Fac. (*24*, 60 ; la fel în ms. 4 389 ; în BB : *„Mii de zeci de mii"*), este calchiat după vsl., *tьma* 'întunerec' și 'zece mii', acesta, la rîndul său probabil calc după tc.-tăt. *tuman* 'zehntausend' și 'Nebel', sau după toh. *tumane, tumăn* '10 000' (vezi M. Vasmer, *REW*, III, p. 162).

2.2.39. legat 'închis, osîndit, întemnițat', în : *„Și dêde lui har înaintea celui mai mare preste legați"*, în BB, Fac. (*39*, 21 ; și 22 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Înaintea vătafului de pușcărie"*) ; vezi *legătură* (IV. 2.2.41.).

2.2.40. legător 'întemnițat, osîndit, închis', în : *„Nu era cel mai mare preste legători a legăturii știind pre însul nimic pentru că toate era pre mîna lui Iosif"*, în ms. 45, Fac. (*39*, 23 ; în BB : *„Mai mare peste legături al temnifii"* ; în ms. 4 389 : *„Iar vătahul cel de pușcărie nu știia nimic, că toată pușcăriia era în mîna lui Iosif"*) ; vezi *legătură* IV. 2.2.41.).

2.2.41. legătură 1. 'temniță, închisoare, pușcărie', în : *„Mai mare preste legători a legăturii"*, în ms. 45 Fac. (*39*, 23) ; *„Și-i dêde cel mai mare preste legători legătura pre mîna lui Iosif și pre toți cei aduș cîți întru legătură"*, în ms. 45, Fac. (*39*, 22 ; pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *temniță*). 2. (sens nu prea clar) 'osîndit, întemnițat, închis', în : *„Nu era cel mai mare peste legături al temnifii"*, în BB, Fac. (*39*, 23 ; este posibil să fie o eroare tipografică : *legături*, în loc de *legători*, ca în ms. 45).

Cuvîntul *legătură* 'închisoare' apare și în alte texte vechi, vezi *DA*, s.v. ; H. Tiktin, *DRG*, s.v. ; O. Densusianu, *ILR*, II, p. 286. După opinia ultimului lingvist, sensul a fost calchiat după vsl. *ǫzilište* 'carcer', *ǫza* 'vinculum', iar *legat* 'întemnițat', după vsl. *sъvęzĭnĭ* 'vinctus'. Ținînd seama că sursa directă a ms. 45 și, implicit, a textului BB, a fost versiunea greacească a *Bibliei*, putem susține că în aceste texte românești punctul de plecare al respectivului calc semantic a fost gr. (τὸ) δεσμωτήριον, -ου 'prison', cf. și gr. (ὁ) δεσμοφύλαξ, -ακος 'geôlier', care fac parte din familia cuvintelor gr. (ἡ) δέσις, -εως 'action de lier' ; 'lien' ; (τὸ) δέσμα, -ατος 'lien' ; vb. δεσμεύω 'enchaîner'. Modelul grecesc a fost preluat și în slavonă.

2.2.42. limbă 'popor' este un calc după vsl. *językŭ* 'lingua' și 'populus' ; este folosit mai ales cînd e vorba de popoare străine, păgîne, nu cînd e vorba de evrei. Acest uz este prezent și în cazul cuvîntului grecesc-ἔθνος, care, alături de sensul 'popor', mai însemna și 'popor străin', iar la plural, τὰ ἔθνη, avea sensul 'păgînii' (vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 448). Termenul *limbă* 'popor' are în BB, Fac. peste 40 de ocurențe.

2.2.43. mare, în expr. *„Mare iaste mie (de încă trăiește fiiul mieu)"*, în BB, Fac. (*45*, 28 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 ; *„Mare lucru iaste mie"*), redă gr. μέγα μοι ἔστιν...

2.2.44. maț, în expr. *a (i) se întoarce cuiva mațele* 'a-i arde, a-i plînge cuiva inima (sufletul) pentru cineva (ceva)', în : *„Și se turbură Iosif că să întorcea mațele lui pentru frate-său"*, în BB, Fac. (*43*, 30 ; tot așa și în ms. 45 ; în ms .4 389 : *„Și-i plîngea inima pentru frate-său"*). Versiunea din BB și din ms. 45 este fidelă textului grecesc : συνεστρέφετο γάρ τα ἔντερα αὐτου, în care apar vb. συνστρέφω, viit. -ψω 'tourner, faire tourner' și subst. (τὸ) ἔντερον, -ου 'intestin'. În lat. : *"Quia commota fuerat viscera eius"* ; în germ. : *„Sein Herz entbrannte ihm"* ; în B 1975 : *„Inima sa ardea"*.

2.2.45. mijloc, în loc. prep. *între (întru) mijlocul*+gen. 'între', după gr. ἀνὰ μέσον, vezi II. 8.1.0.

2.2.46. naștere, în expr. *nașterea dentăi* 'dreptul de întîi-născut', în ms. 4 389 (*25*, 31, 32, 33, 34) ; *nașterile dentăi*, în ms. 45 (*37*, 36 ; la fel în BB), reprezintă un calc după gr. (τὰ) πρωτοτόκεια.

2.2.47. a numi, în expr. *a numi numele* 'a denumi' (același sens în expr. *a chiema numele*), urmează îndeaproape modelul grecesc. Apare în : *„Și-i numi numele lui Isaf"*, în BB, Fac. (*25*, 25 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Și-i puse numele Isaf"*), calchiat după gr. ἐπονόμασε.... τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἡσάυ ; *„Și numi numele lui Iacov"*, în BB, Fac. (*25*, 26 ; în ms. 45, la fel) ; în acest caz, textul grecesc are verbul καλέω, aor. ἐκάλσεα 'appeler' : καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακώβ ; *„Să numi numele lui Edom"*, în BB, Fac. (*25*, 30 ; la fel în ms. 45), după gr. ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐδώμ (vb. καλέω, aor. pasiv ἐκλήθην).

2.2.48. a (se) preaînmulți 'a crește mult', în : *„Și să preaînmulți apa"*, în BB, Fac. (*7*, 17 ; la fel în ms. 45), redă gr. ἐπεπληθύνθη τὸ ὕδωρ, în care apare verbul πλήθω, viit. πλήσω 'être plein', precedat de ἐπί, care „en composition, indique l'idée de tendance, de superposition, d'addition" (A. Chassang, *Dic. gr.-fr.*, s.v.)

2.2.49. preste are uneori sensul '(împreună) cu', în : *„Să nu vie să mă lovască și maica preste feciori-și"*, în ms. 45, Fac. (*32*, 11 ; în BB : *„....și mume preste feciori"*), fiind un calc după gr. καὶ μητέρας ἐπί τέκνοις, în care ἐπί înseamnă atît 'pe', cît și '(împreună) cu'. În lat. : *„Matrem cum filliis"* ; în ms. 4 389 : *„Mumînile cu copilașii lor"*.

2.2.50. a pricepe 'a se uita cu atenție, a observa', în : *„Și omul o pricepea pre însă și tăcea"*, în ms. 45, Fac. (*24*, 21 ; la fel în BB și în ms. 4 389), a avut ca model gr. καταμαθάνειν, care are atît sensul 'a înțelege, a pricepe', cît și pe cel de 'a observa bine, a privi cu atenție'. Verbul *a pricepe*, cu acest sens, este prezent și în *Istoriile* lui Herodot (vezi L. Onu, *Herodot*, p. 5).

2.2.51. a pune, în expr. *a pune singur* 'a separa', 'a deosebi', în : *„Și au pus Avraam 7 mielușițe singure"*, în ms. 45, Fac. (*21*, 28, 29; la fel în BB; în ms. 4 389 și : *„Puse deosebi"*), calchiază gr. καὶ ἔστησεν.... μόνας ; verbul ἵστημι 'așez, pun' și μονάς 'singur'.

2.2.52. ridicare 'tot ce are viață', 'alles Lebendige', în : *„Voiu stinge toată rădicarea care am făcut dupre fața a tot pămîntul"*, în BB, Fac. (*7*, 4 ; la fel în ms. 45) ; *„Să stinse toată rădicarea carea era asupra fêții a tot pămîntul"*, în BB, Fac. (*7*, 23 ; la fel în ms. 45 ; în

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

ms. 4 389 : *„Tot ce era rădical“*). Pentru acest sens neobișnuit în română, întîlnim în germ. : *„alles Lebendige“* ; în lat. : *„Omnem substantiam“* ; în slavonă : всѧ дѩжѕщаѧсѧ (cf. vb. sl. com. **dvigajǫ, dvigati* ; vbg. *dvignǫ, dvignǫti* 'bewegen, heben' (= a mișca, a ridica) ; *vъz-dvignǫti* 'aufheben, erheben', vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 240) ; în greceşte : (τὸ) ἀνάστημα, -ατος 'élévation'. Prin urmare, cuvîntul românesc este un calc după greacă şi slavonă.

2.2.52. suflet 'animal', în : *„Tot sufletul care au agonisit den Haran“*, în BB, Fac. (*12*, 5 ; la fel în ms. 45) ; *„Să scoaţă pămîntul suflet viu.... cu patru picioare“*, în BB, Fac. (*1*, 24 ; în ms. 45 şi în ms. 4 389, la fel) ; *„Scoaţă apele tîrîtoare de suflete vii şi zburătoare“*, în BB, Fac. (*1*, 20 ; la fel în ms. 45). Sensul 'animal' este preluat din gr. (ἡ) ψηχή, -ῆς 'respiration, souffle' ; 'âme ; 'vie' ; 'individu' ; cf. lat. : *„Animas quas fecerant in Haran“* ; lat. *anima* : 1. 'aer', 2. 'fiinţă', creatură'.

2.2.53. şêptelea 'săptămînă', în : *„Săvîrşaşte dară a şêptelea şi aceştiia“*, în ms. 45, Fac. (*29*, 27 ; în BB la fel ; în ms. 4 389 : *„Ce umple 7 zile“*), calchiază gr. ἑβδομας, care înseamnă atît 'şapte zile', cît şi 'săptămînă'.

2.2.54. tărie 'închisoare, puşcărie', în : *„L-au pus la tărie în locul unde legaţii* (=osîndiţii) *împăratului se ţin, acoló în tărie“*, în ms. 45, Fac. (*39*, 20 ; la fel în BB ; în ms. 4 389 : în primul caz, *puşcărie*, în al doilea, *tărie*, preluat, acesta din urmă, din traducerea lui „Nicolae, spătariul moldovean“, pe care traducătorul acestui text o avea la îndemînă, cum mărturiseşte el însuşi în prefaţă). Termenul *tărie* este un calc după gr. (τὸ) ὀχύρωμα, -ατος 'forteresse' ; cf. ὀχυρός 'haltbar, fest, sicher' ; 'fortifie' ; vb. ἐχυρόν 'befestigen'.

2.2.55. a trebui 'a-şi face poftele cu o femeie, a poseda o femeie', în : *„Dară ca cu o curvă vor trebui cu sora noastră ?“*, în BB, Fac. (*34*, 31 ; în ms. 45 la fel : *tribui*). Sensul este preluat din sintagma gr. χρήσονται τῇ ἀδελφῇ ἡμῶν, alcătuită din vb. χρῶμαι <* χρήομαι, viit. χρήσομαι 'gebrauchen', dar şi 'mit jemandem verkehren' ; subst. (ἡ) χρήσις, -εως 'usage, emploi', dar şi 'jouissance, possesion'.

2.2.56. vas are la pl., *vase*, sensul 'obiecte casnice, calabalîc, catrafuse', în : *„Nu vă îndurafi cu ochii vaselor voastre“*, în ms. 45, Fac. (*45*, 20 ; în BB : *vasele* ; în ms. 4 389 : *dichisele*). Traducătorul a urmat în mod servil originalul grecesc : μὴ φείσηθε τοῖς οφταλμοῖς τῶν σκευῶν ὑμῶν ; (το) σκεῦος are, la sg., atît sensul 'Gefäß' (=vas), cît şi 'Gerät' (=unealtă), iar la pl., 'Hausgerät, Schiffsgerät, Gepäck' (=obiecte casnice, de corabie, calabalîc), iar vb. φείδομαι, viit. φείσομαι are sensurile 'schonen, verschonen' (=a cruţa) ; 'sparen' (=a economisi) ; 'sich enthalten' (=a se abţine) ; 'épargner ; s'abstenir', 'prendre garde' (=a fi atent la, a lua seama). Aceste sensuri au fost redate diferit în cele trei texte. În ms. 45, prin *a se îndura*, în BB, prin *a pregeta*, în ms. 4 389, prin *a cruţa* : *„Nu pregetaţi cu ochii de vasele voastre“* ; *„Nu vă cruţaţi dichisele cu ochii voştri“*. În B 1975 : *„Să nu vă pară rău după locurile voastre“*.

2.2.57. vrajă, vezi *a vrăji* (vezi IV. 2.2.58).

2.2.58. a vrăji 'a ghici', a prezice', în : *„Şi el vrăjind cu vraje întru el“*, în BB, Fac. (*44*, 5 ; în ms. 45 : *„El vrăjaşte cu vraje*, iar pe margine, de aceeaşi mînă : *„Întru a lui vraje vrăjaşte“* ; în ms. 4 389 : *„Cu vraje vrăjaşte“* ; în lat. : *„In quo augurari solet“* ; în germ. : *„Aus dem* [Becher] *er wahrsagt“*) ; *„Nu ştiţi că cu vrajă să vrăjaşte omul în ce fel sînt eu ?“*, în BB, Fac. (*44*, 15 ; în ms. 45 la fel ; în ms. 4 389 : *„Nu ştiţi că nu iaste alt om în vrăj ca mine ?“* ; lat. : *„Quod non sit similis mei in augurandi scientia ?“*. Sensul a fost preluat din gr. οἰωνίζομαι 'tirer des augures, du vol des oiseaux', folosit în sintagma : οἰωνισμῷ οἰωνίζομαι ἐν αὐτῷ (*44*, 5). Sensul 'oracol' al cuvîntului *vrajă* şi sensul 'a (se) predestina (despre oracol)' al verbului *a vrăji* sînt frecvent folosite în textul *Herodot*-ului de la Coşula (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosar, s.v.) . În acest din urmă text, apar şi : *vrăjitor* 'prezicător' şi *vrăjitoare* 'prezicătoare'.

2.2.59. vrednic, în expr. *a fi vrêdnic* 'a valora', în : *„Şi-m dea mie peştira cea îndoită.... pre argint ce va fi vrêdnică“*, în BB, Fac. (*23*, 9 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Prc argint* [pe margine, de aceeaşi mînă : *pre bani] ce-i va fi preţul“*), este un calc după gr. ἀργυρίου τοῦ ἀξίου δότω μοι ; cf. gr. (ἡ) ἀξία, -ας 'valeur, mérite, consideration, dignité ; estimation'.

2.3.0. Cuvinte cu sens diferit de cel actual

2.3.1. acoperemînt 'prepuţ', în : *„Le tăiă marginile acoperămîntului trupului“* în BB, Fac. (*17*, 23, 24, 25 ; la fel în ms. 45). Întreaga sintagmă are ca echivalent în textul grecesc cuvîntul (ἡ) ακροβυστία, -ας 'incirconcision'.

2.3.2. acoperire 'prepuţ', în : *„Veţi obrăzui trupul acoperirii marginii voastre“*, în BB, Fac. (*17*, 11 ; la fel în ms. 45).

2.3.3. a adăpa 1. 'a uda (despre un rîu)', în : *„Şi riu iêse den Eden ca să adape grădina“*, în BB, Fac. (*2*, 10 ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389). 2. 'a da cuiva de băut', în : *„Adapă-mă puţinea apă den ciutura ta“*, în BB, Fac. (*24*, 17, 43, 45 ; la fel în ms. 45 : în ms. 4 389 : *Dă-m să beau !“*). Expr. *a adăpa vin* înseamnă 'a-i da cuiva vin să bea, a-l îmbăta', în : *„Să adăpăm pre tatăl nostru vin“*, în ms. 45, Fac. (*19*, 32 ; în BB : *cu vin*). Traducătorul ms. 45 a urmat în mod servil modelul grecesc : ποτίσωμεν [ποτίζω 'donner à boire'] τὸν πατέρα ἡμῶν οἶνον.

2.3.4. adăpost 'port, radă', în : *„Lingă adăpostul vaselor“*, în BB. Fac. (*49*, 13 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„La pristaniştea corăbiilor*).

2.3.5. adunare 'sfat, adunare', în : *„Te voi face întru adunare de limbi“*, în BB, Fac. (*45*, 4 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *adunare limbilor*). Modelul este gr. εἰς συναγωγήγ ἐθνῶν.

2.3.6. a afla 'a găsi'. În BB, Fac. nu se foloseşte sinonimul *a găsi* 'a afla'. Astăzi, *a afla* 'a găsi' este atestat în Crişana, Banat, precum şi la istroromâni şi la aromâni (vezi ALR SN, h. 1 334, ... *dar nu l-am găsit*).

2.3.7. a se afuma 'a fumega, a scoate fum', în : *„Iată cuptoriu afumîndu-se“*, în BB, Fac. (*15*, 17 ; la fel şi în ms. 45 şi în ms. 4 389).

2.3.8. apărat 'oprit, interzis', în : *„Nimic nu iaste apărat de mîinile mêle fără numai tu“*, în ms. 4 389, Fac. (*39*, 9 ; în ms. 45 : *„Nice iaste alia nimic rădicat de la mine“* ; în BB : *„Nicc s-au rădicat de la mine nemică“* ; în aceste din urmă două texte, avem a face cu un calc după gr. ὑπεξήρηται ἀπ' ἐμου, în care primul element este un compus de la vb. αἴρω 'ridic'.

2.3.9. a aplecа 'a alăpta (un copil)', în : *„Apleacă pruncul Sarra“*, în BB, Fac. (*21*, 7 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Sarra apleacă cocon*) ; sensul provine din terminologia păstorească.

2.3.10. a (se) asculta 'a fi docil, a se supune cuiva', în : *„Grăia lui Iosif zi dentru zi şi nu să asculta ei să se culce cu ea“*, în BB, Fac. (*39*, 10 ; la fel în ms. 45). Sensul pare a fi preluat din greceşte : οὐχ ὑπήκουεν αὐτῇ ; cf. adj. ὑπήκοος, -ος, -ον 'soumis, docile'.

2.3.11. a avea, în expr. *a avea pe sine* 'a avea menstruaţie', în : *„Părăsiră la Sarra a se face cêle ce au pre sine fămeile“*, în BB, Fac. (*18*, 11 ; la fel în ms. 45 ;

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

în ms. 4 389 : „*Trecuse de a mai fi Sarrei neputința firei muierești*“) (Vezi ALR II/I, Supl., h. 1).

2.3.12. biruință 'stăpînire, posesiune', în : „[Iosif] *le dède biruință în Țara Eghipetului*“, în ms. 4 389, Fac. (*47*, 11 ; în BB : *ținêre* ; în ms. 45 : *țărine* ; în lat. *possessionem*) (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 120).

2.3.13. a bîntui 'a avea supărări, necazuri', în „*Bîntuiește*“, în ms. 45, Fac. (48, 1, scris pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim pentru *dodeiește*, din text).,

2.3.14. brobode(l)nec 'Oberkleid, Mantel einer Frau', 'văl, un fel de haină scumpă', în : „*Iară ea lulndu-ș brobodêlnecul se îmbrăca*“, în BB, Fac. (*24*, 65 ; în ms. 45 : *brobodênicul* ; în ms. 4 389 : *haine de îmbroboditură*). Cuvîntul mai apare în scrierile lui Dosoftei și la Cantemir. Pare a fi o creație a lui Dosoftei. În gr. : τὸ ῥέπιστρον, -ου 'habit d'été, 'Sommergewand' ; în lat. : *pallium* ; în germ. *Schleier*.

2.3.15. buhai 'taur', în ms. 45, Fac. (*32*, 15 ; *49*, 6 ; în BB și în ms. 4 389 : *taur*). Regionalism moldovenesc, eliminat în cartea *Facerea* de diortositorii BB.

2.3.16. carătă 'căruță elegantă, închisă' (<it. *carreta*, în : „*Săzu în a doua carătă*“, în ms. 4 389, Fac. (*41*, 43 ; în BB și în ms. 45 : *car*).

2.3.17. casnic adj. 'de-al casei, căsean', în : „*Nu era nimeni den cei casnici în casă*“, în ms. 4 389, Fac. (*39*, 11, 14 ; în BB și în ms. 45 : *cei din casă*).

2.3.18. a (se) căuta 'a cere răzbunare', în : „*Sîngele lui* [Iosif] *se caută*“, în ms. 4 389, Fac. (*42*, 22 ; în ms. 45 și în BB : *să cearcă*). Acest sens nu-i înregistrat în *DA* și la H. Tiktin, *DRG*, s.v. ; pare a fi un calc lingvistic (vezi *a cerca*, 2. în IV. 2.2.16.)

2.3.19. cerbice 'grumaz, ceafă', apare numai în ms. 4 389, Fac. (*27*, 40 ; *33*, 4 ; *41*, 42 ; *45*, 14) ; în BB și ms. 45 : *grumaz* și *gît*.

2.3.20. cetățean 'locuitor al unei cetăți antice, orășean' este atestat de 3 ori în ms. 4 389, Fac. (*23*, 11 ; *24*, 13, 43) și o dată în BB și în ms. 45 (*23*, 11).

2.3.21. cititurâ 'lectură', în : „*Mai vîrtos să aflță spre cititurâ*“, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.22. a (se) cîștiga 1. 'a se îngriji de ceva', a avea grijă de', în : „*Lăcuiți și vă cîștigați pre însul* [pămîntul] *și agonisiți întru el*“, în ms. 45, Fac. (*34*, 10 ; în BB și în ms. 4 389 : *vă hrăniți*). 2. 'a cumpăra, a achiziționa', în : „*Și-l cîștigă pre dînsul Pentești*“, în BB, Fac. (*39*, 1 ; în ms. 45 : *și-l avu* ; sensul 'a cumpăra se întîlnește și în ms. 4 389, Fac. *36*, 43) ; „*Cîștigîndu-l*“, în BB (Pred. II, p. 2, r. 7 de sus).

2.3.23. a se clăti 'a se tîrî', în : „*Tot tîrîtorul ce să clătește pre pămînt*“, în ms. 45, Fac. și în ms. 4 389 (*8*, 17 ; în BB : *tîrăște*). Sensul 'a se tîrî' este derivat de la cel de 'a se mișca', acesta din urmă fiind propriu radicalului vechi slav *klatiti* (vezi *DA*, s.v.).

2.3.24. cocon 'copil pînă la 4 ani, prunc', în : "[Sarra] *aplecă cocon*“, în ms. 4 389, Fac. (*21*, 7, 8 ; în BB și în ms. 45 : *prunc* și *copil*).

2.3.25. a se conteni 'a înceta de a mai face un lucru', a se opri', în : „*Spălîndu-se pe obraz, ieșind afară să conteni și zise*“, în BB, Fac. (*43*, 31 ; la fel în ms. 4 389 : „*Se conteni de plîns*“ ; în ms. 45 : *să încetă*). Din lat. *contineo, -ēre*, trecut la conjugarea a IV-a, cu o neaccentuat păstrat, ca în *coprinde, român* etc.

2.3.26. coșar 'adăpost pentru vite', în ms. 4 389, Fac. (*33*, 17 ; în BB și în ms. 45 : *colibă*.

2.3.27. coșciug 'sicriu, raclă', în ms. 4 389, Fac. (*50*, 26, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *sicriu*, din text ; în BB : *mormînt* ; în ms. 45 : *gropniță* ; ultimele denumiri arată că traducătorii aveau în vedere realități diferite). În privința etimonului, rom. *coșciug* provine din vsl. *kovьčegъ*, care traduce gr. κῖβωτός, lat. *arca*, și a avut în slavonă sensul 'Behältnis, Kasten, Grab' (=recipient, ladă, mormînt). În rusa veche, ca în vechea slavă, exista și sensul 'arcă', 'Corabia lui Noe'. Etimonul cuvîntului slav este gr. biz. καῦκος, καυκίον, ngr. καυκί 'Holzgefäß' (=vas de lemn)+suf. sl. *-egŭ* (vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 594—595). (Cf. rom. *căuc*<lat. *caucus*).

2.3.28. a crede. Forma *crez* este folosită de cîteva ori în ms. 4 389 la începutul propozițiilor interogative, cu valoare de adverb interogativ : 'au ?', 'pentru ce ?', 'oare nu'?, fiind extras din construcții ca : „*Crezi că nu...?*, în : „*Că ce-ai făcut așa ? Crez eu pentru Rahil am slujit ție ?*“, în ms. 4 389, Fac. (*29*, 25 ; în ms. 45 : „*Au nu pentru Rahil am slujit ție ?*“ ; în lat. : „*Nonne pro Rachel servivi tibi ?*“) ; „*Ce-ați venit la mine ? Crez voi m-ați urît și m-ați gonit de la voi ?*“, în ms. 4 389, Fac. (*26*, 27 ; în ms. 45 : „*Pentru că ci ați venit către mine și voi m-ați urît și m-ați scos de la voi ?*“ ; în lat. „*Quid venistis ad me hominem quem odistis et expulistis a vobis ?*“ ; „*Crez de mi-ai fi spus eu te-aș fi lăsat cu bucurie, cu tobe și cu căpuze*“, în ms. 4 389, Fac. (*31*, 27 ; în ms. 45 : „*Și de mi-ai fi spus, te-aș fi trimis cu bucurie și cu cîntăreți, timpene și copuze*“ ; la fel în BB ; în lat. : „*Cur ignorante me fugere voluisti, nec indicare mihi : ut prosequerer te cum gaudio et canticis et tympanis et citharis ?*

2.3.29. crunt 'însîngerat, mînjit de sînge' (<lat. *cruentus* 'id.'), în : „*Și trimiseră dulama cruntă*“, în ms. 4 389, Fac. (*37*, 32 ; în BB : „*Haina cea pestriță*“ ; în ms. 45 : „*Haina cea împistrită*“).

2.3.30. a (se) cruța 'a duce dorul', 'a dori ceva foarte mult', 'a regreta', 'a-i părea rău de ceva', în : „*Nu vă cruțați dichisele cu ochii voștri*“, în ms. 4 389, Fac. (*45*, 20 ; vezi IV. 2.2.56).

2.3.31. culă (vezi IV. 1.6.2).

2.3.32. cuviitor, adj. (<*a se cuveni*), în : „*Cuviitor lucru și înfrămșețat grai iaste cel deplin de laudă răspunsu al oamenilor vechi*“, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.33. denlăuntruri 'organele interne, măruntaie, ficat', în : „*Să nu se razime denlăuntrurile mêle*“, în ms. 4 389, Fac. (*49*, 6 ; în ms. 45 și în BB : *ficații* ; vezi IV. 2.2.26). În B 1975 : „*În adunarea lor să nu fie părtașă slava mea*“ ; în lat. : „*Et in coetu illorum non fit gloria mea*“.

2.3.34. desfătăciune, vezi III. 1.3.0. ; IV. 2.2.31.

2.3.35. a desșela 'a lua șaua (povara) de pe un animal', în : „*Desșelă cămilele*“, în ms. 45, Fac. (*24*, 32 ; în BB : *descărcă* ; în ms. 4 389 : *desșălă*).

2.3.36. dezlegare 'tîlcuirea unui vis', în : „*Dăzlegarea visului tău așa iaste*“, în ms. 4 389, Fac. (*40*, 12 ; în BB : *tîlcuirea* ; în ms. 45 : *asămănarea*). Vezi *a asemăna*, IV. 2.2.10. ; *asemănare*, IV. 2.2.11. ; *a izbîndi*, IV. 2.3.50.

2.3.37. dichise (pl.) 'unelte, obiecte de casă, calabalîc', în : „*Nu vă cruțați dichisele cu ochii voștri*“ ('nu vă pară rău după lucrurile voastre'), în ms. 4 389, Fac. (*45*, 20 ; în BB și în ms. 45 : *vasele*), vezi IV. 2.2.56. ; IV. 2.3.30.

2.3.38. dobitoc 1. 'turmă', în : „*Dobitoc de oi și dobitoc de boi*“, în ms. 4 389, Fac. (*26*, 14 și în multe alte locuri ; la fel și în BB și în ms. 45). 2. 'avere', în : „*Și să făcură lui dobitoc mult : și boi, slugi, slujnice, cămile și măgari*“, în BB, Fac. (*30*, 43 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Etimonul este vsl. *do-byti* 'a dobîndi', apoi *do-bytŭkŭ* 'avere' ; 'avere în animale', 'turmă' ; 'animal'. Ultimul sens este atestat de multe ori în cele trei texte ; vezi *hrănaci*, IV. 2.2.32 ; *marfă*, IV. 1.4.3.

2.3.39. doică, în : „*Debora, doica Revecăi*“, în BB, Fac. (*35*, 8 ; la fel și în ms. 4 389 ; în ms. 45 : *mamcă*).

2.3.40. a dovedi 'a tămăci, a tîlcui un vis', în : „*Nu era cine să dovedească visul lui farao*“, în BB, Fac. (*41*, 8 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *să dăzlêge*).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.3.41. dumnezei (pl.) 'zei, idoli, bozi', în : *„Dară dumnezeii miei că ce i-ai furat ?"*, în ms. 4 389, Fac. (*31*, 30 ; la fel în *31*, 32, 35 ; *35*, 2, 4 ; în ultimul verset : *dumnezeii cei streini* ; în BB şi în ms. 45 : *bozi*).

2.3.42. facere 'generaţie, spiţă a neamului' (<*a face* 'a naşte'), în : *„Aceasta iaste facerea lui Izmail, feciorul lui Avraam"*, în ms. 4 389, Fac. (*25*, 12 ; în BB şi în ms. 45 : *naşterile* ; în lat. *generationes* ; în gr. αἱ γένεσεις), vezi *naştere*, IV, **2.3. 102.**

2.3.43. faptă 'lucru', în : *„Ce iaste faptul vostru ?* (=cu ce vă îndeletniciţi ?), în ms. 45, Fac. (*46*, 33 [34] ; în BB şi în ms. 4 389 : *lucrul*) ; *„Faptu de pitar'* 'produse de brutărie', în ms. 45, Fac. (*40*, 17 ; în BB : *„Lucru de făcătoriu de pîine"* ; în ms. 4 389 : *„De toate fêliurile de fripturi"*).

2.3.44. faţă 'pagină', în ms. 45 (Catastih, p. 2).

2.3.45. a se gîndi 'a visa, a avea vise', în ms. 45, Fac. (*41*, 1, 17 ; *40*, 16, pe margine, de aceeaşi mînă : *„Mă gîndiiam"*, pentru *„Mi să părea"*, din text).

2.3.46. glas, vezi *gură*, IV. **2.3.47.**

2.3.47. gură, 'limbă', 'Sprache', în : *„Era tot pămîntul o gură şi un glas la toţi"*, în ms. 4 389, Fac. (*11*, 1 ; în BB şi în ms. 45 : *rost(u)* ; în slavonă : оустá и гласъ ; în gr. χείλος (=buză) καὶ φωνὴ ; în lat. : *labium et sermonum* ; în germ. *Zunge und Sprache* ; în PO : *o limbă şi o băseadă*) ; *„Au amestecat....gura a tuturor limbilor"*, în ms. 4 389, Fac. (*11*, 9 ; în BB şi în ms. 45 : *rosturile*).

2.3.47 bis, hărăpesc, în *„Ţara hărăpească,* 'Etiopia 'în ms. 4389, Fac. (*2*, 13).

2.3.48. hotar 'ţinut, regiune, teritoriu', în ms. 4 389, Fac. (*18*, 26 ; *19*, 17, 25, 28, 29). În ms. 45, apar cuvintele sau expresiile : *loc* (*18*, 26) ; *prenpregiurul* (*19*, 17, 25) ; *prenpregiurul locului* (*19*, 28) ; *prenpregiur* (*19*, 29), iar în BB : *loc* (18, 26) ; *împrejurul locului* (*19*, 17) ; *tot împrejurul* (*19*, 25) ; *de împrejurul locului* (*19*, 28) ; *de pe împrejur* (*19*, 29).

2.3.49. *a hrăpi* 'a răpi', în : *„Jigania au hrăpit pre Iosif"*, în BB, Fac. (*37*, 33 ; în ms. 45 şi în ms. 4 389 : *au apucat*), cu *h-* probabil preluat din vsl. *grabiti*, sîrb de est *hrabać*, ucr. *hrabyty*, sau apărut din motive expresive (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

2.3.50. a izbîndi 1. 'a tîlcui visele' (sens absent în *DA* şi în H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : *„Izbîndêşte Iosif visele boiarilor lui faraon"*, în ms. 4 389, Fac. (*40*, 12 ; cuvintele acestea sînt scrise pe margine, de aceeaşi mînă, ca explicaţie pentru termenul *dăzlegarea*, din text ; sinonime ; *a asemăna, a tîlcui, a dezlega*). **2.** refl. *a se izbîndi* 'a se răzbuna', în : *„Pentru că dentru Cain de şapte ori s-au izbîndit"*, în BB, Fac. (*4*, 24 ; la fel în ms. 45).

2.3.51. izbîndire 'răzbunare', în : *„Şapte izbîndiri va dezlega"*, în BB, Fac. (*4*, 15 ; tot aşa în ms. 45).

2.3.52. a îmbla 'a se împreuna cu o femeie', în : *„Nu asculta ei să s<ă> culce cu ea, să îmble cu însă"*, în ms. 45, Fac. (*39*, 10 ; în BB : *„Să se împreune cu dînsa"*).

2.3.53. îmbroboditură, în : *„Haine de îmbroboditură"*, în ms. 4 389, Fac. (*24*, 65), vezi *brobodê(l)nec*, IV. **2.3.14.**

2.3.54. împelicţare 'întrupare, încarnare', în : *„Împelicţarea Domnului Hristos"*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2).

2.3.55. a (se) împirona 'a fi ţintuit la o lucrare, a fi obligat să stărui mult asupra unui lucru', în : *„Îndelungată vrême m-am împironat"*, în ms. 4 389 (CÎ, p. 2).

2.3.56. împrejurători, vezi *împrejurare*, IV. **2.3.57.**

2.3.57. împrejurare 'acoperemînt din frunze în jurul trupului', în : *„Şi-ş făcură împrejurări"*, în ms. 4 389, Fac. (*3*, 7 ; în BB : *încingeri* ; în ms. 45 : *împregiurători*).

2.3.58. a se împreuna 'a avea relaţii sexuale', în : *„Să se împreune cu dînsa"*, în BB, Fac. (*39*, 10 ; vezi IV. **2.3.52**).

2.3.59. împreunată 'măritată', în : *„Ea este împreunată cu bărbat"*, în BB, Fac. (*20*, 3 ; în ms. 45 : la fel ; în ms. 4 389 : *„Iaste muiêre cu bărbat"*).

2.3.60. împrejur, vezi *hotar*, IV. **2.3.48.**

2.3.61. începătură 'braţ de rîu', în : *„De acolo să împarte în patru începături"*, în BB, Fac. (*2*, 10 ; la fel în m. 45 şi în ms. 4 389). Modelul pare a fi slavonesc : разлъчáется въ чєтꙑри начала ; ultimul cuvînt face parte din familia verbului vsl. *na-čęno, na-čęti* 'anfangen' (=a începe) ; subst. *na-čęlo* 'Anfang'. La rîndul său, textul slavonesc a avut ca model pe cel grecesc : εἰς τέτταρας ἀρχάς, în care ultimul cuvînt, ἀρχή, înseamnă 'început' şi, probabil' şi 'braţ de rîu'.

2.3.62. încinceală 'a cincea parte' (<vb. *a încinci*< *cinci*), în : *„Tot Eghipetul să dea încinceala lui faraon"*, în ms. 4 389, Fac. (*47*, 26 ; în BB şi în ms. 45 : *a cincea*).

2.3.63. încingere 'acoperemînt de la brîu în jos', în : *„Şi-ş făcură lor încingeri împrejur"*, în BB, Fac. (*3*, 7 ; vezi *împrejurare*, IV. **2.3.57.**

2.3.64. a îndoi 'a face să se întîmple ceva de două ori', în : *„Pentru că ce au îndoit visul lui faraó de doao ori"*, în BB, Fac. (*41*, 32 ; la fel în ms. 45. Este un calc semantic după textul grecesc : δευτερῶσαι [a îndoi] τὸ ἐνύπνιον [=vis] φαραώ δίς [=de două ori].

2.3.65. îndoit 'dublu', în : *„Peştera cea îndoită"*, în BB, Fac. (*23*, 9 şi încă în alte 5 locuri ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389). Modelul a fost sintagma gr. ἐν τῳ διπλῳ σπηλαίῳ 'în peştera dublă' (Fac. *23*, 17) ; cf. lat. : *„In quo erat spelunca duplex"*.

2.3.66. a se îndura 'a fi dur, nemilos, crud, insensibil', în : *„Pentru care lucru ai făcut cuvîntul acesta şi te-ai îndurat de fiul tău cel iubit"*, în BB, Fac. (*22*, 16 ; în ms. 45 : *„Şi nu te-ai îndurat de fiiul tău cel iubit"* ; în ms. 4 389 : *„Şi n-ai cruţat pre fiiul tău"*). Numai în BB apare sensul special 'ich habe kein Mitleid, kein Erbarmen mit ihm, erbarme mich seiner nicht', care s-a dezvoltat din lat. *indūro, -āre* 'a face să fie solid, a întări'. Sensul opus, actual, 'a avea milă de cineva', apare în ms. 45, versetul citat ; de aceea, negaţia *nu* conferă construcţiei de aici acelaşi înţeles : 'a fi dur, nemilos'.

2.3.67. a înota 'a naviga, a pluti', în : *„O corabie carea.... înoată toate adîncurile mării cêle lucii"*, în ms. 4 389 (CÎ, p. 1).

2.3.68. a însămăra 'a pune samarul pe un animal', în : *„Îş însămără măgariul său"*, în BB, Fac. (*22*, 3 ; în ms. 45 : *îş înşelă* ; în ms. 4 389 : *îş înşălă*).

2.3.69. a (se) întări 'a (se) sprijini, a (se) rezema', în : *„Domnul era întărit pre ea* [pe scară]", în BB, Fac. (*28*, 13 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Domnul se întăriia pre dînsa* [pe scară]".

2.3.70. întărit 'sprijinit, rezemat, proptit', în : *„Iată scară întărită în pămînt"*, în BB, Fac. (*28*, 12 ; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389).

2.3.71. a întina 'a mînji, a păta, a murdări' (<*tină*), în : *„Întinară haina cu sîngele"*, în ms. 45, Fac. (*37*, 31 ; *întinară* este scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru sinonimul *imară* (<*im*), din text ; în BB : *unseră* ; în ms. 4 389 : *mînjiră* ; în PO : *tăvăliră*).

2.3.72. a întoarce 'a traduce, a tălmăci', în : *„Învăţînd limba şi cartea ovreiască, întoarse Scriptura Vêche elinêşte"*, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 1).

2.3.73. întristăciune 'suferinţă, chin, necaz', în : *„Ziua întristăciunii mêle"*, în ms. 4 389, Fac. (*35*, 3 ; în BB şi în ms. 45 : *primejdie*).

2.3.74. întunicios 'întunecat' (<vb. *a întuneci*, vezi *DA*), în : *„Frică întunicioasă mare căzu pre dînsul"*,

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

în BB, Fac. (*15*, 12 ; în ms. 45 și în ms. 4 389 : *întunecoasă*).

2.3.75. a înturna 'a traduce, a tălmăci', în: „*Scriptura cu rea-credință au înturnat-o*", în ms. 45 (Cuv. p. 2. col. 1).

2.3.76. a înțărca 'a înceta o acțiune, a se opri', în : „*Lia deaca văzu că înțărcă de a mai naște*", în ms. 4 389, Fac. (*30*, 9 ; în BB : „*Au stătut dê a mai naște*" ; la fel și în ms. 45).

2.3.77. a se învîrteji 'a se întoarce, a reveni', în : „*Te vei învîrteji în pămînt dentru carele te-ai luat*, în BB, Fac. (*3*, 19 ; la fel în ms. 45). Pentru semantism, se poate presupune și o influență din partea textului grecesc, care conține verbul στρέφω, viit. στρέψω 'tourner, fair (re)tourner', precum și a textului slavon, care are verbul vsl. *vrŭtěti* 'drehen' ; cf. lat. : „*Revelatis in terram*".

2.3.78. județ 'judecată', în *a giudeca giudeț*, în ms. 45, Fac. (*19*, 9), care este o calchiere a expresiei grecești κρίσιν κρίνων ; „*La Izvorul Giudețului*", în ms. 45, Fac. (*14*, 7 ; în BB : „*La Izvorul Judecății* ; în gr. : ἐπὶ τὴν πηγήν τῆς Κρίσεως.

2.3.79. jungher 'animal de sacrificat, de adus ca jertfă' (<*a junghia*), în „*Junghe jungheri*", în BB, Fac. (*43*, 16 ; în ms. 45 : *junghe jungheturi* ; în ms. 4 389 : *junghe o vită*). Acest sens nu este înregistrat în dicționare.

2.3.80. junghetură 'animal de sacrificat' (<*a junghia*+*-ătură*), în : „*Și junghe jungheturi*", în ms. 45, Fac. (*43*, 16). Cuvîntul cu acest sens este atestat o singură dată în *Pravila* lui Matei Basarab (1640, Govora) ; vezi *CADE* și *DA* s.v.

2.3.81. jupîn 'domn, stăpîn', în : „*Iar ea zise* : «*Bea, jupîne ?*»", în ms. 4 389, Fac. (*24*, 18 ; în BB și în ms. 45 „*Bea, doamne !*") ; „*Rugămu-te, jupîne !*", în ms. 4 389, Fac. (*43*, 20 ; în BB și în ms. 45 : „*Rugămu-ne, doamne*").

2.3.82. a lăcui 'a așeza într-un loc, a coloniza', în : „*Și lăcui Iosif pre tată-său și pre frații lui*", în BB, Fac. (*47*, 11 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389 ; în ultimul text, este notat pe margine, de aceeași mînă, sinonimul *așășă*, cu *-șă*, eronat, în loc de *-ză*).

2.3.83. lătinesc, -ească 'latinesc', în ms. 4 389 (CÎ) ; varianta *letinească*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.84. lemn 1. 'pom roditor', 'arbore' și 2. 'substanță lemnoasă' ; sensuri atestate de multe ori în cele trei texte studiate (vezi *Indicele de cuvinte*, s.v.). Sintagma *lemn roditoriu* 'pom' apare în ms. 4 389, Fac. (*1*, 11, 12 ; în BB : *1*, 12 ; la fel și în ms. 45). Cele două sensuri ale cuvîntului *lemn* au putut fi împrumutate și din sl. дрѣво sau din gr. ξύλον, care, ambele, înseamnă atît 'arbore, copac, pom', cît și 'substanță lemnoasă'. În graiurile românești, *lemn*, cu sensul 'copac', este atestat în peste 20 de puncte anchetate din rețeaua E. Petrovici, puncte situate în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș (vezi ALR SN, V, h. 1 349, 1 351). În aceste provincii, sensul a putut să apară și sub influența limbilor maghiară și germană (săsească).

2.3.85. a se lepăda 'a se răscula' (sens nesigur), în : „*S-au lepădat,*" în ms. 45, Fac. (*14*, 4 ; completare marginală, scrisă de altă mînă, pentru *s-au rocoșit*, din text).

2.3.86. a lucra 'a împărți, a distribui', în : „*Și lucra Iosif grîu tătîne-său și fraților lui....pre capete, pre număr*", în ms. 4 389, Fac. (*47*, 12 ; în BB și în ms. 45 : *(le) măsură grîu*, după gr. ἐσιτομέτρει).

2.3.87. maică, vezi II. 1.1.7.

2.3.88. mamcă 'doică' (<polon., rus. *mamka* ; mold, actual *mancă*), în : „*Și muri Devorra, mamca Revecăi*". în ms. 45, Fac. (*35*, 8 ; în BB și în ms. 4 389 : *doica*).

2.3.89. mare 'vest' în : „*Cătră mare*", în BB, Fac. (*13*, 14 ; la fel în ms. 45) ; „*Despre mare*", în BB, Fac. (*12*, 8 ; la fel și în ms. 45) ; „*Spre mare*", în BB, Fac. și în ms. 45 (*28*, 14) ; „*Pînă la mare*", în ms. 4 389, Fac. (*28*, 14). Sensul 'apus, vest' este prelуat din grecește : κατ'θάλασσαν, acesta, la rîndul său calc după modelul ebraic. Demn de remarcat este faptul că în PO se folosește cuvîntul actual *apus* : *către apus* (*12*, 8) ; *la apus* (*13*, 15 ; *28*, 14).

2.3.90. mădúă 'ce este mai bun' (sens figurat), în : „*Veți mînca mădúa pămîntului*", în BB, Fac. (*45*, 18 ; în ms. 45 : *măduha*). Lat. *medulla* însemna și 'esență, floare (a unui lucru)' ; dar expresia în discuție este mai degrabă un calc după gr. φάγεσθε τον μυελὸν τῆς γῆς.

2.3.91. măgăreață 'asină' : *măgărețe*, în ms. 4 389, Fac. (*32*, 15 ; *49*, 11 ; în BB și în ms. 45 : *măgăriță*).

2.3.92. mănunchi 'snop (de grîu)', în : „*Părea-mi-se că voi legați mănunche la mijlocul cîmpului și se scula al mieu mănunchiu și stătu dreptu ; și întorcîndu-să prenpregiur, mănunchele voastre s-au închinat mănunchiului mieu*", în ms. 45, Fac. (*37*, 7 [6] ; în BB și în ms. 4 389 : *znop, znopi*). Sensul este atestat în *DLR* o singură dată, după ALR SN I h. 81, pct. 605, Furcenii Vechi, din sudul Moldovei : 'snop de strujeni'.

2.3.93. meșter, în sintagma *om meșter* : "[Iosif] *era om meșter*", în ms. 4 389, Fac. (*39*, 2 ; cuvîntul este explicat pe margine prin sinonimele aproximative : *înțelept, iscusit, priceput, socotit* ; în BB și în ms. 45 : „*Era om ce nemeriia*").

2.3.94. a mîlcomi 'a supune, a domina, a stăpîni, a liniști', în : „*Mîlcomește către tine întoarcerea lui și tu vei stăpîni pre dînsul*", în BB, Fac. (*4*, 7 ; în ms. 45, greșit : *mîncomește* ; în lat. : „*Sed sub te erit appetitus eius*" ; în germ. : „*Du aber herrsche über sie*" ; în gr. ἡσύχασον πρός σέ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ, în care vb. ἡσυχάξω înseamnă 'être tranquille', iar (ἡ) ἀποστροφή, -ῆς, 'action d'éloigner ; aversion', vb. ἀποστρέφω 'détourner ; repousser'.

2.3.95. mîrșav 'foarte slab' (<vsl. *mrŭsavŭ* 'slab', în : „*Vaci....mîrșave la trup*", în ms. 4 389, Fac. (*41*, 3, 4 ; în BB și în ms. 45 : „*Supții la trupuri*") ; vezi DLRLV, s.v.

2.3.96. mojic 'plugar, țăran' (<rus. *mužikŭ*, diminutiv de la *muž*, 'soț, bărbat' cu sensul 'țăran', din cauză că : „rechtlich Unmundige als Knaben bezeichnet wurden", vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 170), în : „*Acesta va fi mojic om*", în BB, Fac. (*16*, 12 ; în ms. 45 : *mojic* ; în ms. 4 389 : *mojic* ; pe margine apare ca explicație sinonimul *țăran*) ; „*Era Isaf om știind vîna, mojic*", în BB, Fac. (*25*, 27 ; în ms. 45 : *mojic* ; în ms. 4 389 : *plugar* ; pe margine, acesta e explicat prin *mojic*). Cuvîntul se pare că a pătruns în română pe la mijlocul secolului al XVII-lea. În textele studiate, el nu are încă accepția peiorativă actuală : 'grosolan, necioplit, bădăran'. (Cf. DLRLV, s.v.).

2.3.97. moștean 'moștenitor', în : „*Să fie sluga mea moștean*', în ms. 4 389, Fac. (*15*, 3, 4, 4).

2.3.98. a moștena, vezi *a moștneni*, IV. 2.3.99.

2.3.99. a moștneni (<*moșteni*+*moșneni* 'id.'; tot așa, subst. *moștnean*<*moșan* 'moștenitor'+*moșnean* 'id.'; apariția lui *-t-* se explică printr-o influență a vsl. *moštĭnŭ* 'potens', 'puternic, bogat', vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : „*să moștnenească*", în ms. 45, Fac. (*24*, 60) ; *moștnenire*, în ms. 45, Fac. (*47*, 27) ; *să moștnenești*, în ms. 45, Fac. (*15*, 1 ; *28*, 4) ; *voi (va) moștneni*, în ms. 45, Fac. (*15*, 3, 4, 8 ; *21*, 10 ; *22*, 17). În BB și în ms. 4 389 : *a moșteni* ; în ultimul text și : *(să-l) moștenezi*, Fac. *15*, 7, de la un verb *a moștena*, de conjugarea I.

2.3.100. mumă, vezi II. 1.1.7.

2.3.101. a se muta 'a se mișca', 'a se deplasa', în : „*Toate cîte se mută pre pămînt*", în ms. 4 389, Fac. (*9*, 2 ; în BB : *se mișcă* ; în ms. 45 : *să pornescu*).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.3.102. naştere, în forma de pl. *naşterile* 'spiţa neamului', arborele genealogic', totalitatea urmaşilor', în : *„Naşterile lui Noe"*, în BB, Fac. (*6*, 9 ; la fel în ms. 45) ; *„Naşterile feciorilor lui Noe"*, în BB, Fac. (*10*, 1 ; încă 8 ocurenţe în BB şi în ms. 45). Termenul este folosit şi în ms. 4 389, alături de *facere* (vezi IV. **2.3.42.**) şi de *neam* : *„Neamurile feciorilor lui Noe"*, Fac., *10*,, 32 ; *„Neamul lui Isav"*, Fac., *36*, 9). Cf. gr. αἱ γένεσις, lat. *generationes*.

2.3.103. năcăjitor 'mincinos', 'înşelător', în : *„Voi fi înaintea lui ca un năcăjitor"*, în ms. 4 389, Fac. (*27*, 12) ; în BB : *„Nebăgat în seamă"* ; în ms. 45 : *„Nebăgător în saamă"* ; în germ. *„Als ob ich ihn betrügen wollte"* ; în lat. : *„Timeo ne putet me sibi voluisse illudere"* ; în gr. : καὶ ἔσομαι εναντίον αὐτοῦ ὡς καταφρονῶν cf. vb. καταφρονέω, -ονῶ 'mepriser'.

2.3.104. a năpusti 'a părăsi la greu pe cineva', în : *„De va năpusti pre tatăl său, va muri"*, în ms. 4 389, Fac. (*44*, 22 ; în BB : *de va lăsa* ; în ms. 45 : *să va lăsa*). Acest sens apare şi la N. Costin : *„A năpustit trebile fării"* 'a lăsat în părăsire....'.

2.3.105. năsîlnicește 'răstit', aspru, brutal', în : *„[Iosif] le grăi năsîlnicêşte"*, în ms. 45, Fac. (*42*, 7 ; şi *42*, 30 ; în BB : *„Cu scîrbă"* ; în ms. 4 389 : *„Le vorbiia cu răstit"*.

2.3.104 (a). **năucire** 'amorţire', 'somn greu', în : *„Puse Domnul Dumnedzău pre Adam năucire şi adormi"*, în ms. 45, Fac. (*2*, 21 ; în BB şi în ms. 4 389 : *somnu* ; în gr. (ἡ) ἔκστασις, -εως 'égarement, exstase'.

2.3.105 (a). **neputinţă,** în sintagma : *„Neputinla firei muiereşti"*, cu sensul 'menstruaţie', în ms. 4 389, Fac. (*42*, 7 ; şi *18*, 11 ; în BB şi în ms. 45 : *„Cêle ce au pre sine fămeile"*).

2.3.106. neted 'fără păr pe corp', în : *„Isaf...om păros şi eu om nêted"*, în BB, Fac. (*27*, 11 ; în ms. 45 : *nêtedu* ; în ms. 4 389 : *neted*, dar pe margine este adăugat, de aceeaşi mînă, sinonimul *neflocos* ; cf. gr. λεῖος, -α, -ον 'lise, poli' ; 'uni, aplani' ; 'imberbe, chauve'.

2.3.107. obicei 'menstruaţie', în : *„Mi-au sosit ceasul obicêiului firei muiereşti"*, în ms. 4 389, Fac. (*31*, 35 ; în BB şi în ms. 45 : *„Ce au obicêiu muierile"*).

2.3.108. a ocoli 'a mîna o turmă de oi', în : *„Ocolêşte"*, cuvînt adăugat pe margine, de aceeaşi mînă, în dreptul cuvîntului *„treacă"*, din construcţia *„Treacă oile tale"*, în ms. 4 389, Fac. (*30*, 31).

2.3.109. a păhărnici 'a îndeplini funcţia de paharnic', în : *„După cum erai păhărnicindu"* în ms. 45, Fac. (*40*, 13 ; în BB : *erai mescînd* ; în ms. 4 389 : *„După boieria ta cea dentăi"*.

2.3.110. pămînt 'ţară', 'Land', în : *„Pămîntul Eghipetului"* 'Ţara Eghipetului', cu un număr mare de ocurenţe în cartea *Facerea*, în toate cele trei texte studiate. Există şi sensul 'substanţă', Erde'. Dubla semnificaţie s-ar putea să se datoreze unui transfer semantic : gr. (ἡ) γῆ, γῆς le are pe amîndouă (vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 303).

2.3.111. a părăsi 'a înceta o acţiune', în : *„După ce părăsi Isaac a blagoslovi"*, în BB, Fac. (*27*, 30 ; la fel şi în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Săvîrşi Isaac de a..."*) ; *„Şi părăsi Iacov învăţînd"*, în BB, Fac. (*49*, 33 ; în ms. 45 : *„Părăsi....porăncind"* ; în ms. 4 389 : *„Tăcu de a-ş mai învăţa feciorii"*. Acest sens al lui *a părăsi* mai apare în BB şi în ms. 45, în *18*, 11, 33 , iar numai în ms. 45, în *24*, 14 : *„Părăsi bîndu"* ; în *24*, 18 : *„Au părăsit de băut"* ; în *24*, 22 : *„Părăsiră a bea"*. În ultimele trei cazuri, în BB este folosit verbul *a înceta*, iar în ms. 4 389, verbul *a se sătură*. Sensul 'a înceta de' este propriu verbului grecesc παύω, παύομαι, aor. παύσαι, -ασθαι 'ab-, zurückhalten, Einhalt gebieten, aufhören machen' (=a face să înceteze, a opri), med. 'ablassen, aufhören, zu Ende gehen', verb care apare în textul echivalent grecesc, de exemplu în *24*, 14 : παύσωνται πίνουσαι, sintagmă redată în ms. 45 prin : *„Părăsi bîndu"*.

2.3.112. a păzi 'a grăbi', în *„Păzêşte şi frămîntă 3 măsuri de făinină curată"*, în ms. 45, Fac. (*18*, 6 ; în BB şi în ms. 4 389 : *grăbêşte*). Acest sens special este cunoscut astăzi în graiul maramureşean, în cel crişean şi în graiurile din colţul de nord-vest al Transilvaniei propriu-zise, vezi *ALR* SN, V, h. 1 345 ; vezi şi *NALR. Maramureş*, I, h. 138. După datele oferite de *DLR*, sensul se întîlneşte la scriitorii vechi ca Moxa, Varlaam, Dosoftei.

2.3.113. pelită 'carne' (Cf. vsl. *plŭtă* 'Fleisch', 'Leib', influenţat de rom. *piele*), în : *„Vor minca pasările ceriului pelitele tale"*, în ms. 45, Fac. (*40*, 19 ; în BB : *cărnurile tale* ; în ms. 4 389 : *carnea ta*).

2.3.114. pitar 'brutar', în : *„Împăratul faraon mănîncă faptu de pitar"*, în ms. 45, Fac. (*40*, 17 ; în BB : *făcătoriu de pîine*).

2.3.115. pită 'pîine', în : *„Cel mai mare preste pită"*, ms. 45, Fac. (*40*, 1, 2, 5, 16, 17, 20 ; în BB : *„Cel mai mare preste făcătorii de pîine"* ; în ms. 4 389: *„Clucearul cel mare"*.

2.3.116. postavă 'adăpătoare', jgheab în care se adapă vitele', în : *„Puse toiêgele....în postăvile care băga apa"*, în ms. 4 389, Fac. (*30*, 38 ; *în postăvi*, *30*, 41 ; în BB : *„Albiile adăpătorilor"* (*30*, 38) sau *„În covăţi"* (*30*, 41) ; în ms. 45 : *„Covăţile adăpătorilor apei"* (*30*, 38) ; *„În covăţi"* (*30*, 41 [42]).

2.3.117. a prencugeta 'a se gîndi, a socoti, a cugeta', în : *„Prencugetîndu nu voi mai adaoge încă a blăstăma pămîntul"*, în ms. 45, Fac. (*8*, 21 ; în BB : *„Cugetîndumă"*. Este o încercare de a reda cuvîntul grecesc διανοηθείς (vb. διανοέομαι , διαοοῦμαι 'concevoir' ; (τὸ) διανόημα , -ατος 'pensée').

3.1.18. prenprejur 'ţinut, regiune', în : *„Nice să stai în tot prenpregiurul"*, în ms. 45, Fac. (*19*, 17 ; în BB : *„În tot împrejurul locului"* ; în ms. 4 389: *hotar*) ; vezi *hotar*, IV, **2.3.48.**

2.3.119. pre<puitoriu> 'tălmăcitor, traducător', în ms. 4 389 (CÎ, p. 1.).

2.3.120. a prepune 'a tălmăci, a traduce', în : *„Nevoitu-ne-am a prepune această... carte carea <se> cheamă Biblia pre limba rumănească"*, în ms. 4 389 (CÎ, p. 1) ; *„Un izvod scris cu mîna <pre c>are l-au prepus Nicolae, spătariul moldovean, dascăl şi învăţat în limba elinească" (ibid.)* ; *„Lêge...tălmăcită şi prepusă" (ibid.)*.

2.3.121. a se prici 'a se certa', în : *„Şi să priciia cu Isaac şi cu Revecca"*, în BB, Fac. (*26*, 35 ; *26*, 21 ; *se prici*, *31*, 36 ; la fel în ms. 45 : *să prici*, *31*, 36 ; *să pricea*, *26*, 35 ; în ms. 4 389 : *se priciia*, *26*, 35, scris pe margine, de aceeaşi mînă, pentru *se certa*, din text).

2.3.122. a se prinde, în expr. *a se prinde de lăcaş* 'a se aşeza, a lăcui, a se stabili temporar într-un loc (despre nomazi)', în : *„Se prinseră de lăcaş acoló"*, în ms. 4 389, Fac. (*11*, 13) ; în BB şi în ms. 45 : *„Şi lăcui acoló)* ; *„Se prinse de lăcaş la Gherara"*, în ms. 4 389, Fac. (*20*, 1 ; în BB : *lăcui* ; în ms. 45 : *să prisleşi)* ; *„Pămîntul în care te-ai prins de lăcaş"*, în ms. 4 389, Fac. (*21*, 23 ; în BB : *te-ai sălăşluit* ; în ms 45 : *te-ai prisleşit* ; în PO : *„Pămînt în care tu eşti om venit"*) ; *„Se prinse de lăcaş la Puţul Videinului"*, în ms. 4 389 Fac. (*25*, 11 ; în BB şi în ms. 45 : *lăcui*). În ms. 4389, apare şi expresia *a se prinde de-a lăcui*, cu acelaşi

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

sens : „*Se prinse Izrail de-a lăcui într-acel pământ*“ (*35*, 22 ; în BB : *lăcui* ; în ms. 45 : *sălășlui*).

Expresia verbală *a se prinde de lăcaș*, folosită numai în ms. 4 389, a mai fost semnalată de N.A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut*, p. 8, și în *Viața patriarhului Nifon*. Ea este invocată printre argumentele lingvistice care dovedesc paternitatea lui Panoneanul asupra traducerii *Vechiului Testament* din ms. 4 389.

2.3.123 pucios, în sintagmele : *piatră pucioasă* 'sulf', în ms. 4 389, Fac. (*19*, 24) ; *iarbă pucioasă* 'id.', în BB, Fac. și în ms. 45 *(ibid.)*. După H. Tiktin, *DRG*, s.v., prima sintagmă ar fi caracteristică limbii scrise din Muntenia, iar a doua, celei din Moldova. În BB, expresia *iarbă pucioasă* a fost preluată ca atare, în acest caz, din textul moldovenesc echivalent al ms. 45. Pentru sensul special 'praf de pușcă' al lui *iarbă*, vezi V. Arvinte, *Expr.* **iarbă de pușcă**, în AUI (Serie nouă), Secț. III, e. Lingvistică, tom. XXXIII, 1987, p. 69.

2.3.124. pușcărie 'închisoare, temniță', în : „*Și-l băgă în pușcărie*“, în ms. 4 389, Fac. (*39*, 18, cuvinte scrise pe marginea textului ; termenul mai apare și în : *39*, 20, 21, 23 ; *40*, 3, 5 ; *41*, 10, din ms. 4 389). În BB și în ms. 45, apar sinonimele : *legătură, tărie, temniță*.

Cuvîntul, derivat de la *pușcă* (pentru care vezi studiul nostru citat în paragraful precedent) + suf. *-ărie*, a fost pus în legătură de H. Tiktin, *DRG*, s.v., cu o cazarmă de artilerie din București (*pușcă* însemna în româna veche 'tun'), care ar fi servit și ca închisoare. Știrea pe care se bazează această explicație datează din anul 1780 (Tiktin citează PRAV, IPS, în GCR II 125). Manuscrisul 4 389 este însă cu cel puțin o sută de ani mai vechi (cca 1665 — 1680). Iar N.A.Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut*, p. 5, a arătat că *pușcărie* se întîlnește și în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, precum și în *Viața patriarhului Nifon*, opere de care filologul ieșean leagă numele lui Panoneanul, considerat și autor al traducerii ms. 4 389. După *DA*, prima atestare este de pe la 1650. În lumina acestor date, trebuie căutată o altă explicație decît cea propusă de H. Tiktin cu privire la împrejurările în care a apărut denumirea *pușcărie*, cu sensul 'închisoare'.

2.3.125. puț 'puits', 'Brunnen' apare numai în ms. 4 389, în 17 ocurențe. În același text, se întîlnește și *fîntînă*, în 16 ocurente, de exemplu : *Puțul Videniei* și *Fîntîna Videniei* ; *Puțul Jurămîntului* și *Fîntîna Jurămîntului* ; *puțul cu apă* și *fîntîna de apă vie* etc. Uneori, ambii termeni apar în același verset : „*Văzu în cîmp un puț... dintr-acel puț adăpa oile:, ...era o piatră mare pre gura fîntînei*“, în ms. 4 389, Fac. (*29*, 2). În BB și în ms. 45, se folosește numai denumirea *fîntînă* în toate cele 35 de ocurențe din cartea *Facerea*.

2.3.126. raclă 'corabie' (Corabia lui Noe), în ms. 45, Fac. (*7*, 1, scris pe marginea textului, de aceeași mînă, ca sinonim pentru *sicriu*, din text). Sensul este insolit și se explică prin „atracție sinonimică“ : după cum *sicriu*, cu sensul 'ladă', a căpătat sensul 'corabie', 'Arca lui Noe', sau după cum gr. κῖβωτός, cu sensul inițial 'ladă', a cunoscut aceeași modificare semantică, însemnînd 'corabie', 'Arca lui Noe', tot astfel *raclă* (cu varianta *lacră*) a putut fi folosit, alături de sensul 'ladă', și cu acela de 'corabie'. Etimologia rom. *raclă* merită a fi reamintită. Cuvîntul provine din vsl. *raka* (bg. *raklă*), iar acesta, din germanic. got. *arka* 'Arche, Kasten, Beutel', vnord. *ǫrk*, ags. *earc(e)*, ahd. *arahha* 'Kiste, Kasten'. Cuvintele din limbile germanice amintite au ca etimon lat. *arca, -ae* 'Kasten, Kiste, Laden, Geldschrank, Kasse, Sarg' (=ladă, dulap, sicriu) și 'Corabia lui Noe' (vezi Walde-Hofmann, *LEW* ³, I, p. 62 ; vezi și *sicriu*, IV. 1.4.5.

2.3.127. răgălie 'rădăcină cioturoasă, cu multe vițe', în : „*Nefthalim, răgălie lăsată crescîndu*“, în ms. 45, Fac. (*49*, 21 ; pe margine, de aceeași mînă, este scris sinonimul *rădăcină* ; în BB : *rădăcină* ; în ms. 4 389 : *stîlpări*).

2.3.128. sămănător, -oare 'care produce sămînță (despre o plantă)', în : „*Toată iarba sămănătoare, sămînță de sămănat....roadă de sămînță sămănătoare*“, în BB, Fac. (*1*, 29 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Este urmat îndeaproape textul grecesc : σπόριμον 'propre à être ensemencé'.

2.3.129. săturări 'fîn, nutreț', în : „*Paie și săturări multe sînt la noi*“, în BB, Fac. (*24*, 25 ; în ms. 45 : *finuri* ; în ms. 4 389 : *fîn mult*). Echivalentul grecesc este (τὸ) χόρτασμα, -ατος 'nourriture'.

2.3.130. scriitor 'copist' în : „*Eu Dumitrul scriitoriul*“, ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.130. bis. a seoate 'a traduce', în : „*Întăi au scos-o de pre limba jidovească elinește*“, în ms. 45 (Cuv., p. 1).

2.3.131. a sîrgui 'a (se) grăbi', cunoaște în ms. 45, Fac., 10 ocurențe, în BB, 2 ocurențe *(sirgui)*.

2.3.132. a smeri 'a necinsti o femeie', în : „*Se culcă cu dînsa și o smeri*“, în ms. 4 389, Fac. (*34*, 2 ; pe margine, de aceeași mînă : „*Spurcă Sihem pre fata lui Iacov*“ ; de altă mînă, din aceeași vreme : „*Rușină*“) ; „*O smeri pre dînsa*“, în BB, Fac. (*34*, 2 ; în ms. 45 : „*...pre însă*“).

2.3.133. a sminti 'a înșela, a păcăli', în : „*Pentru că ci m-ai smintit ?*“, în BB, Fac. (*29*, 25 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Că ci m-ai zmintit ?*“).

2.3.134. a socoti 1. 'a vizita, a căuta, a merge să vadă, a privi spre ceva', în : „*Acum dară socotește om înțelept și socotitoriu*“, în BB, Fac. (*41*, 33 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Caulă om înțelept și chibzuit*“) ; „*Domnul socoti pre Sarra după cum zise*“, în BB, Fac. (*21*, 1 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *cercetă* ; în lat. : *visitavit*) ; „*Și-l voi socoti*“, în BB, Fac. (44, 21 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Aduceți-l să-l văz*“). **2.** 'a gîndi, a cugeta', în : „*Și crezu Avram pre Dumnezeu și i să socoti lui întru direptate*“, în BB, Fac. (*15*, 6 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389) ; „*Ce socotind ai făcut aceasta ?*“, în BB, Fac. (*20*, 10 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Ce ai gîndit de ai făcut așa ?*“). **3.** 'a cerceta, a analiza', în : „*Cu socotință va socoti Dumnezău pre voi*“, în BB, Fac. (*50*, 24 /23/ ; și 25 /24/ ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Cu cercetare va cercela pre voi*“) ; „*Tu, Dumnezău, ce m-ai socotit ?*“, în BB, Fac. (*16*, 13 ; la fel și în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Tu, Dumnezeu, carele m-ai socotit*“).

2.3.135. socotință 'înțelepciune, chibzuință, atenție, grijă', în : „*Cu socotință va socoti Dumnezău pre voi*“, în BB, Fac. (*50*, 24 /23/ ; și 25 /24/ ; la fel în ms. 45.

2.3.136. socotitor 'chibzuit', 'înțelept', în : „*Om înțelept și socotitoriu*“, în BB, Fac. (*41*, 33 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *chibzuit*).

2.3.137. sorți (pl.) **1.** 'posesiune, parte de moștenire', 'durch das Los, Schicksal zugeteiltes : Los, Teil', în : [Nepoții] *pre numele fraților lor se vor chema întru sorții lor*“, în BB Fac. (*48*, 6 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389 ; în germ: „*deren Erbteil*“ ; în lat. : „*In possessionibus suis*“ ; în gr. : ἐν τοῖς ἐκείνων κλήροις (ultimul cuvînt înseamnă : 'sort, lot, héritage' ; état, fortune, condition'. **2.** 'hotar', în : „*Odihnindu-se întru mijlocul sorților*“, în BB. Fac. (*49*, 14 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *hotară* ; în lat. : „*Inter terminos*“; în gr. : ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων ; în PO : *hotară* ; în germ. „*zwischen den Sattelkörben*“ (=între coburi, între coșurile așezate de o parte și de alta a șelei).

2.3.138. a sparge 'a rupe', în ' „*Și-ș sparse haina*“, în ms. 4 389, Fac. (*37*, 29 ; în BB : *rumpse* ; în ms. 45 : *rupse*) ; „*Și-ș sparse Iacov hainele*“, în ms. 4 389, Fac. (*37*, 34 ; în BB : *rupse* ; în ms. 45 : *spintecă*).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2.3.139. a se spune 'a se destăinui, a se confesa', în : *„Se spuse Iosif fraţilor"*, în ms. 4 389, Fac. (*45*, 3 ; cuvinte adăugate pe margine, de aceeaşi mînă, în dreptul propoziţiei : *„Şi zise Iosif către fraţii săi"*.

2.3.140. a spurca, vezi *a smeri*, IV. **2.3.132.**

2.3.141. stih 'verset biblic numerotat', în : *„Alte limbi....scriu Cartea legii vechi şi noao cu stihuri pre margine"*, în ms. 4 389. (CÎ, p. 1).

2.3.142. stingl e 'coapsă, şold' (<vsl. *stĭgno, stegno* 'şold'), în : *„Pune-ţi mîna ta suptu stinghea* [-ѣ-] *mea"*, în ms. 45, Fac. (*24*, 2 ; în BB : *„Armul mieu"* ; în ms. 4 389 : *„Şoldul mieu"* ; în PO : *„Şalele meale"* ; în germ. : *„Hüfte"* ; în lat. : *„Femur meum"* ; în sl. : под стегномъ мн; în gr. ὑπο τόν μηρόν μου) ; *„Să atinse de lăţimea stinghei lui şi amorţi lăţimea stinghei lui"*, în ms. 45, Fac. (*32*, 25 ; pe margine, de aceeaşi mînă, *coapsei* ; în BB : *coapsei*, în ambele locuri ; în ms. 4 389 : *şoldul*, în ambele locuri ; în PO : *„Osul cliciului"*, de 2 ori) ; *„Iară el stinghecea* [cu-ѣ-] *cu stînghea lui"*, în ms. 45, Fac. (*32*, 31 ; în BB : *„Iară el stîngăciia coapsa lui"* ; în ms. 4 389 : *„Iar el şchiopa cu şoldul său"* ; în PO : *„Cliciul şchiopăta"*) ; *„Vina... carea iaste pre lăţimea stinghei... pentru căce s-au atins de lăţimea stinghei lui Iacov"*, în ms. 45, Fac. (*32*, 32 ; în BB : *coapsei*, de 2 ori ; în ms. 4 389 : *şold*, de 2 ori ; în PO : *vina cliciului*, de 2 ori) ; *„Nu va lipsi ... povăţuitor den stînghele lui"*, în ms. 45, Fac. (*49*, 10 ; în BB : *coapsa* ; în ms. 4 389 : *trup*, iar pe margine : *mijlocul trupului*) ; *„Născură pre stînghele lui Iosif"*, în ms. 45, Fac. (*50*, 23 ; în BB : *coapsele* ; în ms. 4 389 : *genuchiele*).

Cele trei texte studiate reflectă situaţia de la nivelul graiurilor populare în privinţa denumirilor pentru noţiunea «hanche», «Hüfte» în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Denumirea de origine latină *coapsă* (<lat. *coxa*) este prezentă în BB. Ea a fost introdusă de diortositori în locul denumirii, mai neobişnuite, *stinghe (stănghe, stînghe)*, de origine slavă, pe care o folosise traducătorul ms. 45. Cît priveşte pe autorul traducerii ms. 4 389, acesta a recurs la un cuvînt împrumutat din dialectul german al saşilor transilvăneni, *şold* (vezi IV. **1.5.3.**). Pentru Banat şi Hunedoara, PO atestă circulaţia elementului de origine sîrbească, *clici* (<sîrb. *ključ*). Lista sinonimelor se completează cu *arm* (<lat. *armus*), care apare o dată în BB, Fac., şi cu *şale*, folosit, în mod impropriu, în PO. Pînă la urmă, în graiurile populare actuale s-a generalizat termenul de origine săsească *şold*.

2.3.143. a stînghecl 'a şchiopăta', în : *„Iară el stînghecea cu stînghea lui"*, în ms. 45, Fac. (*32*, 31 ; în BB : *„Stîngăciia soapsa lui"*; în ms. 4 389 : *„Şchiopa cu şoldul său"*. Cuvîntul pare a fi fost creat de traducătorul ms. 45. El lipseşte în dicţionarul lui Tiktin.

2.3.144. strîgătoriu 'crainic, pristav', în ms. 45, Fac. (*41*, 43) ; vezi *biglariu*, IV. **1.5.1.**

2.3.145. tîrsînă 'haină de stofă grosolană din păr de animale', în : *„Şi-ş sparse Iacov hainele şi se îmbrăcă cu o tîrsînă"*, în ms. 4 389, Fac. (*37*, 34 ; pe margine, de aceeaşi mînă : *„Cu o haină de lînă sau cu bobou"* ; în BB şi în ms. 45 : *sac*). Etimonul este vsl. *trŭstĭnina*, din *trŭstĭ* 'Tierhaar', *-tĭnŭ* 'aus Tierhaar' (H. Tiktin, *DRG*, s.v.) ; vezi *bobou*, IV. **1.4.1.**

2.3.146. a trage 'a valora', în : *„Cercei de aur de trăgea cîte o drahmă"*, în BB, Fac. (*24*, 22 : la fel şi în ms. 45 şi în ms. 4 389 ; în PO : *cumpăniia*).

2.3.146. bis. a trezvi 'a trezi' < vsl. *trĕzviti*, în : *„Să trezvi Noe din vis"*, în BB, Fac. (*9*, 24).

2.3.147. trup 'penis', în : *„Avraam le tăiă marginile acoperemîntului trupului"*, în BB, Fac. (*17*, 23 ; se repetă în : *17*, 24, 25 şi în alte locuri ; la fel în ms 45 ; în ms. 4 389 : *„Obrezui trupul lor cel de margine"* ; în PO : *„Tăie împregiur piialca dinainte al lor trupul bărbătesc"*; în lat. : *„Et circumcidit carnem praepulii eorum"*).

2.3.148. unelte 'avere mişcătoare', în : *„Şi luară... toate unêltele lui"*, în BB, Fac. (*14*, 12 ; în ms. 45 : *„Toată marfa lui"*) ; vezi **I.2.2.3.**

2.3.149. a urma 'a moşteni', în : *„Nu te va urma acesta"*, în ms. 45, Fac. (*15*, 4 ; în BB : *moşteni* ; în ms. 4 389 : *„Nu va fi... moştean"*).

2.3.150. a se osebi 'a se despărţi', a se separa', în : *„Osăbêşte-te de mine"*, în BB, Fac. (*13*, 9 [10] ; în ms. 45 : *usăbêşte-te*) ; vezi **I.3.9.5.**

2.3.151. vadră 'găleată, ciutură la fîntînă', în ms. 4 389, Fac. (*24*, 14, 15, 17, 18, 20, 45, 46), După H. Tiktin, *DRG*, s.v., aria semantică în discuţie ar fi localizată în Oltenia şi în Transilvania.

2.3.152. văduă 'stearpă', în : *„Rahil era văduă"*, în ms. 45, Fac. (*39*, 30 ; pe margine, de aceeaşi mînă, este scris cuvîntul, cu sensul adecvat, *stearpă*).

2.3.153. văzător, în expr. *văzătoriul de vise* 'cel care visează, care are visuri', în ms. 4 389, Fac. (*37*, 19 ; în BB şi în ms. 45 : *visuitoriul*).

2.3.154. a vedea, în expr. *a vedea vis* 'a visa', în : *„Am văzut vis"*, în BB, Fac. (*41*, 11 ; la fel şi în ms. 45 şi în ms. 4 389).

2.3.155. videnie 'apariţie, vedenie', în : *„Videnia nopţii"*, în BB, Fac. (*15*, 1 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Noaptea în vis"*). Cf. gr. ἐν οράματι τῆς νύκτος ; (τὸ) ὅραμα, -ατος 'vision'.

2.3.156. venetic 'care umblă din loc în loc, străin, prişleţ, nemernic' (< mgr. βενετικός), în : *„Strein şi venetic sînt eu întru voi"*, în ms. 4 389, Fac. (*23*,4 ; în BB şi în ms. 45 : *nemêrnic*).

2.3.157. vită 'vieţuitoare', 'animal' în : *„Sufletul vitelor tîrîtoare"*, în BB, Fac. (*1*,21 / 23/; la fel în ms. 45). Cf. vsl. *životŭ* 'Leben', 'Tier' ; mgl. *ǵaļa* (dr. *viaţă*) 'Lebewesen', arom. *yaţă* 'id.' (vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *vită* şi *viaţă*).

2.3.158. viitor, -oare 'care vine, care trebuie să sosească', în : *„Văzu cămile viitoare"*, în BB, Fac. (*24*, 63 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : *„Văzu cămilele viind"*).

2.3.159. viroagă 'gîrlă, pîrău, torent', în : *„Şi trecu viroaga"*, în ms. 4 389, Fac. (*32*, 23 ; în BB : *pîrîul* ; în ms. 45: *puhoiul*, iar pe margine, de aceeaşi mînă, *părîul*). Foarte probabil că aici avem prima atestare a cuvîntului *viroagă*.

2.3.160. vistiar 'comoară, tezaur' (<lat. med. *vestiarium* 'Schatz, Schatzkammer', în : *„Dumnedzăul părinţilor voştri au dat voao vistière întru sacii voştri"*, în ms. 45, Fac. (*43*, 23 ; în BB : *comori* ; în ms. 4 389 : *bogăţie*).

2.3.161. visuitor 'care visează', în BB şi în ms. 45, Fac. (*37*, 19) ; vezi *văzător*, IV. **2.3.153.**

2.3.162. vînător 'care vînează', în : *„Om vînător"*, în ms. 4 389, Fac. (*25*, 27 ; în BB şi în ms. 45 : *„Om ştiind vîna"*).

2.3.163. vlog, în sintagma *vlogurile ceriului*, apare în ms. 4 389, Fac. : *„Şi se închiseră izvoarele fărăfundului şi vlogurile ceriului"* (*8*, 2; în BB şi în ms. 45: *„Jghiaburile ceriului"* ; în PO : *„Ferestrile cerului"* ; în lat. : *„Cataractae caeli"*; în germ.: *„Samt den Fenstern des Himmels"*; în gr.; οἱ καταῤῥάκται τοῦ οὐρανοῦ; în sl. *хлѣви небныи*). Sensul sintagmei *vlogurile cerului* este contrar celui din textul biblic, în toate versiunile citate. Traducătorul ms. 4 389 a făcut o confuzie cînd a recurs la cuvîntul românesc dialectal *vlog*. Eroarea a pornit de la faptul că sl. *chlębŭ* „Öffnung, Tiefe, Schlund, Abgrund', vrus. *chljabъ* 'Wasserfall, Schleuse', a fost confundat cu cuvîntul vrus. *chl'ába*, cu sensul 'Schlack- Regenwetter' (=vreme ploioasă) (vezi M. Vasmer, *REW*, III, p. 250 ; E. Berneker, *SEW*, I, p. 388). Avînd în minte acest sens, traducătorul ms. 4 389 a introdus în

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

versiunea sa cuvîntul *vlog*, care înseamnă, după H. Tiktin, *DRG*, s.v.: 'andauernder Regen'. Expresia *ploaă vlog* înseamnă 'es regnet unaufhörlich'. După A. Scriban, *Dicț.*, s.v., *vlog* are sensul 'cer întunecat peste tot, urmat de ploi lungi'; apare și în expr.: *vlog de toamnă*; *ploaie cu vlog*; *vlog mocănesc* 'ploaie de toamnă vătămătoare oilor'. Ultima sintagma este înregistrată și în ALR SN III, h. 790, în pct. 192, din sud-estul Transilvaniei. Pe harta menționată, cuvîntul *vlog* mai este înregistrat în pct. 728 (Buzău), 762 (Prahova), 784 (Muscel), 899 (pe Dunăre, în sudul Munteniei), 928 (la sud de București). În pct. 762, apare varianta *blog (dă ploaie)*. Etimologia nu-i clarificată. H. Tiktin compară pe *vlog* cu sl. *vlaga* 'Feuchtigkeit', sl. *vlŭgŭkŭ* 'feucht', în timp ce A. Scriban îl apropie de bg. *vlog* 'depozit'.

2.3.164. voinic 'ostaș, războinic', în BB, Fac. (*14*, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.3.165. voivod 'căpetenie, stăpîn, cel mai mare', în BB, Fac. atestat de foarte multe ori (vezi *Indicele de cuvinte)*. În ms. 45, pentru acest sens apare denumirea *hatman*, de foarte multe ori. Acest termen se întîlnește și în ms. 4 389, alături de sintagma *cei mai mari*. Prin toate aceste denumiri, traducătorii încearcă să redea în română cuvintele grecești: (ὁ) στρατηγός, -οῦ; (ὁ) στρατοπεδάρχης - ου; (ὁ) ἡγεμόν -όνος.

CONCLUZII

Textul din cartea *Facerea* a *Bibliei de la București* urmează îndeaproape textul ms. 45, care reprezintă o copie revizuită a traducerii, pierdute, a lui Nicolae Milescu Spătarul. Editorii BB nu au preluat însă norma literară moldovenească (nordică) a traducerii milesciene, ci au transpus textul în norma literară muntenească (sudică), făcînd însă numeroase concesii modelului pe care îl urmau. În acest mod se explică prezența unor fenomene lingvistice de factură moldovenească în textul tipărit. Sînt destul de numeroase cazurile de amestec de norme. Acestui aspect i se alătură apoi o ușoară tendință de arhaizare manifestată de diortositorii bucureșteni. Totdată, însă, textul tipărit conține și o serie de inovații lingvistice, în stare incipientă, dintre care unele se vor generaliza în limba română literară din secolele următoare. Aspectele menționate vor fi ilustrate succint în tabelul sinoptic următor.

A. I. NORMA LITERARĂ MUNTENEASCĂ (SUDICĂ) ÎN BB FACEREA

Norma din BB, care, în marea majoritate a cazurior, a devenit norma limbii române literare moderne, este ilustrată prin următoarele fenomene:

1. Accentuarea numelor de țări în *-ia* pe silaba antepenultimă, ca în latină (*Síria*), față de ms. 45, în care întîlnim modul de accentuare grecesc *(Siria)*. Norma accentuării latinești a acestor denumiri geografice se va impune în limba română literară abia în decursul secolului al XIX-lea (vezi **I. 1.3.1.**).

2. Norma, literară și astăzi, în forme ca *iai, iau*; *tăiat, tăiată, tăiați, tăiate* (vezi **I. 2.2.5.—I. 2.2.6.**). Ea este prezentă însă și în ms. 45, în care nu se întîlnesc forme ca *(tu) iei; tăieți, tăiete* etc.

3. Norma cu formele *căpătîi, călcîi, întîi*, dar cu inconsecvențe *(dentăi)* (vezi **I. 2.5.0.**); apoi *pîine, mîini, mîine* (vezi **I. 2.5.1.**).

4. Eliminarea lui *-u*, dar nu în mod sistematic (vezi **I. 2.10.4.**).

5. Norma muntenească cu *j*, în *joc, juca, judecată*, față de cea cu *ǧ*. din ms. 45; există, totuși, în BB, *Facerea* cîteva forme cu *ǧ*, datorate, foarte probabil, tipografilor moldoveni (vezi **I. 3.4.0.**).

6. Norma muntenească cu spiranta *z*, în locul africatei *dz*, din ms. 45; această normă a fost aplicată cu cea mai mare consecvență (vezi **I. 3.4.1.**).

7. Norma muntenească în privința velarizării prin șuierătoare (cu unele inconsecvențe) (vezi **I. 3.5.2.—I. 3.5.17.**; **I. 3.6.0. — T. 3.6.7.**).

8. Norma muntenească de neproducere a velarizării prin labiale (vezi **I. 3.7.1.—I. 3.7.3.**).

9. Norma muntenească de neproducere în mod consecvent a velarizării prin *t, d, n, r* (vezi **I. 3.8.0 — I. 3.8.3.**; **I. 3.14.2.—I. 3.14.5.**).

10. În BB este promovată norma cu forme fără velarizarea prin *s* (vezi **I. 3.9.5.**; **I. 3.9.8.—I. 3.9.12.**).

11. În morfologie, substantivul *mînă* are formele actuale din limba literară: *mîini, mîinile*, față de *mînu, mînule*, din ms. 45. (vezi **II. 1.1.0.**).

12. Norma muntenească este reprezentată prin cuvîntul *mumă*, în BB, față de *maică*, în ms. 45; *mamă* apare în limba română literară abia în secolul al XIX-lea (vezi **II. 1.1.7.**).

13. Norma muntenească și actuală cu *al, a, ai, ale* este generală în BB, în timp ce în ms. 45 apare forma unică *a* (vezi **II. 2.2.0.—II. 2.2.2.**).

14. Norma actuală cu *el* și *dînsul*, în BB, față de norma veche, din secolul al XVI-lea, cu *însu* 'el', *însă* ea' etc., din ms. 45 (vezi **II. 4.1.3.**).

II. INOVAȚII ÎN FAZA INIȚIALĂ ÎN BB FACEREA, CARE AU FOST ACCEPTATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ:

1. În BB apar primele forme cu *u-*, în loc de *î-*, în *umblu, umplu*, față de ms. 45, care are *îmblu, împlu* (vezi. **I. 2.5.2.**).

2. Faza incipientă a normei cu *-o-*, în cuvinte ca, *nor, înnora*, se întîlnește în BB (și în ms. 4 389), în timp ce în ms. 45 se menține faza arhaică cu *nŭăr, a înuăra* (vezi **I. 2.10.0.**).

3. În BB întîlnim faza incipientă cu *din* (12 ocurențe), față de forma *den* (cu sute de ocurențe în BB și în cele două manuscrise; vezi **I.2.6.1**).

4. În faza inițială în BB este folosirea formei *pe* (35 de ocurențe), în loc de forma veche *pre* (cu 950 de ocurențe în BB). Ultima formă este singura folosită în ms. 45 și în ms. 4 389 (vezi **II. 3.4.0.**).

5. În faza inițială se află fenomenul folosirii lui *prin* (3 ocurențe în BB), în loc de *pren* sau de *pen* (vezi **II. 3.5.0.**).

6. Într-o fază ceva mai avansată este folosirea, în BB, a formei *peste* (31 de ocurențe), față de *preste* (24 de ocurențe) (vezi **II. 3.6.0.**).

7. Într-o fază de început se află introducerea în norma muntenească, în cazul de față în BB Fac., a formei moldovenești *după* (aproximativ 160 de ocurențe), alături de munteneștile *dupre* și *dupe* (vezi **II 3.7.0.**).

8. Forma *pînă* (7 ocurențe) își face loc alături de forma etimologică mai veche, *pănă* (59 de ocurențe) (vezi **I.2.6.2**).

9. Forma *se* (130 de ocurențe în BB) este o inovație, față de forma mai veche *să*, care este preponderentă în BB și unică în ms. 45; în ms. 4 389, însă, apare numai forma nouă *se* (vezi **I. 3.9.4.**; **II. 4.2.2.**).

10. Ca o reacție la fenomenul velarizării prin *r*, apare forma muntenească hipercorectă *a ridica* (în BB *rî-* are 9 ocurențe, iar *ri-*, 2 ocurențe) (vezi **I. 3.15.0.**).

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

11. În BB, Fac. întîlnim faza incipientă de durificare a lui *r*, în *cer*, *-tor* etc. (vezi. I. 3.17.0.

12. Faza incipientă de durificare a lui *l*, din *fêliu*, apare în BB și în ms. 4 389 (vezi. I. 3.22.0.; I.2.4.0.)

13. Inovația sudică în *struncinare*, față de *strîncinare* (I. 3.25.0.)

14. Încadrarea la declinarea I a substantivului *soră* (vezi II. 1.1.1.).

15. Faza incipientă în grafia și rostirea lui *îți*, în BB, față de forma *îț*, atestată de sute de ori, în același text și în cele două manuscrise (vezi II, 4.1.0.).

16. Este clară tendința incipientă de folosire în BB Fac. a formei unice *care*, la nominativ-acuzativ, singular și plural (vezi II. 4.5.0.).

17. Apariția formelor de imperfect în *-ea*, *-ia* în locul celor în *-iia* (vezi II. 6.4.0.).

18. Anticiparea articulației lui *-n-* în *genunchi* (vezi I. 3.29.0.).

19. Acceptarea inovației moldovenești în forma *marfă*, în loc de *marhă* (etimologic) (vezi IV. 1.4.3.).

III FENOMENE ARHAICE IN BB, FACEREA

1. Se întîlnesc, uneori, forme ca *amente*, *cuvente*, *îmbrăcămente*, *denți* (vezi I. 2.6.0.); *semenție* (I. 2.6.1) în BB, pe cînd în ms. 45 avem formele cu *-e-* trecut la *-i-*.

2. Forme fără sincopare se întîlnesc în BB, Fac., în cuvinte ca *înderepta*, *derept*, pe cînd în ms. 45 sînt prezente formele actuale cu sincopare (vezi I. 2.8.3.).

3. În BB, Fac. apare o formă mai rară, *cătuburi*, atestată și în secolul precedent (vezi I. 2.10.1.).

4. Tot o trăsătură arhaică este și menținerea, uneori, a lui *-u*, după modelul din ms. 45, în care acest fenomen este curent (vezi. I. 2.10.4.).

5. Menținerea lui *h* în *pohlă*, *pohti* (vezi I. 3.20.3.).

6. În morfologie, păstrarea formei etimologice *copaciu* (II. 1.1.5.).

7. În BB, Fac., dar și în cele două manuscrise, nu apar, cu excepția lui *pier*, *răsară*, *mor*, forme verbale cu *t*, *d*, *n*, *r* (vezi II. 6.3.0.).

8. Preponderența formelor de imperfect în *-iia* (vezi II. 6.4.0.).

IV. FENOMENE SPECIFICE DIALECTULUI LITERAR MOLDOVENESC ÎNTÎLNITE ÎN BB FACEREA

1. Forma *Dumnezău* (I. 3.1.0.0).

2. Palatalizarea lui *f* în *fiară*, în *herbi* (vezi I. 3.1.0.) și în *răschira* (vezi I. 3.1.1.).

3. Forme hipercorecte preluate din dialectul literar moldovenesc: *movilă* (I. 3.2.0.); *vicleșug* (vezi I. 3.3.0.); *marfă* (vezi IV. 1.4.3.).

4. Preluarea, din același dialect, a unor forme cu africata *ğ* (I. 3.4.0.).

5. Preluarea, în mod sporadic, a unor forme velarizate, caracteristice mai ales dialectului nordic.

B. TRĂSĂTURI CARACTERISTICE ALE LIMBII LITERARE DIN MANUSCRISUL 45, FACEREA.

1. În ms. 45 sînt prezente formele *călcăi*, *căpătăi*, *întăi*, care reprezintă o fază mai veche decît cea din formele, atestate în BB, *călcîi*, *căpătîi*, *întîi* (vezi I. 2.5.0.)

2. În ms. 45 nu s-a trecut la formele cu *u-* în cuvintele *a îmbla*, *a împle* (vezi I. 2.5.2.).

3. Forma mai apropiată de etimon, *pănă*, este singura în uz în ms. 45 (vezi I. 2.6.2.).

4. Prezența formelor arhaice și nordice *dzuă*, *dzua* (vezi I.2.8.0.; I.3.10.1.).

5. Trecerea lui *-h* la *-v*, în mold. *vătav* (vezi I.3.20.4.), mold. *virv* (I. 3.20.5.).

6. Trecerea dialectală a lui *v* la *h*, în *puhoi* (vezi I. 3.21.0.).

7. Păstrarea formelor arhaice *nuăr*, *a nuără* (vezi I. 2.10.0.).

8. Prezența în norma moldovenească a africatelor *dz* și *ğ* (vezi I. 3.4.0. — I. 34.3.).

9. Menținerea în grafie (poate, uneori, și în rostire) a lui *-u* (vezi I. 2. 10.4.).

10. Întrebuințarea formei vechi și ardelenești *fănină* (vezi I. 3.23.0.).

11. Prezența șuierătoarelor muiate (vezi I. 3.5.2—I. 3.5.5.; I. 3.6.0.—I. 3.6.7.).

12. Prezența fenomenului velarizării prin labiale, caracteristic mai ales zonei nordice (vezi I. 3.7.0.—I. 3.7.3.).

13. Velarizarea prin *ț*, *dz*, o tendință care se realizează cu consecvență în ms. 45 (vezi I. 3.8.0.—I. 3.8.2.).

14. Velarizarea prin *s*, *z* este ilustrată cu mai multe exemple din ms. 45 (vezi I. 3.9.0.—I. 3.9.11.; I. 3.10.0.—I. 3.10.4.).

15. Velarizarea prin *t*, *d*, *n*, *r* are loc mai cu seamă în limba acestui text (vezi I. 3.11.1.—I. 3.15.2.).

16. Sporadic, este atestată forma *să mănince* (vezi I. 3.16.0.).

17. În acest text apar variantele *jac*, *a jecui*, *jecaș*, pentru *jaf*, *a jefui*, *jăcaș*, din BB (vezi I. 3.6.7.; I. 3.20.0.).

18. În ms. 45, grupurile *sn-*, *sm-* (*snop*, *smirnă* sînt realizate ca atare, în timp ce în BB ele devin) *zn-*, *zm-* (vezi I. 3.28.0.).

10. În morfologie, se întîlnește în ms. 45 forma de pl. *ai*, de la sg. *an* (II. 1.3.3.).

20. Apare forma unică, *a*, de articol genitival (vezi II. 2.2.0.—II. 2.2.2.).

21. Există exemple de antepunere a articolului hotărît feminin de genitiv-dativ singular (vezi II. 2.1.0.).

22. Se întîlnește des norma arhaică de folosire a lui *însu* 'el', *însă* 'ea', *înși* 'ei', *înse* 'ele' (vezi II. 4.1.3.).

23. Apare forma de mai-mult-ca-perfect *s-a fost dus* (vezi II. 6.7.0.).

24. Se întîlnesc, mai rar, formele noi *vouă*, *nouă* (vezi I.2.2.0.; II. 4.1.0.—II. 4.1.1.).

25. Sînt folosite adv. *acmu*, *îndrăpt*, *mainte* (vezi I. 3.26.0.; II. 7.1.4.; II. 7.13.0.

26. Se folosește conjuncția *să* 'dacă' (vezi II. 9.10.0.).

27. Are loc fenomenul sincopării în cuvinte ca *îndrepta*, *îndreptează*, față de *a înderepta*, *îndereptează*, din BB (vezi I. 2.8.3.).

28. Apare forma nouă *a tulbura*, față de *a turbura*, justificată, aceasta din urmă, din punct de vedere etimologic (vezi I. 3.24.0.).

29. În ms. 45, varianta *dacă* este singura folosită, în timp ce în BB (și în ms. 4 389) apar foarte des formele *deaca* și *deca* (vezi II. 9.8.0.).

Lexicul ms. 45 este bogat în cuvinte arhaice și regionale, dintre care menționăm: *arm*; *a custa*; *despuitoriu*; *a ima*; *numere* 'nume'; *rost* 1. 'limbă', 2. 'gură'; *a (se) zbea* 'a se scurge (despre apă)'; *janc* 'butaș'; *a prișleși*, *prișleț*; *a (se) rocoși*; *a se stidi* 'a se rușina'; *usnă* 'țărm', *buhai*, *mamcă*, *a stîngheci* 'a șchiopăta' *a fulăi* etc.

C. CÎTEVA FENOMENE CARACTERISTICE LIMBII DIN MANUSCRISUL 4 389 FACEREA

Limba acestui text respectă normele literare sudice, muntenești, și este cea mai apropiată de limba literară modernă. Cu prilejul discutării fiecărui fenomen mai important, această idee a fost mereu scoasă în relief. Înșirăm cîteva dintre fenomenele caracteristice:

1. Apar formele *căpătăi*, *călcăi* (I. 2.5.0.), *păine*, *măinile*, (I. 2.5.1.) ca în ms. 45; este vorba de faze mai vechi din evoluția fonetică a acesto cuvinte.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)

2. Nu se petrece fenomenul sincopării în *îndrecptează* (vezi **I. 2.8.3.**).

3. Cuvîntul *ciutură* apare ca *ciitură* (vezi **I. 2.10.2.**).

4. Prefixele *dăs-, dăz-, dă-* (**I. 3.12.0.**), în loc de *des-, dez-, de-*, constituie o trăsătură caracteristică a acestui text, a cărui bază dialectală se află în graiurile daco românești de sud-vest.

5. Apare în acest text forma arhaică *să muşce* 'să muşte' (vezi **I. 3.27.0.**).

6. A fost înregistrată forma curioasă *tatătă-micu* (**II. 1.1.6.**).

7. Există pronumele nehotărîte de tipul *fişte-ai-căruia, fişte-a-cui* (vezi **II. 2.2.3.**). ; **II. 4.6.3.**).

8. A fost semnalat o formă specială de pronume de întărire: *dînseiş* (vezi **II. 4.1.4.**), alături de *însuşi, însăşi* etc.

În domeniul lexicului, pot fi semnalate o serie de cuvinte ca : *agru, arete, biglariu, a dezvoalbe, a îngreca, a jălcui, pristanişte, bobou, culă* 'închisoare', *a mozaviri* etc.

Calcurile lingvistice, caracteristice oricărei limbi de cultură în faza de început, precum şi împrumuturile lingvistice au fost prezentate pe larg în capitolul dedicat vocabularului.

BDD-B788-04 © 1988 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:44 UTC)